శ్రీ

మహాకవి

కాళిదాస

చరిత్ర.

[ఏడంకముల నాటకము]

ద్వితీయ ముద్రణము

గ్రంథకర్త

ఆవటపల్లె హనుమంతరావు.

బందరు,

పావనీ ముద్రాక్షరశాల.

 1932. వెల 1-0-0

బును ఋరేంగితజ్ఞాన మహామహిమోన్నతుఁడునగు శ్రీ కా
దాస కవీంద్రుని చారిత్రము నాటకంబుగా నభినయిం
నంటిమి.

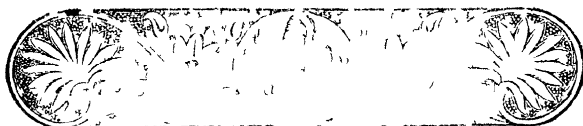
పారి :— లోకవిఖ్యాతిగడించిన నాటకకర్తయొక్క చరిత్ర నాట
మాడుట ప్రశంసార్హమే కాని కావ్యము రసవంతము గ
నుండవలయును గదా! ఎట్లున్నను నట్టి మహానీయుని చ
రిత్రము వర్ణింపఁబూనినంతనే యాకవి ధన్యాత్ముఁడై యుం
డును. అతని నామమెద్దియో తెలియఁజేసెదరా?

సూత్రి :— శృంగారహాస్య కరుణాదిరసములఁ గాలవాలమై

ఉ॥ పావనమై సుధామధుర • భవ్యమునై కవిలోక నిత్యసం
భావిత కాళిదాస కవి • వల్లభ దివ్యమహాచరిత్ర మా
యానతులై వంశకము • దప్పుఁగనౌ మనుమాంతరాయఁడీ
పావహిలంగివ్రాసె రసి • కాగ్రణులెల్లరు సంతసింపఁగన్ ॥

(దిక్కులు పరికించి) ఓహో! మన శ్రీనాథుఁడప్పు
కముదప్రియుని వేషముధరించి రంగస్థలము పైకి వచు
చున్నాఁడు. కావున మనమీస్థలము నొదలి లోని
పోయి తదుపరి యత్నమున నుందము రమ్ము.

(ఇర్వురు నిష్క్రమింతురు)

మహాసతి [illegible] ము.

ప్రథమాంకము.

రంగము 1.

(తేజోవతీ నగర రాజభవన [illegible] ప్రియయుఁ బ్రవేశించుచున్నారు.)

కుముదప్రియ.— ప్రియంవద! (బుగ్గలు [illegible]) చిన్నతనములోనే కల్లఁ బగిదాయెనా [illegible] కనుకూల దాంపత్యము [illegible] గొప్పది ఈ మాపిజ [illegible] విద్యాధరికిఁ దగిన వరుఁడు [illegible] ఈపె విద్యాధరి యను [illegible] విద్యావతి ఇట్టి [illegible] దుర్లభము. ఆహా! ఈ [illegible] రాజు కెంతి మనస్తాపము గలదో కదా!

సీ॥ తనకూర్మి తనయుకు ♦ ధర్మఁడు నిర్ధనుఁడైన
జనకు మానసమట్లు ♦ [illegible]
తనముద్దు తనయుకు ♦ ధర్ముఁడు దుష్టుండైనఁ
దండ్రిచిత్తం బెంత ♦ తల్లడిల్లు
తనప్రియ తనుజుకు ♦ ధర్ముఁడు మూర్ఖుండైనఁ
దండ్రి దుఃఖమానసు ♦ డగుచుండు
తనపేర్మి తనయుకు ♦ ధర్ముఁడు రూపసామిఁ
గన్నతండ్రికి వెత ♦ గలుగకున్న?

సీ॥ తల్లి! యింతకు [illegible] ♦ కన్యవాసి
తనయ [illegible] ♦ కిను [illegible]
[illegible]
మెరగిలదో [illegible] యందు భూ ♦ మీరాజులను ॥

రాజు దేశదేశములకు కేగి యందలి రాజకుమారులఁ బరీక్షించి వారి చిత్రపటములఁ గొనితెచ్చెదనని యాజ్ఞయిచ్చెను. బాల్యము నుండియు విద్యాగరిష్ఠులగు నొక గురువుగారిద్దగ విద్యాభ్యాసంగ మొనర్చి రూపగుణ వయోధర్మముల యందాప కనురూపుడై యున్న నాకుమారునిఁ గూర్చి తెలుపనే తలఁచుచు పోని నేనైనఁ గదలింతమన్న సమయము యూరకుండును. (ఆలోచించి) రాజాజ్ఞ నెరవేర్చుటయే కర్తవ్యము. (పరాన్వేషణార్థమై పోయి నేఁటికదా వచ్చితిని. కాపురము గాలమూపక మొనర్పక వేగమే రాజును గలిసికొని యవకాశ మొదవినపుడు తప్పక నావాంఛిత మెఱింగించి చూచెద.)

(అని నిష్క్రమించును)

రంగము ౨.

(విజయవర్మ రాజ ప్రవేశించుచున్నాఁడు)

మంత్రి యనేకదేశములు తిరిగితిరిగి రాజకుమారుల చిత్రపటములఁ బంపెను. వీనిని జూపించి యిందెవరిని వరించునో తెలిసికోవలెను. (ప్రక్కజూచి) తనయా విద్యాధరీ!

విద్యాధరి.—(ప్రవేశించి) నాన్నగారూ! నమస్కారము.

విజయవర్మ :— అమ్మా! కల్యాణమస్తు! తల్లీ, నేనొక విషయమై నీయభిప్రాయము మెఱుంగవచ్చితిని. దానికి నీవు తగిన సమాధానము చెప్పవలెను. ఇదిగో యిటుచూడుము (అని చిత్రపటములను జూపించుచు)

సీ॥ మహితబలాఢ్యుఁడౌ ♦ మాళవేంద్రుఁడితండు
నంగజతుల్యుఁడీ ♦ వంగవిభుఁడు
గుణసాంద్రుఁడైనట్టి ♦ కొంకణేశుఁడితండు
సిరిగలవాఁడు కా ♦ శ్మీరరాజు
అపరపంచశరుండె ♦ యంగభూపుఁడితండు
సాహసనగము కో ♦ సల నరపతి
ధర్మ స్వరూపుఁడీ ♦ ద్వారకాధీశుండు
కరుణామయుండు మా ♦ గధ నృపుండు
గీ॥ వీరిలోపల నెవ్వారిఁ ♦ గోరినీవు
పరిణయంబాడ నుత్సాహ ♦ పడుదువో కో
చిత్తమందున వరిగ నా ♦ జించివిడవ
నాకెఱింగింపు విద్యాధ ♦ రీ కుమారి ॥

(విద్యాధరి వరములనెల్లఁజూచి దూరముగాఁబోయి నిలచును)

విజయవర్మ :— ఇంతమంది రాజకుమారులలో నొక్కనిఁగూడ నీపె యొప్పలేదే? ఒకవేళ సిగ్గుచేతఁ జెప్ప శంకించి యూరకున్నావా? తల్లిదండ్రుల యిష్టప్రకారము వరునిదెచ్చి కుమార్తెకిష్టమైనను గాకున్నను ముడిపెట్టుట యీకాలమున సుఖాస్పదమైనది కాదు. ఆపె యభిప్రాయము దెలిసికొన వలయునన్న మౌనముధరించి యూరకున్నది (చూచి) తనయా! గీ॥ ఖ్యాతిఁజెందిన రాజ పు ♦ త్రులనఁ
బరమ విద్యావివేక సం ♦ పదగలుగుట
భర్తనవరించుటదె నీకు ♦ వదలినాఁడ
నానఁజెందక తెల్పునా ♦ యాననీకు ॥

విద్యాధరి :— తండ్రీ! మకరందమును బొందని నిర్గంధకుసుమము లాహ్లాదమొసంగునా?

విజయవర్మ :— వీరందఱును రాజాధిరాజులు సుమా!

విద్యాధరి :— శాస్త్రసంపదలు లేనివాఁడెట్టి రాజరాజైన నేమి? విద్యావతులగు స్త్రీలు సకలకళాకోవిదునే వరింతురు తండ్రీ!

యిప్పుడు నీవు పేర్కొనినవారిలో శాస్త్రపాండిత్యమందేని నన్ను జయింపజాలువాఁడొక్కఁడును లేఁడే.

విజయవర్మ :— కుమారీ! వీరలలో రాజకీయ విద్యలయందారి తేరిన వారనేకులుందురు. అనంతరము కాళికాదేవి యను గ్రహమున నీవలె సకలశాస్త్రపారంగతుఁడును గావచ్చును. "కన్యావరయతే రూప" మ్మని పెద్దలు చెప్పుదురు కావున నీయభిమత మెఱుంగుటకై వారి చిత్రపటములఁదెప్పించితిని.

విద్యాధరి :— పరిమళము లేకున్నను బుష్పమని తలముడుచుకొనిన మనోజ్ఞమగునా ?

విజయవర్మ.—అయిన సౌందర్యము నైశ్వర్యముముఖ్యములుగావా?

విద్యాధరి :— అయ్యైశ్వర్య సౌందర్యములు బుద్ధివిషయములో నుండ వలెను. దేహమునకంత ముఖ్యములుకావని నాతలంపు.

విజయవర్మ — పుత్రీ! నీవు మిగుల వివేకవతివి. నాతలంపును నీవు మహావిద్వాంసునే పరిణయమాడవలె ననియేనుమీ. కావున మంత్రితోడ నాలోచించి వేఱుప్రయత్న మొనర్చె దను. నీవు వెళ్లుము.

రం గ ము. ౨.

[మంత్రికుమారుఁడైన కళాధరుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

కళాధరుఁడు :— కం॥ స్మరశరుని యింతియనఁగా
విరిదమ్ముల కనులు వెలయు విద్యాధరినిన్
బరిణయమాడఁగఁ జాలెడు
నరుఁడే ధన్యుండు భోగనాకమునేలున్ ॥

అహా! యీరాజపుత్రి రూపరేఖావిలాసముల నెంతని వర్ణింతును? బాల్యమునుండియు నావద్దను విద్యాభ్యాస మొనర్చిన యీవిద్యాధరి నేఁడుకొ్రత్తగాఁ గాన్పించుచున్నది.

వతమోధన్నలిల ఉన్న యీ విశ్వము గల్పించినట్టి [illegible] మాయమున్న నాప్రకృతియందా పై రూపమును స్థిరముగా బాగా [illegible] యున్నది. విద్యావిద్యాసానంతర మా [illegible] సంజ్ఞాధునాధ్యా [illegible] విరాళిచే [illegible] నాని [illegible] [illegible]

[illegible]

ఇది [illegible] విద్యా [illegible]

సీ॥ గుణమ్ములొకూర్చి [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]

క॥ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible]
[illegible] ♦ [illegible] ॥

ఈ [illegible]
[illegible]

మాత్రిభవించిన యీపెను వివాహమాడుట సామాన్యపుణ్యము
గాదు (ముందునకువచ్చి) ఓసీ! చతురభాషిణీ! కళాధరుఁడరు
దెంచినాఁడని రాజపుత్రికి దెలుపుము

చతురభాషిణి — చిత్తము (అని లోనికిఁబోయి తిరిగివచ్చి)
లోపలికి దయచేయుమని రాజపుత్రి యానతిచ్చెను. రండు!

కళాధరుఁడు :— మంచిది. (లోనికి వచ్చి) రాజపుత్రీ! కుశలమా!

విద్యాధరి :— ఓహో! మిత్రమా! కళాధరా! కుశలముగనే
యున్నాను. దయచేసి యీపీఠము నలంకరింపుము.

కళాధరుఁడు :— (కూర్చుండి) ను స్త్రీల ఫలసంగతిమాకు కాల
మానస్నమైయు డవచ్చునని తలంచి నీయభిప్రాయమును
దెలిసికొనుటకై యిట్లువచ్చితిని

విద్యాధరి :— అయిన నాయభిప్రాయమింకను నీకుఁ దెలియలేదా?

కళాధరుఁడు — నీనోటనుండి వినవలయునని వచ్చితిని,

విద్యాధరి :— అట్లయిన వినుము.

చ॥ ధరఁగల పండితో [illegible] • వాగ్విశారదకళఁ జెప్పఁగ నేర్చియున్
సరస వచోనిగూఢ సమ • [illegible] విను [illegible] గెలుచుంచినన్
బరమ విధేయుఁగా నగును • భర్తగ [illegible] వరింతు లేనిచో
నరయుగఁ జాల [illegible] • [illegible]! మిత్రవరా! కళాధరా!॥

ఈ కారణముచే నిన్నటి శాస్త్రవాదమునందు జయించితి
వేని నీకోరిక ఫలింపఁగలదని నాయభిప్రాయము.

కళాధరుఁడు :— కమలాననా! నీ యాలోచన చాలు! పండితులతో
వాదించినంతమాత్రమున నీకు వచ్చు కీర్తియేమి?

విద్యాధరి :— అమాత్యనందనా! కీర్తికొఱకే నేనీశాస్త్రచర్చఁ
గావించుటలేదు. అనుకూల వరాన్వేషణమునకును బరీక్షించు
చుంటిని. ఇది తప్పా?

తే॥ గీ॥ మానసముగలసిన వారితో • మనువుఁ గూర్చి
గంటి [illegible] • [illegible]గాని

మనసుగలియని వారితో మనువుసేయఁ
గష్టమొదవదొకో ? కల కాలముకట॥

కావున శాస్త్రచర్చయందు నన్ను జయించువాఁడే నాకు నచ్చినవాఁడు. నాసంకల్పముప్రకారము నీవు శాస్త్రవాదమున నన్ను జయించితివేని నీయిష్టము నెఱవేర్తును.

కళాధరుఁడు.— ఓకళాతరంగిణీ! యుక్తిసంకల్పములచేతను బ్రతిజ్ఞలచేతను లాభములేదు మనయిరువురకును బాల్యము నుండియు నొకగురువునకే శిష్యులమై సమానవిద్యను బడసితిమి. మన సంగతి నెఱుఁగనివారెవ్వరు. నీవు మహావిద్యావతి వనుకీర్తి వెలుఁగొందుచున్న దండనిమ్ము. ఇప్పుడు నీకపజయము సంప్రాప్తమయ్యెనేని పూర్వమార్జించినకీర్తియు నశించును. ఓముగ్ధా! ముందేమిగానున్నదో! నాకు దురూహ్యముగానున్నది లేక నిచే నేనోడిపోయితినేని యిఁక నిను దగిన విద్వాంసుఁడు దొరకుట దుర్లభము. కావున శాస్త్ర వాదనము చాలించి మానుము.

నీకీపంత పరీక్షయేల? కరుణఁజూపి నీమిత్రునిఁజేసికొనుము.

విద్యాధరి.— చాలు! చాలు! నీమాటలు చాలింపుము మైమఱచి స్త్రీలసముందు మేరమీఱి మాటాడకుము.

కళాధరుఁడు.— నన్నింతవేధించుటకు నీకు హితముగానున్నదా?

విద్యాధరి.— (కోపమున) కళాధరా! యిట్టిమాటలింకఁ జాలింపవా?

కళాధరుఁడు— అంగభవుని యావేశమే నన్నిట్లు పల్కించుచున్నది.

విద్యాధరి— అవును నీకు మోహపిశాచ మావేశమైనది దానిని వదలించుకొని మాటలాడుము.

కళాధరుఁడు:— నీకుఁబట్టిన శాస్త్రపిశాచము వదలినచో నాకుఁ బట్టిన మోహపిశాచము దనంతఁదానె తొలఁగిపోవును.

విద్యాధరి— నోటికివచ్చినట్లు మాటాడకుము. నీసంకల్పము నెఱ వేఱునను తలంపుతో నిట్లుపలుకుచున్నావు కాఁబోలు. నీకంత

యభిలాషయున్నచో శాస్త్రశక్తిగలవాని పర్యవేక్షించి నన్ను
గెల్చి గౌరవమును బొందుము లేదా స్వైరగా మఱలిపొమ్ము.

కళాధరుఁడు :— (తనలో) మంచిది! యీమె నామాటలకు
లొంగలేదు మహాకాళియు తానచే జగద్విఖ్యాతపాండిత్య
మార్జించిన యీమెను జయించుట అసాధ్యము. ఇట్టి కాంతి
వృథాచర్చచేసి రోషాయమానగును చెందుటకంటె
మౌనముగా నుండుట ఉత్తమము. సాహిత్యములకు పండితుల
ననేకుల నవమానపఱచినదానవు యిప్పుడు నన్నైత
మంటెక్కువసేపిడంగాలకు ఫలము కలిగిరాదు. కావున
మెల్లను మాతండ్రికెఱిఁగించి యోగ్యమైన నీకొక
సర్వభంగము గావించెదను (ప్రకాశముగా) రాజనందినీ!
నీవిత్తైస్యము కను ధ్యానమైనది నిన్ను జయింపఁదగిన
మహావిద్వాంసునే వరింపుమాడెదవు కాని శాస్త్రస్నేహ
ము చేత మాటాడిన నామాటలకు గినియుకుందువుగాక.
నేను బోయివచ్చెదను

విద్యాధరి :— కళాధరా! నాసంకల్పము మీకు దెలంపుద
నేరాడిమాటల కర్యధాతలంపక నన్ను మన్నింతువుగాక.

కళాధరుఁడు :— మంచిది. (అని నిష్క్రమించును)

[విజయవర్మ ప్రవేశించి]

విజయవర్మ — తనయా! కళాధరుఁడరుదెంచెనా?

విద్యాధరి :— తండ్రీ! వచ్చి యిప్పుడే వెడలెను నాతో విద్యా
చర్చకాతఁడోప్పుకొనలేదు

విజయవర్మ .— కానిమ్ము అట్లయిన పండితులబిలిచి శాస్త్ర
జ్ఞుఁడయిన వరుని వెదకబంపెదను.

విద్యాధరి :— అటులనే చేయుము (నిష్క్రమింతురు)

మహాకవి కాళిదాస చరిత్రము.

ద్వితీయాంకము.

(కుముదప్రియ మంత్రి ప్రవేశించును.)

మంత్రి:— నాపుత్రుఁడయిన కళాధరుని రాజపుత్రి వరించినచో దాంపత్య మత్యుత్తమముగా నుండెడిది. మాయిరువురకు మిగుల సంతసము గల్గెడిది. కాని యామె విద్యావతినను గర్వముచేత ననేక విద్వాంసుల నవమానపఱచుటయే కాక తనకు సమానవిద్యావంతుఁడయిన మాకళాధరునిగూడ నిరాకరించి యుదాసీనభావమున మాటాడినదఁట. ఇంత దురహంకారిణియైన యీమెకుఁదగిన గర్వభంగము గావింపవలయును. దీనికిఁదగిన సమయము నాకుదొరికినది. మాగదేశమందుఁ దగిన విద్వాంసు లున్నచోఁ గొనిరమ్మని రాజు నాకాజ్ఞయిడెను. కావున నిప్పుడెవనినో యొక యవివేకిని గొనివచ్చి మహావిద్వాంసుఁడను భ్రాంతి యామెకుఁ గలిగించి వివాహ మొనర్పఁజేసి యామెకుఁదగిన పరాభవము గావించెదను. (ముందునకు నడచి) రాజపుత్రికకు దగిన వరుఁడు లభించు టెంత కష్టముగా నున్నదో నాచిత్తమున కనుగుణమగు నవివేకి లభించుటయు నంతకష్టముగనే యుండును. ఎంతకష్టమైనను గానిమ్ము. అయినఁ దనప్రతిజ్ఞ

యెంత ముఖ్యమో నాకును నాప్రతిజ్ఞ యంతటి ముఖ్యమే. కావున నెట్లైన కులీనునేని కులహీనునేని సురుచిరాకారునేని యనాకారునేని మూర్ఖునొకనిని వెతకి తెచ్చి యుపాయముచే విద్యాధరికి నంటఁగట్టినచో నాకును మాకళాధరునకును మనశ్శాంతికలుగును. అనంతర మాదంపతుల విలాసములు చూచుట కానందముగా నుండును. అప్పుడు తాను మున్ను విద్వాంసులనోడించి పరిభవించి గర్వించినదానికిఁ దగిన ప్రతిఫలము గల్గినదని యామె గ్రహింపఁగలదు. అపకీర్తి యిప్పుడు లోకములో విఖ్యాతమైనట్టుల నాపెద్ద కీర్తియు వెలయును. హరవాదినులైన స్త్రీలకుఁ దగిన బుద్ధివచ్చుట కవకాశముకూడఁ గల్పించిన వాఁడనగుదును. అందులకే యిప్పుడు రాజసభలకును విద్వన్మండలులకును బోయి వరుని వెదకుటకుమాలు శుద్ధపామర జనులుండరు. కావునకుబోయి యొకవరుని వెతకవలెనని యీయరణ్యమున కరుదెంచితిని.

(గొల్లల కోలాహలము వినబడ — దిక్కులు చూచి)

ఉ॥ అల్లదె గోత్రమండల బ ♦ యుల్లను మేపుచుఁ జల్దిచిక్కముల్
పిల్లనగ్రోవి, మూఁపుపయి ♦ వ్రేలెడు గొంగడి, కొంకెకఱ్ఱయున్
ఘల్లను శబ్దముల్ చెలఁగు ♦ కాటమరాజు కథానులాపముల్
గొల్లల దోపఁజేయుఁ గయి ♦ కొందు నిఁకందొక వెఱ్ఱిగొల్లనిన్॥

(కొందఱు గొల్లలు కోలాటము వేయుచుఁ బ్రవేశింతురు.)

— ♦ కీర్తన ♦ —

వీరుఁడవయ్యా నీవు, కాటమరాజా। నీధీరత్వమెంత చెప్పుదు
కాటమరాజా।
సుక్కల్లో చెందురుఁడట్టు, కాటమరాజా। నీవు। సూచికనపడ్డా
వయ్యా కాటమరాజా।

కానీవారలనెల్ల! కాటమరాజా! నీవు! కత్తికిబలియిస్తివి! కాటమరాజా॥
జయముసేర్పితివయ్యా! కాటమరాజా! నీ! శత్రు వెల్లతెలిసెనయ్యా!
కాటమరాజా॥

కాళి :— మామా! యీరమామా! ఆయాసెప్పేవే ఆకొత్తపదం
సెప్పు. మామా! అదిసాలాబాగుంది కోలాటానికి.

బుడ్డెంకడు :— ఛీఛీ! అట్టాంటావేంటా! యేపదంఅనిసెప్పుతాడు
ఆడికీసాలావచ్చు. ఆడు మనకమల్లఅనుకున్నావా యీపదా
లన్ని ఆడు నూరుకుతాగాడురా. అట్టాంటప్పుడు అదిసెప్పు
మామా అదిసెప్పు మామాఅంటే యేదనిసెప్పుతాడురా?

కాళి :— అదేంటో ఆయన సెప్పలేదంటా! తిరణాలకాడ పాక
పక్కన్న

యీరడు :— ఓసనంటా! బాలగోపాల పదమా?

కాళి :— ఊఁ, ఊఁ, అదే యీరమామా

యీరడు :— అవును! బాగుందది. తిరణాలకి ఒకాయనవచ్చాడు.
ఆయన చాలామందోడురా! యంతబాగాసేశాడనుకున్నావు
శేపుతా శిరకుచ్చుకో మటి.

— కీర్తన —

బాలగోపాలుఁడా! బాలగోపాలుఁడ పాలించిమమ్మేలు
బమ్మదేవరతండ్రి ॥బా॥

తిరిగట్టిదారి వేల్పులమేలువాఁడ! గరుడవాహనుఁడా! శిఖిలో
గజ్జెలతండ్రి ॥బా॥

సందమామమొల్లు! సంతోషమూగల్లు! సిందులనుదొక్కు
వాకిలిబొజ్జతండ్రి ॥బా॥

వేశ్యపల్లెవాడలో। గోపపశువులలో। నీపేరు సెప్పెదను। నెమలి కన్నులతండ్రి ॥బా॥

సోగులు కొలిచేట । బోగిబూసణనీవు । మాతృదేవంబవు మన్నించుతండ్రీ ॥బాల॥

యేంరా! బుడ్డెంక యెట్టుందిరా?

బుడ్డెంకడు :— బలేబాగుందిరా మామా! నాకిక్కడాసెప్పియక్కరా

యీరడు :— పోరా! నీకెక్కడొస్తుందిరా!

బుడ్డెంకడు :— పోనీలేమామా (చుట్టుచూచి) ఒరే సుబ్బా! యెంకా! గొల్లన్ని పారిపోతుండయి పోకామువదండా (పోవుచుందురు)

[మంత్రి ప్రవేశము]

మంత్రి :— ఆహా! వీరలలో నాకుఁ గావలసినగుణములుగలవాఁడు దొరకునేమో చూచెద.

కాళ :— ఒరే బుడ్డెంకా! నాగొఱ్ఱెల్నికూడా యిట్టాతోలొ. నేనెట్టెక్కి కొమ్మలుకొడ్తాను (చెట్టెక్కి కొమ్మమీఁద నిలుచుండి కొమ్మమొదటని నఱకుచుండును)

మంత్రి :— ఆహా! సరిసరి! నాయుద్దేశ్యమున కనుగుణముగా నున్నవాడితడే. కొమ్మమీఁదనిల్చి దానిమొదటిని నఱకుచున్నాఁడు. (చక్కఁగాఁజూచి) వీనిమొగమెంతయో తేజోవంతముగానున్నది. రూపమునందును వయస్సునందును నాయిష్టానుసారముగనున్నాఁడు.

మ॥ విలసన్నేత్రయుగంబుతోడ వదనా ♦ విఖ్యాత తేజంబుతో
లలిత భ్రూవిభవంబుతోడను దనూ ♦ లావణ్య భాగ్యంబుతోఁ
గల ధాతాధర శరీర సద్విభవపు ♦ ష్టిప్రియతోఁ గాంచుచున్
జెలువారెప్పుడు వీఁడు గొల్లకడఁగాఁ ♦ జిత్రంబుగాఁ దోఁచెడిన్ ॥

కాని

తే॥ వదనమరకాంగ జంద్రబిం ♦ బంబుఁ దెగడు
పలుకుపిక ధ్వని మాధురి ♦ వలెను దోఁచుఁ
గోమలంబైన స్నిగ్ధ ♦ కుసుమ మట్లు
వీనిఁ బుట్టించె విధాత ♦ విచిత్రగాను ॥

ఈతని రూపము జూడఁగా బ్రాహ్మణపుత్రుఁడో క్షత్రియుఁడో యని తోఁపకమానదు. అయిన గొల్లలలో నుండెను గదా? ఒకవేళ బ్రాహ్మణజాతికిఁ బుట్టి కారణాంతరములచే నీచులలో నేల చేరఁగూడదు? అదెట్లయినను గానిమ్ము. నా యభిమతమునకుఁ దగిన సౌందర్యశాలియు బుద్ధిశాలియు దొరకెను.

కాళి :— (మంత్రినిజూచి) ఓయీ ఆగొత్తెక్కొత్తికొలు.

మంత్రి — (అట్లే నిలుచును)

కాళి .— ఓరి నీయిల్లు బంగారంగాను సెప్పాలయినవట్లతే? ఆయెల్ల గొఱ్ఱె నిట్టా మల్లెయ్యి.

మంత్రి :— వినఁబడుచునే యున్నది. కాని కొంచెమాగు! ఆకొమ్మను గొట్టవద్దు.

కాళి :— సరి! సరి! ఓకాసె నీవు? కొమ్మ నీయబ్బసొమ్మా? పో! పో! యీడ కెందుకొచ్చావు

మంత్రి :— ఆమాటటుండనిమ్ము ఆకొమ్మను నఱకవద్దు నీవు పడిచచ్చెదవు.

కాళి :— నేనెందుకు సస్తాను. అది నీతలమీఁద పడితే నువ్వే సస్తావు. యీమాత్రం తెల్వదు. కొమ్మనఱికితే నా నెత్తిమీఁద బడతుందా? కిందపడతుంది. నేను సెట్టుమీఁద నుంచున్నాగా! సూస్తుంటయినా తెల్వఁగేం, అదేంమనిశివోయి

మంత్రి :— (తనలో) ఇతఁడుతప్ప నింకెవ్వరును వలదు. ఇతఁడే సరి. (ప్రకాశముగా) ఓరీ నీనివాస మెక్కడ ?

కాళి :— వాసమెందుకు, ఆకులు కోసుకుంటావా ? (అని కొంకికట్టి యియ్యఁబోవును)

మంత్రి :— అదిగాదురా ?

కాళి :— కాదులే యిది వాసంకాదు. దీన్ని కొంకికట్టంటారు.

మంత్రి :— ఓరీశుంఠా ! అది నాకక్కరలేదు.

కాళి :— చొంటికొమ్మా ! యీడలేదే.

మంత్రి :— ఛీ. మొద్దు !

కాళి :— మొద్దు కావాలంటయ్యా

మంత్రి .— బాగున్నది ! కాదురా నీవుండేది యెక్కడ ?

కాళి :— ఇదిగో చెట్టుమీఁద కనపట్టల్లే ? అట్టా అడుగుతా యేం

మంత్రి :— (తనలో) ఇన్ని ప్రశ్నలు వేసినను నితని యూరే తెలియలేదు ఇంకొకవిధముగా నడిగి యితని వృత్తాంతము దెలిసికొనియెద (ప్రకాశముగా) ఓరీ ! నీవు భోజనము చేయున దెక్కడ ?

కాళి :— అహాహ ! (అని నవ్వుచు) యెక్కడా ! కంచంలో ! యిదంతా యెందుకడుగుతావ్ ! నీకేం తమాసాగావుందేం

మంత్రి.— ఓయీ ! కోపపడవద్దు చెట్టుదిగిరమ్మా.

కాళి :— (తనలో) యీడేం దెయ్యాలల్లే పట్టుకున్నాఁడు. (అని దిగివచ్చును)

మంత్రి .— ఓయీ ! నీయిల్లెక్కడ ?

కాళి :— అదిగో ! ఆడ పెద్దమఱ్ఱిసెట్టుందే దానికిసూటిగాపోతే ఆదిబ్బమీఁద గంగానమ్మగుడుందే ఆకుండి.

మంత్రి :— నీకు తలిదండ్రులున్నారా ?

కాళి :— తల్లో దాండ్రో నాకు తెల్వదు మాదారోడుండాడు యిదంతా నీకెందుకయ్యా నువ్వెందుకొచ్చావో సెప్పరాదూ?

మంత్రి :— ఒకపనిమీఁద దేశంబులవెంటఁ దిరుగుచుంటిని.

కాళ :— దేశాలట్టుకు తిరగడానికి యింటికాడ ఆహోళ్లతో పొట్లా డొచ్చావా ?

మంత్రి :— ఛీ! అదిగాదురా! ఒకపిల్లకుఁ బెండ్లికావలసియున్నది. అందుల్కై వచ్చినాను.

కాళ :— అట్టాగైతే నన్నడిగితేరోంగాబం? మాపెద్దగొల్లనడిగితే చేరో అద్దచేరో జొన్నలిత్తాడు.

మంత్రి :— నేను యాచనకు రాలేదు. ఒకమగవానిని దీసికొని వెళ్లుటకు వచ్చినాను.

కాళ :— ఓ అట్లాగా ఆమాటిందాకే సెప్పవేం ?

మంత్రి :— నీకు వివాహమయినదా ?

కాళ :— (సంతోషముతో) అంటే చోబనమా! నాకింకాలేదు.

మంత్రి — పోనీ పెండ్లి అయినదా ?

కాళ .— అవలేదు

మంత్రి :— సరి! మంచిది. అయిన నావెంటవచ్చెదవా ?

కాళ :— పిల్లనిప్పిత్తానంటే ఎత్తా

మంత్రి .— ఆ! అటులనే మంచిచక్కని కన్య నిప్పించెదను.

కాళ — అట్టైతే లగెత్తుకొత్తా. నరేకాని నీవొరయ్యా ?

మంత్రి — నేనిక్కడకు సమీపమునను్న తేజోవతీనగర రాజు గారి మంత్రిని

కాళ :— ఆలాగంటయ్యా! చక్కఁగాఁజూచి) నిబద్ధిగానేనయ్యా ఆయూర రాజుగారింటో పెళ్లిఁగంబోను పందిరెయ్యటానికి పిల్చారు. నేను పైకెక్కి పందిరేత్తుంటే నావంకే సూస్తా నా కాళ్లకిందనుండిపోయాపు ఆయూళ్లే సూశా!

మంత్రి :— (తనలో) ఇతఁడు నాగరికతయనునది స్వప్నమందయిన నెఱుఁగనట్లున్నది. కానిమ్ము. ఉపాయముచే దారికిఁ దేవలెను (ప్రకాశము) ఓయీ! ఆపాకుగొంగళి పార వేయుము.

కాళి :— అమ్మో సలికి సత్తుంటే మాపెద్దగొల్ల నాకిచ్చాడు పారెయ్యాలి మంచోడివేలే నాకక్కవాలి (అని దానిని ముడిచి) 'టుక్ పక్క' అని గొఱ్ఱెలను దోలుకొనుచుఁ బోవును.

మంత్రి — ఓరీ! పోవద్దు నీకుఁ జక్కనిబట్టలనిచ్చెదను. వానిని దొడుగుకొనుము. ఈ గొఱ్ఱెలను విడిచిపెట్టుము.

కాళి :— యిడిత్తే గొఱ్ఱెల్ను నువ్వు కాత్తుంటావా ?

మంత్రి .— ఏమైనను గానిమ్ము. నీకాయాలోచనవద్దు. (అనిగుడ్డలనీయఁబోవ)

కాళి .— (ఆశ్చర్యమున) అబ్బో! బలేసోగ్గాఉందే! అదేందో తమాసాగావుంది నువ్వేత్తొడుగయ్యా.

మంత్రి — (దుస్తులను దొడుగుచు) ఇంక నీకోటికివచ్చినట్లు వాగితివా చూడు నోరు తెఱచినఁ జావఁగొట్టెదను.

కాళి — నోరు తెఱవకుండా వుంటే బువ్వెట్టాతిరేఁ ?

మంత్రి .— ఛీ! మూర్ఖుఁడా! అట్లనిన మాటాడవద్దని యర్థము. పెండ్లి యగువఱకు మాటాడవలదు.

కాళి .— సరేలెగండి [అని నోరు మూసికొనును]

మంత్రి :— నీపేరేమి ?

కాళి :— [నోరు మూసికొనియుండును]

మంత్రి .— ఓరీ! నోరు తెఱవవేమిరా ?

కాళి :— ఆఁ [అని నోరుతెఱచి నిలుచుండును]

మంత్రి :— [తనలో] వీనిని లోఁబఱచుకొనుట బహుకష్టము. [ప్రకాశముగా] ఓరీ! మాటాడకుము.

కాళి :— ఇదేమయ్యా! గనెకోటిసెపుతావు అప్పుడొద్దంటివి. ఇప్పుడు మాట్టాడమంటావు. యేం సావనా! నీచోబనం వద్దు. గీబనంవద్దు. నేమెల్లిపోతాలే. (అని పోఁబోవ)

మంత్రి :— (చేయిపట్టుకొని) ఓరీ! మూర్ఖుఁడా! వెళ్లవద్దు. నీకుపకారము చేసెదను,

కాళ :— బాబో! నీవుప్పాకారం నాకు సెపియ్యేదుగాని యింత జ్ఞానంబలంటే యిఱ్ఱ.

మంత్రి .— అదిగో! పిచ్చిపిచ్చిగ మాటాడవలదు. నేను గొన్ని సంగతులు చెప్పెదను. అవి మాత్రము చెప్పుము ఇష్టము వచ్చినట్లు మాటాడకుము.

కాళ :— యిట్టమొచ్చినట్లు మాటాడకుము.

మంత్రి ;— ఓరీ! తెలివితక్కువ పెద్దమ్మ నేను జెప్పునది విను.

కాళ ,— ఓరీ! తెలివితక్కువ పెద్దమ్మా నేను సెప్పేది విను.

మంత్రి ,— ఛీఛీ! నోరుమూయుము.

కాళ :— ఛీఛీ! నోరుమూయుము.

మంత్రి .— అదికాదురా. ఆగు.

కాళ .— అదికాదురా. ఆగు

మంత్రి .— (ఆత్మలో) వీనిని దారి కెట్లు తేవలయునో దేవునికే యెఱుక. ఇటువంటి వాని నావిద్యాధరికిచ్చినచోఁ జక్కఁగా నుండును. మంచిది. ఎట్లులైనను గొన్నిసంగతు లితనికిఁ జెప్పి రాజాస్థానమందితఁడు మహావిద్వాంసుఁడని యొప్పించి యుపాయముచే నా కార్యము నెఱవేర్చుకొనెద. (కాళుని జూచి) అశ్వని, భరణి, కృత్తిక, రోహిణి, (అని నక్షత్రముల పేర్లు చెప్పించును)

కాళ :— (బహుకష్టముతో నాపేరులనుజెప్పి) నన్ను నంపురు తింటావేమయ్యా! బెమ్మరాచ్చసిలాగు పట్టుకున్నావే.

మంత్రి .— పోనీగాని, ఇదిగో! నీవు వెళ్లినవెంటనే రాజు చేతులిట్లు జోడించును. నీవు నదేవిధముగఁ జేతులుజోడించి, అశ్వని భరణి, యను నక్షత్రములపేర్లు వరుసగాఁ జెప్పుము. తరు వాత రాజు నిన్ను శాస్త్రములేమి చదివి కొన్నారని యడిగి నచో నాల్గువేళ్లు చూపింపుము. ఇట్లే యెప్పటికప్పుడు నేను గంటితో సైగఁజేయు చుందును. నీవి వన్నియును బాగుగ జ్ఞాపకము పెట్టుకొనవలయును.

శాళి :— అయితే సిక్కేనే! తెలవవన్నా సియ్యిసూవరా ?

మంత్రి .— ఛీ! అవివేకీ! అట్లుకాదు. నీవు మాటాడఁగూడదు. అవసరమైన నేనేచెప్పెదను ఊరక నావెంట రమ్ము.

శాళి :— నాపాతగొంగళి మాత్రము తెచ్చుకోనీ! తెచ్చుకున్న తర్వాత సక్కంగా ఉతుక్కు ంటా. అయితే నాగొడ్లో ?

మంత్రి.—నీగొడ్లను నీయింటికిఁబంపెదను. మరేమియు భయము లేదు. మాటాడక నావెంటరమ్ము.

(నిష్క్రమింతురు)

రంగము, 2.

[విజయవర్మరాజు విద్యాధరితో మాటాడుచుండును]

రాజు .— కం॥ ధరఁగల రాజ్యములెల్లను
దిరిగియు విద్వాంసునొకని ♦ దెచ్చెగనని సం
బరమున నరిగిన మంత్రికి
దొరకునొ పండితుఁడొకండు ♦ దొరకఁడొ జగతిన్॥

విద్యాధరి .— తండ్రీ! మనయిష్టమువచ్చినట్లుగా సకల గుణసంప న్నుఁడు దొరకుట సులభసాధ్యమా ?

రాజు :— అయినను, మంత్రి, కార్యసాధన కానిదే మరలి వచ్చు వాఁడుకాఁడు.

ప్రతీహారి :— [ప్రవేశించి] జయము! జయమురాజేంద్ర! మంత్రిగారెవ్వరో విద్వాంసునితో దయచేసినారు.

రాజు :— ఆహా! సంతోషము. ఆతఁడు కార్యసాధన కానిదే మరలిరాఁడని నేననలేదా ? (సేవకునిదిక్కు) వారల నుచిత మర్యాదలతోఁ దోడ్కొనిరమ్మని మంత్రిగారికిఁ దెలియఁ జేయుము.

ప్రతీహారి :— చిత్తము. (అని నిష్క్రమించును)

మంత్రి — [కాళునితోఁ బ్రవేశించి] పూజ్యుఁడా! ఇట్లు దయ చేయుము.

విద్యాధరి .— (తెరప్రక్కన నిలిచియుండును)

రాజు — ఓహో! మంత్రివర్యా! నాకార్యము నెరవేర్చుకొని వచ్చినందులకు మిగుల సంతోషింతు.

మంత్రి .— రాజా! నిజమేకాని, కాలవిలంబమునకు క్షమింపవలయును. నేను దేశదేశంబులు తిరిగి యతిప్రయాసముచే నీమహానీయుని గలిసికొని తమపుత్రికారత్నమునకుఁ దగిన వరుఁడితఁడేయని నిశ్చయించి వీరిని గొనికొనివచ్చితిని ఇట్టి వివేకవంతుని నేనెక్కడను జూడలేదు.

రాజు .— (కాళునిజూచి తనలో)

శా॥ ఆకర్ణాంతములైన కన్నులగవతో ♦ నాజానుహస్తంబులన్
రాకాచంద్రముఖంబుతో సకల శా ♦ స్త్రజ్ఞాన తేజంబుతో
లోకాతీతమనోజ్ఞమూర్తి వినుతా ♦ లోకంబులోఁ బ్రేక్షకా
స్తోకానందమొసంగ భాగ్యవశతన్ ♦ దోతెంచె మాపీఁటికిన్॥

[ప్రకాశ] మహాత్ముల పాదధూళిచే మన్మందిరంబు పవిత్రమయ్యె (అని నమస్కరించును)

మంత్రి :— (కాళునిజూచి కనుసైగచేయును)

కాళ :— (మఱచిపోయి—తనలో) అదేందో సెప్పాడు మరిసి పోయానే!

మంత్రి :— మహాత్మా! ప్రభువు నాశీర్వదింపుఁడు.

కాళ :— (జ్ఞాపకమురాఁగా) అశ్విని, పునర్వసు, కృత్తిక, రేవతి, (అనిచెప్పును)

రాజు :— (ప్రక్కకుఁజూచి) మంత్రీ! ఈమహానీయుఁడు కొన్ని నక్షత్రముల పేర్లుమాత్రము చెప్పి యూరకుండెను. ఈయన భావము గోచరింపకున్నయది.

మంత్రి :— (తనలో) బలే తెలివితక్కువవాఁడు దొరకెనే! (కాళునిదగ్గఱకువచ్చి మెల్లఁగా) ఓయీ! అవి వరుసగాఁ జెప్పలేవా?

కాళి :— మరిసిపోయానయ్యా! గ్యాపకముంటే సెప్పనూ?

మంత్రి :— (మెల్లగా) చాలు! చాలు! ఇంక నోరుమూయుము. (తేలివిక్కి) పూజ్యుఁడా! ఆమహానుభావుఁడు తన భావము నీవిధముగా వివరించెను.

తే॥ గీ॥ అశ్వసంతానచయము పెం ♦ పారుచుండ
భూరివసువు పౌనఃపున్య ♦ ముగఁ బెరుగఁగఁ
గృత్తికానుతు బలములోఁ ♦ గీర్తిఁగనుచు
రేవతీశానుజా కృప వ ♦ ర్ధిల్లుమయ్య ॥

విద్యాధరి :— (చాటుననుండి) ఆహా! యీతనిభావము నాకును స్ఫురింపలేదు. ఇప్పుడే యితనిచే నేనోడిపోతిని. ఇతని యాకారమును జూడఁగను, యోగినులనుగూడ మోహాపర వశులఁగాండ్రనుగాఁ జేయకుండునా?

రాజ :— మంత్రీ! అపరసరస్వతి యనఁబరఁగు నీమహనీయుఁడు దొరకుట మాపూర్వపుణ్య సుకృతము. ఈతనివృత్తాంత మును వివరముగా నెఱింగించినచో రాకుమారికూడ మిగుల సంతసించునని తలంచెద

మంత్రి :—

ఉ॥ భూరివివేక సన్నుతుఁడు ♦ పూజ్యుఁడు పూతచరిత్రుఁడైన శృం
గార రస స్వరూపబుధ ♦ కాండశిరోమణి సర్వసత్కళా
వారిధి కుంభసంభవుఁడు ♦ పావనభాసుర, భూసురాన్వయాం
బరశిఖాగ్రి శేఖరుఁడిఁ ♦ కేమని చెప్పుదు రాజపుంగవా? ॥

రాజేంద్రా! ఈభూసురాగ్రణి కళాకౌశలమును వాక్చా తుర్యము నెంతని వర్ణింతును.

విద్యాధరి :— (ఆత్మగతము) ఆహా! యీతని మనోహరాకారము, సాకారమునకుఁ దగినవిద్వత్తయు మిగుల నాశ్చర్యముగా నున్న

యుండి. ఇలక సీతనితోఁ జర్చించి పరీక్షింప వలయునని కుతూహలమును దగ్గిపోయినది.

కాళి — (చుట్టునున్న చిత్రపటములఁజూచి) రాభణ ! రాభణ !
(అని పల్కును)

రాజు :— (మెల్లగా) మంత్రీ ! ఇదేమి, రావణుని చిత్రపటములు జూచి రాభణ, రాభణ యనుచున్నాఁడేమి ?

విద్యాధరి . — నాకును నిది సంశయమును నాశ్చర్యమును గలిగించు చున్నయది

మంత్రి :— (ఆగ్రహముతో) ఈమూర్ఖునకు నోరుమూసికొని యూరక కుంకుమని నూరకుండఁడు. (కాళునిదగ్గఱకువచ్చి—మెల్లగా) ఎంతచెప్పినను నీపాడుబుద్ధి మానవుగదా ? (అని గుడ్లు నెఱ్ఱఁజేయును)

కాళి :— లేదుబాబో ! నిన్నుసూత్తే బయమేత్తుంది

మంత్రి . — చాలు ! నోరు మూయుము (రాజుదిక్కు) రాజా ! మన మూరకయే సంశయించుచుంటిమి. ఈపూజ్యుఁడు రాభణ శబ్దముగూర్చి యుక్తియుక్తశ్లోకము చెప్పెను.

రాజు :— ఏమని ?

మంత్రి :— “ శ్లో॥ రకారో రావణేభాతి
కుంభకర్ణే విభాతి భ.
విభీషణే భకారోస్తి
రాభశ్చో నచరావణః ॥ ”

అనఁగా—పులస్త్యుని ముగ్గురు కుమారులలో మూఁడవవాఁడగు విభీషణునిపేరులో ‘ భ ’ కారమున్నది. రెండవవాఁడగు కుంభకర్ణుని పేరులో ‘ భ ’ కారమున్నది. మొదటివాఁడును రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడునగు రావణుని పేరులో ‘ భ ’ కారము లేకుండుట భావ్యముకాదనియు రావణశబ్దములో మొదటనున్న ‘ ర ’ కారమును, కుంభకర్ణ శబ్దములోని రెండవ యక్షరమగు ‘ భ ’ కారమును విభీషణశబ్దములోని తుదియక్షర

ముగు ('ణ' కారమునుజేర్చి సంకేతముగ నుంచుమని ('రాథణ' శబ్దము నుపయోగించెను.

రాజు :— ఆహా ! ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము.

విద్యాధరి :— ఇతరవిభావంబులు దెలిసికొనుటయే దుర్ఘటముగా నున్నప్పుడింకనేమని యీతనిని జర్చించుదాన ? కాని నా సంకల్పమునకుఁ దగిన మహనీయుఁడు దొరకుటచే నా భాగ్యమెంతని వర్ణింతును.

రాజు :— (పుత్రికవంకఁజూచి) తనయా ! విద్యాధరీ ! ఈమహనీయునిపాండిత్యము నీతని వృత్తాంతముఁ దెలిసినదిగదా ! ముందు నీయభిమతమెఱింగింపుము.

విద్యాధరి :—

ఉ॥ బాల పయోజబాంధవుని ♦ భాతివెలింగెడు నిర్జితాంగ శో
భాలలితాంగ సంభవుని ♦ పావనభూసురవర్య సత్కళా
జాలము మోముపై వెలయు ♦ సత్కవితావిదునిఁ సరస్వతీ
లోలనమాడు నీ తనుజ ♦ లోకబృహస్పతినే వరించితిఁ॥

[అని తన మెడలోని ముత్యాలహారమును వానిమెడను వేయును]

ఇంక నీమహనీయునకు సకల విషయములందును విధేయురాలనైయుందును. నా యిష్టార్థసిద్ధి నెఱవేఱుఁగాక !

మంత్రి :— (సంతోషముతో—తనలో) నేను గోరుచున్నదియు నదియే.

రాజు :— మంత్రీ ! పుత్రికయభిప్రాయము దెలిసినదిగదా ! చిరకాలమునుండి యున్న నామనోవ్యథ నేఁటితోఁ దీఱినది.

మంత్రి :— నాకున్నచింతయు (కాళునిజూపి) నీమహనీయునిమూలమున నివారణమయ్యెను. రాజా ! నీపుత్రిక మహనీయురాలగుటచే మనకిట్టి మహాత్ముఁడు దొరకెను.

రాజు :— సంతోషము. ఇంక వివాహప్రయత్నమొనరింతము. పుత్రీ ! పోవుదమురమ్ము. (ఇరువురు నిష్క్రమింతురు)

మంత్రి :— ఓరీ ! మూఢుఁడా ! నీకెంతగా బుద్ధిచెప్పినను నీవెఱ్ఱి బుద్ధి బయటఁబెట్టి నోటికివచ్చినట్లు మాటాడి నాకెంతయో కష్టము గల్గించితివి. (అని కొట్టును)

కాళి: — అయ్యో ! అయ్యో ! యింకమాత్తాడను.

మంత్రి :— అఱవవద్దు నోరుమూయుము. (అనిమఱలఁగొట్టును)

కాళి :— అయ్యబాబో ! నీచోబసంవర్గు గీబసంవద్దు. నేనెల్లిపోతా.
(అని పోఁబోవును.)

మంత్రి.— (చేతినిబట్టుకొని) పోనీకే, గా. అఱవవద్దు.
పోదమురమ్ము (అని నిష్క్రమింతురు)

మహాకవి కాళిదాస చరిత్రము.

తృతీయాంకము.

రంగము. 1.

[శయనాగారమునఁ గాళుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు]

కాళి:— (శయనాగారమునందలి యలంకారములనుజూచి తెల్లవోయి) ఒరరెరెరి యిదేమి సొర్గమరోరి! యిదేమి సిత్రిపటాలోరి! యిదేమి పువ్వులోరి—బలే కంపేత్తున్నాయ్ శాబో! యిదంతాసూత్తే నాకు గాబరాయేత్తోంది (చుట్టునున్న యద్దములయందుఁ దన ప్రతిబింబమునుగాంచి) కిఁస్ యీళ్లంతా ఓరసే! అగె నాకుమల్లెనే ఉండారే! (అని నవ్వుచు) అరె! నేను నవ్వితే యీళ్లంతా నవ్వుతారే! [చప్పట్లుకొట్టి] ఆరె యిదేంసిత్రిం బల్ తమాసగుందే. నేనెట్టాగెట్టాసేత్తే, ఆళ్లూఅట్టాగే సేత్తారేం-అబ్బో! యీళ్లంతా, దెయ్యాలో! యమములాళ్లో- యీళ్లేంసేత్తారో నన్ను- యీమంతరయ్య పెళ్లిసేత్తా రమ్మని తీసుకొచ్చి దుంపదెంపి యెట్టాగైతేయేం పెళ్లిచేసాడు (ఆలోచించి) (ఆయాళ చూశానేఁ అదే నా పెళ్లాంగామోను. బలేచక్కందే! యీడకొచ్చినన్నేమంటుందో- నాకేం భయమేత్తుందే యీపెక్కడమంతరమో! నన్ని గదిలోకినెట్టి తలుపేసి పోయాడు. (ప్రక్కకుఁజూచి) వహ్వా! బలే! యిట్టాంటిచక్కదనాఁద,

నేను పండుకుంటూ గావోసు- (ఆలోచించి) పండుకుంటే మంతరయ్యొచ్చి యేంతిడతాడో- యేంసెయ్యను, నాగా కారంలాగుంది- (చుట్టునున్న ఫలహారములను జూచి) ఓ! ఓ! యిద్యోదోవున్నాయే- యిద్యోగావోసు ఆయేళ కూడ్ పెడ, బత్తపేడెట్టిత్తా బాగుంటయ్యన్నాఁడు అయితే కాత్తంత తినిసూత్తా- (తిని ఓస్ పేడలోసొకారనుకుంశా బాగానేవుందే అని యవన్ని గబగబతినును) మంతరయ్య కొత్తే కొత్తేమగాని కూత్తంత ఎక్కమీఁద కూడా బబ్బుని సూత్తా! [అని తలవైపు కాళ్లు కాళ్లవైపు తలపెట్టిపరుండి] బలే! రాజులాగుండానశే- అయిగా నిద్దరొత్తుండది- బబ్బుంటాను [అని పరుండగా నిద్రపట్టి-నిద్రలో దొర్లి క్రిందబడి గుఱక కొట్టుచుండును-]

[విద్యాధరి ప్రవేశించి గుఱకశబ్దమునువిని అదరిపడి]

విద్యాధరి .— ఏమి! యీభయంకరశబ్దము (ముందునకువచ్చి చూచి) అయ్యో! దైవమా! ఇది నానాథునిగుఱకయా! సర్వలక్షణసంపన్నుఁడగు నితని కీగుఱకయుండుట చంద్రునకుఁ గళంకమువలెనేయున్నది- పోనిమ్ము- ఈతఁడు హంసతూలి కాతల్పమునువీడి నేలమీఁదఁ బరుండెనేల? (యోజించి) సరి— తెలిసినది- గాఢనిద్రలోనున్న యీతనిని నాగానముచే మేలుకొల్పెదను- (అని పాడును)

కాళ :— (నిద్రలో) సుబ్బా! గొఱ్ఱెలరుత్తుండయి, తోడేలేమో సూడాలి-

విద్యాధరి — ఇంకను మెలఁకువరాలేదు- ప్రాణనాథా! లెమ్ము! లెమ్ము!

కాళ :— (నిద్రలో) హోహో! నిద్దరొత్తుంటే లెగమంటావోరనే!

విద్యాధరి :—(తనలో) ఇదేమి! యిట్లు పామరభాషలో మాటాడుచున్నాఁడు- (ఆలోచించి) ఋష్యశృంగాది మహాత్ములను

లకవిమృగములవలెనుండలేదా? ఇందుదోషమేమి? కానిమ్ము! ఈ మలయజకర్పూర మిశ్రితగంధమునొకింత వీనిమీఁదఁజిలికి మేలుకొల్పెదను (అని గంధమును జిలికించుచు)

కాళి :— (నిద్రలో) అరే సుబ్బా! గొఱ్ఱెల్నాతలికితోలనే మీఁదుచొచ్చెత్తున్నయి.

విద్యాధరి .— ఇదేమి! యిట్లు మాటాడుచున్నాఁడు మంచిది. యీకర్పూరమిశ్రిత తాంబూలమును వీనినోటనుంచి మేలు కొల్పెదను. (వీడెమునుబెట్టును)

కాళి .— (ఉలికిపడియుమ్మివేయుచు) ఓరెంకా! గొఱ్ఱెల్నవతలికి కొట్టమంటే కొట్టవేంరా! యీటితస్సాగొయ్యా! నోట్లోనే పెంటికలేత్తున్నయి.

విద్యాధరి :— ఔరా! యీతనిమాటలే యర్థమగుటలేదు. మొన్నసభలో అశ్వని, పుంస్వను, రాభణ మొదలగు భావగర్భిత శబ్దములవలె నీమాటలకును నేదేని యర్థమున్నదా? లేక నన్నుఁ బరీక్షచేయవలెనని యిట్లు మాటాడుచున్నాఁడా? అయ్యో! యేదియునుదెలియలేదే. ఈతని వినయపూర్వకముగాఁ బ్రార్థించెదను.

కం॥ సదయుఁడ! సకలకళా కో
విదుఁడవఁటని నమ్మినిన్నుఁ ♦ బెండిలియాడన్
మృదులాలాపములాడవు
ముదమొసఁగున యిట్లు నిద్ర ♦ మునిఁగినకతనా॥

నాథా! నన్నుఁబరీక్షించుచున్నారా?

ఉ॥ ధరఁగలపండితోత్తముల ♦ దర్పమునెల్ల హరింపఁజూచు నా
గరువము ఖర్వమైచనియెఁ ♦ గానఁ బరాజితురాల నామెడన్
దిరిగి పరీక్షయేటికిఁ ద్వ ♦ దీయమనోగతముల్ దురూహ్యముల్
పరపవచోనిరూఢిని బ్ర ♦ సన్నుఁడవై దరిఁజేర్పు వల్లభా॥

నాథా! మీభావగర్భితములగు మాటలను విడిచిపెట్టి సరిగ మాటాడుడు

కా. — ఓసీ! యేంటీపాద! నిద్రోతుంటే.

విద్యాధరి — ప్రాణప్రియా!

కం॥ స్మరబాణాగ్నికి నొకతి
బరివేదనఁ జెందియుండె ♦ బ్రతుకఁగఁ జాలన్
గురుకరుణాదృక్తృప్తిని
గరిపింపఁగఁ జేసి ప్రోవు ♦ కొనుము మనోజ్ఞా! ॥

నేనింత ప్రార్థించినను దరిపోవుదునే యుంటిరి లెండు. మీ శీతలకరుణాకటాక్షము నాపైఁ బ్రసరింపఁజేయుఁడు. నేను మీ ప్రాణకాంతనగు విద్యాధరిని గాదా?

కాళి. — (నిలుచియొడలు విఱుచుకొని వంగనుంగ నులుముకొనుచు ఆవలించి కన్నులు తెఱచి చూచి) ఓహో! నీవా! మరిగత్తే, అప్పుడే సెప్పలేదేం. నేవోరో అనుకుండా దా! కూకో!

విద్యాధరి:— ప్రియా! రండు! మంచముమీఁదఁ గూర్చుందము.

కాళి. — ఇటురా అశే! మంచముమీఁదే సాకోవాలేంటి.

విద్యాధరి. — (ఆత్మలో) ఓహో! ప్రియుఁడు వినోద ప్రియుఁడుగా నున్నాఁడే! (ప్రకాశముగా) నాథా! మీరు వినోదాలాప ప్రియులనియు రసికరంజనులనియు మొదటనే గ్రహించితిని.

కాళి. — (కోపమున) యేంటీ! యేటో అంటున్నావు. నేనేఁగాదు.

విద్యాధరి:— (ఆత్మగతము) ఇదేమి వినోదము? ఇట్లు మాటలాడుచున్నాఁడు. (ప్రకాశముగా) మనోహరా! మీ భావములు నాకర్థమగుటలేదు. క్షమింపుఁడు.

కాళి: — (నలువైపులఁజూచియక్కడనున్న గంధపుగిన్నెనుదీసికొని) ఇదేంటి పానకమా?

విద్యాధరి:— కాదు. శ్రీగంధము (ఆత్మ) ఇతనినిజూచిన శుద్ధ పామరునివలెఁ గాన్పించుచున్నాఁడు. కాని, మోమున

మాత్రము బ్రహ్మతేజము తాండవ మాడుచున్నది.
[ప్రకాశము] ప్రియా! ఏలయిట్లు మాటాడెదవు. మీపరి
హాసములు చాలించి యిటురమ్ము ఈశ్రీగంధమును బూసెదను.

కాళి:— ఓసి యిదేంటో! గొల్లోళ్లుయాయాపూసుకోరే. నలకాయ
నెప్పిగావుంటే యేంటో యేసుకుంటారు. యిదేనా యేంటి?
అయితే నాకొద్దు నూయేపూసుకో

విద్యాధరి.— (ఆశ్చర్యమును దుఃఖమును) హా! దైవమా! ఈతని
గొల్లల కాంపరియా యేమి? యీతనిభాషయును, భావము
లును దడనుగుణములుగానే యున్నవి. మంత్రి మాత్సర్య
ముచే నన్నిట్లు మోసగించినట్లున్నది. ఇంకేమిగతి (కాళిని
జూచి) మీరెవ్వరు? నిజస్థితి చెప్పుడు? (అని బెదరించును)

కాళి:— నాతితా, నీమొగుణ్నేగా! యేం తమాషాగావుందా యేంటి
ఆయాల మంతరయ్య పెల్లిసెయ్యలా.

విద్యాధరి.— [దుఃఖమునణచుకొని] మంచిది! మీరెక్కడనుండిగా
మంత్రి తీసికొని వచ్చినాడు.

కాళి:— అదా! అయితే సెప్తాయిను. నేను ఆయాల పట్ట
మద్దాన్నం యెండలో యీవూరిబయట ఆడవుందే! అడ
విలో పెద్దకొండు దే! ఆకొండపక్క దొంగలా? ఆడొంకే
మోతే పెద్దమఱ్ఱిసెట్టోటుంది దానికి సూటిగా మోతే సిన్న
వల్లోటుంది అదేమావూరు. ఆఅడవిలో నేను గొఱ్ఱెలు
కాసుకుంటూ ఆకులు కోత్తుంటే రాజుగాత్తుర్నొచ్చి పెల్లి
సేత్తా వత్తావంట్రా అన్నాడు. డోందో అనుకొని,
ఊఁ అన్నా. అదేంటేంటో సెప్పించి నన్ను సావగొట్టి
యీడకి లాక్కొచ్చి పెల్లిసేయించాడు.

విద్యాధరి:— హా! దైవమా! (అని మూర్ఛిల్లును—కొంతవడికి
దెప్పరిల్లి) అయ్యో! యెంతటి యవమానము జరిగెను?
ఎట్టి దీనస్థితి సంభవించెను? ఇదంతయు మంత్రియొక్క
కుతంత్రమేకదా! ఈతఁడవివేకముతో మాటాడిన మాటల

నెల్ల దసందుపుత్కారముచే మంచి యర్థమును గల్పించిచెప్పి
మమ్ము దాసరించెనే! హాతల్లీ? జగజ్జననీ! ఇప్పుడు
నాగతి యేమి? ఉపకరిభవ ... లు దహించివేయుచున్నది!
చెప్పిన వగానమును జెప్పకున్న బొధించును బోవుచున్నది.
(అని దుఃఖించును)

కాళి — ఎందుకురా యేడుస్తావు? నీనోసక్కంగా లేదూ?

విద్యాధరి — దుర్యోధనుని కొరకు. మీకులం బక్కగానున్నారు.

కా — అదిగదే. యింతదాక సక్కంగ కులుక్కుంటూవచ్చి కంట్లోనే యేడుస్తావేం? అట్లయితే నాకు కాళ్లు, సేతులూ, ముక్కూ, తాగూ లేవూ?

విద్యాధరి — అన్నియు నున్నవి. నేర్పించిన విద్యాగంధము మాత్రమే లేదు.

కాళి :— యేమో సాంబ.

విద్యాధరి — అయ్యో! యీ దుఃఖము నెట్లుభరింతును?

సీ॥ తల్లిదండ్రులగూర్చ ♦ దారిని సంతరించి
పరిణామంబాడిన ♦ పాపఫలమొ!
బహుళశాస్త్రము తెలుసు ♦ పండితోత్తములను
బాధవించినయట్టి ♦ పాపఫలమొ!
పూర్వజన్మంబునం ♦ బొనరించు క్రియలచేం
బరిణమించినయట్టి ♦ పాపఫలమొ!
సుమదపిత్రుల ద్రోహ ♦ గుటిలత్వమువహించి
కావించినట్టిదు ♦ ష్కార్యఫలమొ!

గీ॥ కటకట! యమ్మలమూసించి ♦ కడకు విషముం
గ్రోలి ట్లు విరతుని ♦ కుక్షినొకని
భర్తగాంగూర్చెం బాపదైవంబు నాకు
బ్రతుకంగలనె యీదుఃఖవా ♦ రాశిదాటి!

కాళి :— యెంగుకే! కన్నపులొచ్చా! వైద్యుగున్ని పిలుచుకు రానా?

విద్యా :— వైద్యుఁడునువలదు. ఎవరునువలదు. మీరు కొంచె మూరకుండుఁడు. మిమ్ముఁ జూడఁజాలను.

కాళ — అయితే! నేను బాగుండాలా?

— కీర్తన —

1. ఊరుణ్ణి దీరుణ్ణి మారుణ్ణినేనూ—నూ
కోరిన సుఖమూల కూరుత్తానేనూ

2. లోకంబులెల్ల గాలించినగానీ
నాకంటెసద్గానోరు యారూలేరూ ॥ యూరు

3. ఏడూపుసాలించి యిటలించుకలికీ
జోడుచేతుల్ శేద్దా బిలుకాలకోలికీ ॥ యూరుణ్ణి.

(అనిపాడుచూ చేయి పట్టుకొనఁబోవును)

విద్యాధరి :— (చేయి విడిపించుకొనుచు) నాదుఃఖమును పెంపు సేయకుఁడు అయ్యో! సకలకలాపూర్ణుఁడగు రసికశిఖావతంసుని బరిణయంబొంది సుఖమనుభవింతునని యువ్విళ్లూరితిని. గాని యిట్టిమూర్ఖుఁడు భర్తయగునని కలనైనఁ దలంపలేదు. హా! విధీ! హా! విధీ (అనిమూర్ఛిల్లును)

కాళ .— యిదేందిరా! బాబో! యిల్లాపడిపోయిందే! యింకేం గతి? లగెత్తుకెల్లి మావ్వాళ్లో వైద్దుగుణ్ణి పిల్సుకురానా యేంటి (యోచించి) పోతే మంచియ్యా యేమంటాడో! మద్దె నాకు సావొచ్చిందే.

విద్యాధరి :— (మూర్ఛతెప్పిల్లి) అయ్యో! నాదుఃఖమున కంతులేదుగదా! ఏమిసేయుదును. (ఆలోకించి) ఛీ ఛీ! యెంతపాపముఁజేయుచున్నాను మనసారవరించి, యగ్ని సాక్షిగ వివాహమాడిన యింపుడు విద్యావిహీనుఁడని తూలనాడి తిరస్కరించుచున్నాను. భర్తయెట్టి నీచుఁడైనను,

దుర్మార్గుఁడైనను, గుణహీనుఁడైనను, మూర్ఖుఁడైనను, దైవసమానుఁడని శాస్త్రములు దెల్పుచుండ శాస్త్రజ్ఞురాల నగు నేనే యిటు దూలనాడుచున్నాను. నాథా! క్షమింపుము. (అని కాళ్లపైఁబడి లేచి) ఇప్పుడు చింతింపఁదగదు. చింతించిన ఫలము లేదు ఒకటే మార్గము. జగజ్జననియు, నా యిష్టదేవతయు నగు కాళికాదేవింగూర్చి ధ్యానించి, యామె కృపాకటాక్షములచే నీవుఁను సకలశాస్త్ర పారంగతుఁడగునట్లు ప్రయత్నించెదను. (కాళునిఁజూచి) నాథా! కాళికాలయమునకుఁ బోవుదము రమ్ము

కాళ. — సరితే! యీరాత్రికేనా? రేపుపోదాంలే

విద్యాధరి. — అట్లు కాదు ఇప్పుడే మనమక్కడకుఁబోయి కాళికాదేవి యనుగ్రహము నొందఁగ రావలయును.

కాళ. — యేం యెక్కడకో పోవాలిస ఉందు, కళ్లోడుసుకున్నా కంపట్టలా నీకటి. యెట్లాపోయేది.

విద్యాధరి — [ఆత్మగతము] దుఃఖాతిశయ పిచ్చియురాలనై మాటాడినచో నాపెండ్లి సంప్పెట్టి యీతఁడు దారికివచ్చునట్లు లేదు. కావునఁ గొంచెము భయముపెట్టిచెప్పెదను. [అని ఒక బెత్తమునుకీ కొని కొట్టఁబోవునట్లు నటించి] ఓయీ! నేను జెప్పినట్లు విని నా వెంటవచ్చెదవా, లేదా? చెప్పుము.

కాళ :— కొట్టకేవత్తాను. నమ్యేక్కడో మొగుడ్నే కొడుతున్నావేం నీయింటికాడ శాకినేసనే నౌకన్నుమకొన్నావా యేంటి? పెద్దమనుసులయిండ్లలో ఆడోళ్ల సేతికిసిక్కితే యింతేనా యేంటి.

విద్యాధరి:— పిచ్చిపిచ్చిగాఁబలుకవద్దు. మెదలక నా వెంట రావలయు [అని బెదరించును]

కాళ :— నీకు వెర్రెక్కుటుందిగానిపద నాకెంత గాచారంపట్టిందిగా యియ్యాళ ఆ వంతియ్యసేతులోనుంచి తప్పించుకొని దీని సేతిలో సిక్కానే. నాకెంతగాశారం తెచ్చిపెట్టేవురా యీ సుంతరయ్యా.

విద్యాధరి :— ఓయీ! నిన్న మంత్రి యెందులకుఁగొట్టెను.

కాళ :— యేంసెప్పను! ఆయాళ అదేంటో సెప్పించి పెళ్లిసేస్తానని తీసుకొచ్చి నేను గట్టిగా మాట్లాడితేసరి, కొట్టేవాడు.

విద్యాధరి :— పాపమీతఁడు వట్టి యమాయకుఁడు. ఆనీచుఁడగు మంత్రి యిట్టియనర్థమును దెచ్చిపెట్టెను. తనపుత్త్రిని నేను బరిణయమాడ లేదను క్రోధమున నిట్లుచేసెను. కానిమ్ము. (కాళునిఁజూచి) ఆర్యా! మనము దేవాలయమునకుఁ బోవుటకుముందు కాలుసేతులు కడుగుకొనవలయును.

కాళ :— నిబుద్ధిగానే? ఆయేన యెప్పుడో గుళ్లోకెళ్తా కాళ్లు కడుక్కున్నా. అవును. (అని కాళ్లుకడిగికొనును)

విద్యాధరి — (ఆత్మగతము) ఈతనిచేత నాచమనముఁజేయించి మహాకాళీమంత్రము నుపదేశించి దేవిదర్శనమునకుఁ దీసికొనిపోయెదను. (ప్రకాశము) ఆర్యా! యీజలములో మూఁడుపర్యాయము లిట్లాచమనము చేయుఁడు. (అని చేసిచూపును)

కాళ :— ఓహో! అదా! మూనుసార్లు సేత్తో నీళ్లు తాగటమా! ఔను యెనకెప్పుడో సేత్తున్నట్లు గ్నాపకంవచ్చింది. అదేంటో నోట్లో గొణుక్కున్నేవాళ్లె. అదేంటో నీకు తెల్సా.

విద్యాధరి :— ఓహో! మీఆచమనము చేసినట్లుకూడ జ్ఞాపకము వచ్చినదా? (తనలో) శూద్రకులమునఁబుట్టిన వీని కాచమన మననేమి? (ఆలకించి) ఏమో యీతఁడుత్తమకుల సంజాతుఁడయ్యును గాలవశమునఁ బామరజనులలోఁజేరి యీవిధముగా మాటాడుట కలవడియుండవచ్చును. ఈతని ముఖతేజస్సునఁ జూచి సత్కులసంజాతుఁడనియు మహావిద్వాంసుఁడనియుఁ దలంపకమానరు లేదా యీతఁడు పూర్వజన్మమున నుత్తమకులమునఁబుట్టిన యొక మహనీయుఁడై శాపవశమున నిట్టిస్థితికివచ్చి యుండును. ఆపూర్వవాసనయే వీని నిట్లు పల్కించుచుండవలెను. ఏది యెట్లున్నను వీనిలో

మహాత్త్వమున్నట్లు తోఁచుచున్నది. కాళికాజనని మహిమ వలన నాకు శుభము చేకూరవచ్చును. (అని యాచమనము సేయించి—మహాకాళీమంత్రి ముపదేశించి) నాథా! యిఁక దేవాలయములోనికిఁ బోవుదమా ?

కాళి :— నీవు బలేబానివలె వున్నావు. నిన్ను సూత్తే నాకు సంబరమవుతుంది. నీవు యెట్టాసెప్తే నేనట్టావింటా. ఇదంతా యెన్నో రోజులకిందనే మఱచిపోయాను ఈనీళ్లు తాగటం యియ్యాళ నువ్వు గ్యాపకంచేశావు. పొద్దున్నే, మద్దేన్నం సందేళ యిట్టాగే నీళ్లుతాగుతూ దేవుణ్ణి మొక్కేవాణ్ణి సూకు యియ్యాళ నీమూలంగా గ్యావకం వచ్చింది. నీవు సాలా మంచిదానవు రా! పోదామురా!

రంగము. 2.

స్థలము — కాళీదేవాలయము.

[విద్యాధరి కాళుఁడు ప్రవేశింతురు.]

విద్యాధరి.—

సీ॥ శ్రీమహాకాళి గూా • శ్రిత భక్తజనపాళి
కల్హారపాణి శం • కరునిరాణి
శ్యామలాయత లస • త్కోమలాంగ మనోజ్ఞ
పాలిత జనవర్గ • భవ్యదుర్గ
అంబా! త్రిజగదంబ • యమల శాస్త్రకదంబ
యఖిలార్థదాయి వి • ద్యాప్రదాయి
శక్తిస్వరూపిణీ • సర్వ ప్రచారిణీ
సదమలహృదయ యో • శైలతనయ

గీ॥ నామనోనాథు విద్యాస ♦ నాథుఁ జేసి
సకలభువనైక కీర్తి వి ♦ స్తారుఁ గన్నుఁ
దనరునట్టులఁ జేయు వి ♦ ద్యాప్రదాయి
యంజలిఘటింతు నీకు సా ♦ ష్టాంగకముగ ॥

(ఆలోచించి) ఓహో! ఇది నిశాసమయమగుటంజేసి, కాళి సంచారమునకుఁ బోయియుండవచ్చును. ఆమె వచ్చులోపల నతనికింకఁ గొన్ని విషయములఁ దెల్పెదను (కాళిదాసునిఁ జూచి) ప్రాణేశ్వరా! కాళి యింకను గొంతసేపటికిఁగాని రాదు. ఈలోపల మీరు దేవాలయములోనికేగి తలుపులను బిగించుకొని నేఁ జెప్పిన మంత్రమును జపించుచుండుఁడు. ఆమె వచ్చి తలుపు తీయుమన్నచో నన్ను విద్యావంతునిగఁ జేసినచోఁ దలుపుఁ దెఱచెదనని చెప్పుఁడు. అప్పుడామె మీకు విద్యావరము నొసంగితినని చెప్పినమీఁదటఁ దలుపు తెఱువనగును.

కాళి :— అట్టాగే సేత్తాగాని ఆ కాళమ్మకు అన్నిద్దెలువచ్చా?

విద్యాధరి :— ఆమె విద్యాస్వరూపిణి. ఆమెకురాని విద్యయే లేదు. ఇంక మీరు లోపలికిఁబోయి తలుపు భద్రముగా వేసికొనుడు. (ఆత్మ) అవలకుబోయి నేను దేవిని ధ్యానించుచుండెదను.

[అని పోవును]

కాళి :— ఊఁ! అట్టాగే. ఇదిగో యిప్పుడేపోయి తలుపు బిడాయిస్తాసూకు! (ఆత్మలో) ఆ మంతరయ్య నేతులోసిక్కితే వోళ్లు వాసేటట్టుగాకొట్టేను. ఈవుణ్ణాతుమ్మరాలు సేతికిసిక్కినా అట్టాగేసేత్తే మెల్లగా తప్పించుకున్నానుగందా అనుకుండా. ఇంక కాళి వత్తుందంట. అదేమికాళో, గాలో, నాగాశారం వచ్చిందే. ఏమన్నాకాని లోపలికెల్లి తలుపు బిడాయించుకు కూకుంటా. ఆకాళమ్మోరు లోపలుందాయేంటి? [కాళి

మార్యాగో! కాపాడిన్యాగో! (యాని కేకవేసి) లేదు. యేడ కో పోయింది. (అని లోపలికిబోయి తలుపు వేసికొని కూర్చుండును)

[కాళికాదేవి ప్రవేశించును]

కాళి.— ఇదేమి! వాకిలిమూసియున్నది. (తలుపుకొట్టి) ఎవరులోపల?

కాళ.— ననే! కాళిమ్మోర్గూ.

కాళి:— నీపేరేమి?

కాళ.— కాళి

కాళి.— తలుపు తెరువుము.

కాళ.— తెరవనొకేను లేదు.

కాళి.— ఎందువల్ల?

కాళ:— ఇంగో, నూను! నేను సెప్పినట్టుగా నీవుసత్తే తలుపుతీత్తా.

కాళి.— (యోజించి. తనలో) ఈతని వృత్తాంతమంతయు గోచరమైనది. (ప్రకాశముగా) ఓయీ! అట్లులనే చేసెదను. ఏమి చెప్పెదవో చెప్పుము.

కాళ:— యేమంటే నీకు బలిదొడ్లోచ్చునంట. నువ్వు మాపూర్లో వున్న మారమ్మకంటె సాలా గొప్పదానవంట. కామట్టించి యీయాచ్చణంలో యిద్దేలు, శాత్తరాలు, పురాంణాలు, కైత్తాలు. అన్నీ నాకొచ్చేటట్టు సేశావంటే తలుపుతీత్తా. లేకపోతే లేదు.

కాళి:— అలాగే కానిమ్ము! తలుపుతీయుము,

కాళ.— అదెంతా పనికిరాదు. తలుపుతీసింతరువాత పో! పో! అంటే నేనేంసెయ్యాలి. ముందునాకు యిద్దెలన్నీ వచ్చేట్టు సెయ్యి.

కాళి:— (నవ్వుచు) ఓయీ! నీముఖమే చూపకనిదే నీకు విద్య వచ్చునట్లు నేనెట్లుసేయుదును,

కాళ :— యెట్టాగన్నా సెయ్యి నాకేం. నాకల్లా యిద్దెలన్నీ యీచ్చనంలో వచ్చేట్టు సేత్తేనే కాని తలుపుతీయను.

కాళి :— అట్లైనచో నీవాకిలిసందునుండి నీ నాలుకను బయటికిఁ జాపుము, దానిమీఁద బీజాక్షరములను వ్రాసెదను. అప్పుడు నీవు సకల విద్యావిశారదుఁడవయ్యెదవు.

కాళ :— మఱి ఆమాట యిందాకనే సెప్తేకాదంటానా. (అని నాలుకను జాచును)

కాళి :— (బీజాక్షరములను గాళుని నాలుకమీఁదవ్రాసి) ఓయీ! నీనాలుకమీఁద నమృతబీజాక్షరములను వ్రాసితివి. నీవు సకల విద్యావిశారదుఁడవైతివి. ఇంకఁ దలుపు తెఱువుము.

కాళ :— (వాకిలి తెఱచికొనివచ్చి కాళికి నమస్కరించుచు)

శ్లో॥ మాణిక్యవీణా ముపలాలయంతీం
మదాలసాం మంజుల వాగ్విలాసాం
మాహేంద్రనీలద్యుతి కోమలాంగీం
మాతంగ కన్యాం మనసాస్మరామి ॥ 1.

శ్లో॥ చతుర్భుజే చంద్రకళావతంసే
కుచోన్నతే కుంకుమరాగ శోణే
పుండ్రేక్షుపాశాంకుశ పుష్పబాణ
హస్తే నమస్తే జగదేక మాతః ॥ 2.

శ్లో॥ మాతా మరకత శ్యామా
మాతంగీ మధుశాలినీ
కుర్యాత్కటాక్షం కల్యాణి
కదంబ వనవాసినీ ॥ 3.

శ్లో॥ జయమాతంగ తనయే
జయనీలోత్పల ద్యుతే
జయ సంగీత రసికే
జయ లీలాశుకప్రియే ॥ 4.

—* దండకము *—

జయజననీ, సుధా సముద్రాంత హృద్యన్మణీ ద్వీప సంరూఢ బిల్వాటవీ మధ్య కల్పద్రుమాకల్ప కాదంబ కాంతారవాసప్రియే, కృత్తివాసప్రియే సాదరారబ్ధ సంగీత సంభావనా సంభ్రమాలోల నీపస్రగాబద్ధ చూళీసనాథత్రికే సానుమత్పుత్రికే శేఖరీభూత శీతాంశురేఖా మయూఖావళీ బద్ధ సుస్నిగ్ధ నీలాలకశ్రేణి శృంగారితే, లోక సంభావితే, కామలీలా ధనుస్సన్నిభ భ్రూలతా పుష్ప సందోహ సందేహకృల్లోచనే, వాక్సుధాసేచనే, చారు గోరోచనా పంక కేళీలలామాభిరామే సురామే, రమే ప్రోల్లసద్వాలికా మౌక్తికశ్రేణికా చంద్రికా మండలోద్భాసి గండస్థలన్యస్త కస్తూరికాపత్రరేఖా సముద్భూత సౌరభ్య సంభ్రాంత భృంగాంగనాగీత సాంద్రీభవన్మంత్ర తంత్రీస్వరే, సుస్వరే, వల్లకీవాదన ప్రక్రియా లోల తాళీదళాబద్ధ తాటంకభూషా విశేషాన్వితే, సిద్ధసమ్మానితే, దివ్యహాలామదోద్వేల హేలాలసచ్చక్షురాందోళనశ్రీ సమాక్షిప్త కర్ణైక నీలోత్పలే, పూరితాశేష లోకాభివాంఛాఫలే, స్వేదబిందూల్లసత్ఫాలలావణ్య నిష్యంద సందోహ సందేహకృన్నాసికా మౌక్తికే, సర్వమంత్రాత్మికే, కుందమందస్మితోదార వక్త్రస్ఫురత్పూగ కర్పూర తాంబూల ఖండోత్కరే, శ్రీకరే, కుంద పుష్పద్యుతి స్నిగ్ధ దంతావళీ నిర్మలాలోల కల్లోల సమ్మేళన స్మేరశోణాధరే, చారు వీణాధరే, సులలిత నవయౌవనారంభ చంద్రోదయోద్వేల లావణ్య దుగ్ధార్ణవావిర్భవత్కంబు బిబ్బోక భృత్కంధరే, మందరే, బంధురచ్ఛన్న హారాది భూషా సముద్యోతమానానవద్యాంగ శోభే, శుభే రత్నకేయూర రశ్మిచ్ఛటా పల్లవప్రోల్లసద్దోర్లతా రాజితే, యోగిభిః పూజితే, విశ్వదిఙ్మండల వ్యాప్తమాణిక్య తేజస్స్ఫురత్కంకణాలంకృతే, సాధుభిః పూజితే, వాసరారంభవేళా సముజ్జృంభమాణారవింద ప్రతిద్వంద్వి పాణిద్వయే, సంతతోద్యద్దయే దివ్యరత్నోర్మికా దీధితి స్తోమ సంధ్యాయమానాంగుళీ పల్లవోద్యన్నఖేందు ప్రభా మండలే, ప్రోల్లసత్కుండలే, తారకారాజినీకాశ హారావళిస్మేర చారుస్తనాభోగ భారానమన్మధ్యవల్లీ వలిచ్ఛేదవీచీ సముల్లాస సందర్శితాకార సౌందర్య రత్నాకరే, కింకర శ్రీకరే హేమ కుంభోపమోత్తుంగ వక్షోజ భారావనమ్రే, త్రిలోకావనమ్రే, లసద్వృత్త గంభీర నాభీ సరస్తీర శైవాల శంకాకర శ్యామరోమావళీ భూషణే, మంజుసంభాషణే, చారు శింజత్కటీసూత్ర నిర్భర్త్సితానంగ లీలా ధనుశ్శింజినీ డంబరే దివ్యరత్నాంబరే పద్మరాగోల్లసన్మేఖలా భాస్వరశ్రోణి శోభాజితస్వర్ణ భూభృత్తలే, చంద్రికాశీతలే, వికసిత నవకింశుకాతామ్రదివ్యాంశుకచ్ఛన్న చారూరుశోభా పరాభూత సిందూర శోణాయమానేంద్ర మాతంగ హస్తార్గళే, శ్యామలే, కోమలస్నిగ్ధ నీలోత్పలోత్పాదితానంగ తూణీర శంకాకరోదార జంఘాలతే, చారులీలాగతే, నమ్ర దిక్పాల సీమంతినీ కుంతలస్నిగ్ధ నీల ప్రభాపుంజ సంజాత దూర్వాంకురాశంక సారంగ సంయోగ రింఖన్నఖేందూజ్జ్వలే, ప్రోజ్జ్వలే, దేవ దేవేశ, దైత్యేశ, యక్షేశ, భూతేశ, వాగీశ, కోణేశ,

కాయస్వాగ్ని కోటీరమాణిక్య సంఘృష్టబాలా తపోద్దామలాక్షా రసాయణ్యాలక్ష్మిగృహీ తాంఘ్రి [illegible] యే, [illegible] శంఖపద్మ [illegible] [illegible] మాతంగ కన్యా సమూహా [illegible] లక్ష్మ్యాది [illegible] ప్రతిశక్తా [illegible] [illegible] కృత్తిన [illegible] గాన పద్మాన [illegible] సర్వ [illegible] [illegible] కోమలం [illegible] [illegible] [illegible] లక్ష్మీ [illegible] వాగ్దేవతా [illegible] నందనం, [illegible] [illegible] పాహిమాం, పాహిమాం పాహిమాం, పాహి ॥

కాళి.— ఓయీ! నీభక్తికి మెచ్చితిని. పూర్వము నీవు మహా విద్వాంసుడవు. ఆగర్వమున గురువుగారి దిరస్కరించి యా తనిచే బొందిన శాపవశంబున నిర్భాగ్యుడవై పామరజను లతో దిరుగుచు వికటమూర్తుడవై బ్రాహ్మణకర్మములను విడచి శూద్రునివలె జీవించుచున్నాడవు. [illegible] నీనొకంగరుణించి నీకన్నులను [illegible] మూలమున నీకు శాపవిమోచన కల్పింపగలిగితిని (కన్నులు మూయుచు) ఇప్పుడు నీవు నీపూర్వవృత్తాంతమును జ్ఞాప కముచేసికొనవలె [illegible]. శాపగ్రస్తుం డవగుటచే కర్మభ్రష్టుడైనట్టి నీకు [illegible] ఇంక ముందు నీవు సద్బ్రాహ్మణుండవై కాళిదాస మహాకవియను

పేరుతో జగద్విఖ్యాతిగడించి సుఖపడెదవు. ఇంక నీయిష్టా
ర్థమేదేని యున్న నోరుకొనుము.

కాళిదా — తల్లీ!

చం॥ సతు [illegible] నీగుణ [illegible] ♦ ణ స్తవముల్ దలపోయుచున్న న
త్య [illegible] ♦ [illegible] జేసి వా
త [illegible] ♦ [illegible] గాను మోక్షళ
పని [illegible] ♦ [illegible] ॥

[illegible] త్రాంతమిల్ల
[illegible] ము ననుభవించి
[illegible] కలదు
[illegible] పడవలయునని
[illegible]

కాళి — [illegible] వే [illegible].
([illegible])

కాళిదా — [illegible]) [illegible] విద్యాధరి
[illegible] [ముందు
[illegible] ప్రవేశించును]

విద్యాధరి — [illegible] దేవి
దర్శ [illegible] హేమము
[illegible] వెడలిపోయెనో
చూ [illegible] ([illegible] — కాళిదాసుడు
ప్రవేశి [illegible] విద్యా [illegible] వేయును)

కాళిదా :—

ఉ॥ [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
భూమి [illegible] ♦ [illegible] తీర్పఁగా
నాతిరమే [illegible] ♦ [illegible] గిరీ॥

మహానీయురాలా! నీదయచే నాకిప్పుడు గురుశాపవిమోచనమై మహాకాళియనుగ్రహముచే గొల్లవానిస్థితిమాఱి తొలుతటి బ్రాహ్మణత్వమబ్బె. నీమహోపకారమునకే నెంతయో కృతజ్ఞుఁడను.

విద్యాధరి :— [ఆశ్చర్య సంతోషముల] ప్రాణనాథా! నేనిప్పుడు ధన్యాత్మురాలనైతిని. నాకర్తవ్యమును నేను నెఱవేర్చినందులకు మీకృతజ్ఞతయేల? మనలనిర్వుర ననుగ్రహించి యుద్ధరించిన యామహాకాళికి మనమిర్వురమును కృతజ్ఞులమైయుండి నిత్యసేవల నొనర్పవలయును.

కాళిదా — కావచ్చును. ఇంక నాకు సెలవొసంగఁగోరుచున్నాను

విద్యాధరి:— సీ॥ మోహనాకారంబు ♦ ముదమొసంగుచునుండ
సెలవింకనీకుఁ గా ♦ వలయునొక్కొ!
విద్యావివేక ప్ర ♦ వీణత వహియింప
సెలవింకనీకుఁ గా ♦ వలయునొక్కొ!
పరమపావనమైన ♦ బ్రాహ్మణత్వముఁజెంద
సెలవింకనీకుఁ గా ♦ వలయునొక్కొ!
అనుపమానంబగు ♦ నమృతవాక్కుఘటింప
సెలవింకనీకుఁ గా ♦ వలయునొక్కొ!
గీ॥ మద్ధృదయ సరసిజ నభో ♦ మణివిగాక
నిరుపమాకార! యెడ్డ మా ♦ నిసివెనీవు?
క్షణమునిల్వఁగఁజాల నన్ ♦ గౌఁగలింప
సెలవొసంగితిరమ్మ నా ♦ జీవితేశ! ॥

కాళిదా :— విదుషీమణీ! నీకౌఁగలింపునకుఁగాదు. పోయివచ్చుటకు సెలవడిగితిని.

విద్యాధరి .— అదేమట్లనెదరు? ఎచ్చటికిఁబోయెదరు?

కాళిదా :— నాయిష్టమువచ్చినచోటికిఁబోవుటకు. నేనిక్కడనుండి యేమిప్రయోజనము?

విద్యాధరి :— నాథా! అర్థాంగినగు నన్నువిడచి యిష్టమువచ్చిన చోటికిఁ బోవుటయునేమి ? ధర్మపత్నియొక్క ప్రార్థన నెఱవేర్చుట ప్రయోజనముకాదా ? కావున

ఉ॥ ఎంచఁగరాని ప్రేమగుద • యించెను నేఁడిటులెల్ల విద్యలన్
మించినవాఁడవౌటఁ బన • మించిన రూపసివౌట నిన్ను గా
మించి వరించు నన్నిపు డ • మేయ కృపామతిఁ గాఁగలింపమిన్
బంచశరాగ్ని కీలలకు • భస్మముగానొకొ జీవితేశ్వరా ! ॥

మనోహరా! నీవంటి కళావిశారదుని వివాహమాడవలయు నను నాసంకల్పము నేఁటికి నెఱవేఱె నేను ధన్యురాలనైతిని- నాయపరాధముల మన్నించి నన్ను గాపాడవలెను.

కాళిదా :— తే॥ తలప మంత్రప్రదాత్రియుఁ • దల్లియగుటఁ
దనయుఁడనునేను నీవు నా • తల్లివగుదు,
కాన నేతాదృశవువాంఛ • మానివైచి
యఖిల దేశాటనమొనర్ప • నాజ్ఞయిమ్మ ! ॥

విద్యాధరి:— (చేయిపట్టుకొని) నీకుఁదల్లి మహాకాళిగాని నేనుగాను.

కాళిదా :— (చేయి విడిపించుకొని) భవదుపదిష్ట మంత్ర ప్రభావంబుననే కాళి సాక్షాత్కరించినది గావున నీవును దల్లివే.

విద్యాధరి :— (చెవులుమూసికొని) నాథా! ఏల యిట్లు మాటాడెదరు ! చెట్టఁబట్టిన ధర్మపత్ని నీవిధమున దుఃఖపెట్టుట న్యాయమా ?

కాళిదా :— నీవు వరించినవాఁడు ధర్మజ్ఞుఁడా ?

విద్యాధరి :— నేను వరించినది మిమ్మేకదా.

కాళిదా :— నీవు వరించినది పామరజనుండగు గొల్లవానిని. నేను గాళిదాసుఁడను.

విద్యాధరి :— ఆగొల్లయే మీరుగదా ?

కాళిదాసు :— నాగొల్లజన్మము నీమూలమున నివారణమైనది. అందువల్ల నిప్పుడు నేను గొల్లవాఁడగాను, బ్రాహ్మణుఁడను,

విద్యాధరి :— సత్యమే ! స్త్రీమార్గము మాటాడదిగాని వ్యక్తి మాఱునేదుగదా ?

కాళిదా :— శాపగ్రస్తుండై పామరులలోఁజేరి కర్మభ్రష్టుండై మాలి న్యుండై యున్నవానిని వరించిన తరుణి బ్రాహ్మణుండనైన నన్నుఁ గోరఁదగునా ? మఱియు నొకవేళ నానీచజన్మమును దొలఁగించి మహాకాళి యనుగ్రహపాత్రునిగాఁజేసి నాకు విద్యాప్రదానముఁజేసిన నిన్ను నేను బత్నిగా భావింపదగునా ?

విద్యాధరి :— మనోహరా ! మీరుఁజేసిన యుపకారము మహోప కారముగా మాటిచెదే ! భర్త యసమర్థుఁడేని వానికి హితము బోధించి యేలుకొనుట స్త్రీలకు ధర్మముగదా ! కావున నన్ను విడనాడకుండు లేనిచో ధర్మపత్నిని త్యజించిన పాపము మీకుఁ దగులదా ?

కాళిదా .— ఈజన్మమున నేను నిన్ను వరింపనులేదు త్యజింపనులేదు.

విద్యాధరి :— నాథా ! యేల యిట్లనెదరు ?

కం॥ భూసుర వంశోద్దీపక !
గాసిం బెట్టకుము నన్నుఁ ♦ గరుణాళుడవై
దాసిఁగ నేలు కొనంగదె
భాసురగుణపవన ! యూహ ♦ వంచితమదనా ! ॥

(అని కాళ్లపైఁబడును)

కాళిదా :— ఇంకనన్ను నిర్బంధింపకుము. నేను వెడలిపోయెదను. (అని నిష్క్రమించును)

విద్యాధరి :— హా ! ప్రాణేశ్వరా ! ప్రాణేశ్వరా ! నన్ను విడచి పోయెదరా ! న్యాయమా ! అయ్యో ! అయ్యో ! ఛీ ! యింకనాబ్రతుకెందులకు ? (అనిమూర్ఛిల్లును. కొంతసేపటికి లేచి) హా ! జగజ్జనని ! కాళీ! ఇంక ముందు నా గతియేమి? నీవుచూపినయనుగ్రహమే నాకనర్థకారిగాఁ బరిణమించినది. లోకైకవిద్యాధరియగు విద్యాధరికిఁ దలవంపు ఘటిల్లునట్లు చేసికొంటిని. కాని మంత్రి కుతంత్రములచే నాకుఁ

గావించిన మహాపరాభవమునకుఁ దగిన పరాభవమె మంత్రికిఁ గల్గునట్లు నానా...ని నీమహాప్రసాదమున విద్యానవాథుని జేసితివి కాని యేమిలాభము! చివరకు ముల్లుదీసి కొఱ్ఱడిచినట్లయ్యెను అయ్యో! అయ్యో! బహుప్రయాసముచే లభించిన నాప్రాణకాంతుఁడు నన్నుఁబాసిపోయెనవో నింక నేనీప్రాణంబుల నెట్లునిల్పుదును. నాసుఖదుఃఖములకుఁ గారణభూతురాలగు నామహాకాళి పాదకమలములయందే, నాప్రాణములవిడచెదను. (అని కృపఖడ్గమునుదీసికొని) ఓజననీ! మహాకాళీ! నాభర్త తిరిగి వచ్చి నాకుఁ బరిష్వంగ సుఖమొసంగి నన్నేలుకొనునట్లు చేయువేని నీపాద కమలములకు నాప్రాణములర్పించి నీలోఁజేరుచున్నాను. (అని పొడుచుకొనఁబోవఁగా)

(తెరలో)

కాళి :— విద్యాధరీ! నిలు నిలుము. సాహసమువలదు. నీకు శుభముకాఁగలదు. నీపతి నీకు ధారానగరమున లభింపఁగలఁడు. నీవు వేషాంతరమున నచటికిఁబోయి యతనిని బొందుప్రయత్నమునుజేయుము. అతఁడు నిన్ను జేపట్టువఱకును నిన్ను గుర్తింపకుండునటుల వరమిచ్చితిని.

విద్యాధరి :— హాతల్లీ! మహాప్రసాదము నీవాక్యములమృతోపమానములు. నీయాజ్ఞాప్రకారము పురుషవేషమున ధారానగరమునకుఁబోయి నాభర్తయనుగ్రహమును బడయుఁ బ్రయత్నించెదను. (అని నిష్క్రమించును)

[తెరపడును]

శ్రీ మహాకవి కాళిదాస చరిత్రము

చతుర్థాంకము

రంగము. 1.

[ధారానగరములో నాస్థాన ద్వారమునఁ గాళిదాసుఁ
డాస్థాన కవియగు నేకసంధాగ్రాహితో మాటాడుచుండును.]

కాళిదా. — అయ్యా! రాజ దర్శనార్థమై వచ్చితిని. లోనికి
బోనిచ్చెదరా?

ఏకసంధాగ్రాహి. — మీరెవరు? ఎందునిమిత్తమై రాజగారి
దర్శింపఁ గోరుచున్నారు?

కాళిదా:— అయ్యా! నేను గాశ్మీరదేశ వాసుఁడను. బీ
బ్రాహ్మణుఁడను. కుమార్తె వివాహము నిమిత్తమై మీ
రాజగారిని యాచింప వచ్చితిని.

ఏక:— మా రాజు కవులకుఁగాని తదన్యులకు దర్శనమొసంగఁడే!

కాళిదా:— అయ్యా! మీదయ యుండవలయును గాని కవినైన
నేమి? కాకున్న నేమి? యెవరో గొప్పకవియఁట. అతఁడ
కొలఁది దివములనుండి రాజదర్శనార్థమై యీపురంబునంద
న్నను, రాజదర్శనము కాలేదఁట.

ఏక:— అతనిని దా మెక్కడఁ జూచినారు?

కాళిదా :— ఈ తమోరితో సత్రిముననున్నాఁడు. నేనుగూడ నాసత్రిముననే దిగియున్నాను. అతఁడు తనవృత్తాంతమును దెల్పి, నిశ్చయ్యేరు రానిత్తురయ్యా యనఁగ నాయదృష్టమెట్లు న్నదో కానిమ్మని కంపెడానతో వచ్చితిని.

ఏక :— అవును! మహాకవులను మాత్రమే రాజదర్శనార్థము పంపెదము. సామాన్యకవుల నిటనున్న యేకసంధాగ్రాహి నగు నేనున, ద్విసంధాగ్రాహియగు వండితుఁడును బరీక్ష చేసి తగినబహుమతుల నొసఁగిపంపెదము. అతఁడు పూర్వపు శ్లోకములను దనవిగాఁజెప్పుటచే నాతనికి రాజదర్శనమొసంగ లేదు. కావున గవులుగాకున్నచో రాజదర్శనముకానేరదు.

కాళిదా :— అయ్యా! నేనును మహాకవినిగాకపోయినను నేదో కొద్దిగఁ గవిత్వము చెప్పఁగలను. పాండిత్య పరీక్షము కొఱకై నేను రాలేదు. గావున దయయుంచి రాజదర్శనముఁ జేయించినచో మీకుఁ బుణ్యముండును.

ఏక :— నీవు కవివైనచో నొకశ్లోకముఁజెప్పు. చూతము.

కాళిదా :— అయ్యా! నాకవిత్వమంత పరీక్షింపఁదగినదికాదు. ఏదో మీరడుగుచున్నారుగానఁ జెప్పెదవినుఁడు.

శ్లో॥ అశ్వివగ్వకవచ్చైవ । చల్లవత్తెల్లకుక్కవత్
రాజతే భోజతే కీర్తిః । కునన్ననాసి దంతవత్॥

ఏక :— (తనలో) ఈతఁడు వట్టిమూర్ఖుఁడు. కానిచో నిట్టి హీనోపమల నాంధ్రశబ్దముల చేరికయుసుఁగల శ్లోకముఁ జెప్పునా! రాజుచే వీనికిఁ బరాభవముతప్పదు. మహాకవులను బిలుచుకొనిరాలేదని మమ్ముఁ బలుమారు దూఱుచున్నరాజు వీనినిగాంచెనేని యిఁకమాటాడఁడు. కావున వీనిని రాజు నొద్దకుఁ బంపెదను. (ప్రకాశముగా) అయ్యా! మీయదృష్టమెట్లున్నదో! లోపలికిఁబొండు.

(నిష్క్రమింతురు)

రంగము . ౩.

(భోజరాజు గవుల సముఖమున సింహాసనమందుండును)

కాళిదా :— (రాజును జూచి)

శ్లో॥ మహారాజ శ్రీమన్ జగతి యశసా తే ధవళితే
పయఃపారావారం పరమపురుషోయం మృగయతే
కపర్దీకైలాసం కరివరమ భౌమం కులిశభృత్
కళానాథం రాహుః కమలభవనో హంసమధునా ॥

భోజ :— (ఆశ్చర్యమునఁ బ్రక్కఁదిరుగును)

కాళిదా :— ఓహో !

శ్లో॥ విద్వద్రాజశిఖామణే । తులయితుం ధాతా త్వదీయం యశః
కైలాసంచ నిరీక్ష్య తత్రలఘుతాం నిక్షిప్తవాన్ పూర్తయే
ఉక్షాణం తదుపర్యుమాసహచరం తన్మూర్ధ్ని గంగాజలం
తస్యాగ్రే ఫణిపుంగవం తదుపరిస్ఫారం సుధాదీధితిం॥

భోజ :— (వేఱొకప్రక్కకుఁ దిరుగును)

కాళిదా :— ఆహా !

శ్లో॥ నీరక్షీరే గృహీత్వా నిఖిలఖగతతీర్యాతి నాళీకజన్మా
తక్రంధృత్వాతు సర్వానటతి జలనిధీంశ్చక్రపాణిర్ముకుందః
సర్వానుత్తుంగ శైలాన్ దహతి పశుపతిః ఫాలనేత్రేణపశ్యన్
వ్యాప్తాత్వత్కీర్తి కాంతా త్రిజగతి నృపతే భోజరాజక్షితీంద్ర॥

భోజ :— (మఱొకప్రక్కకుఁ దిరుగును.)

కాళిదా :—

శ్లో॥ స్వర్గాద్గోపాల ! కుత్రవ్రజసి ? సురముసే !
భూతలే కామధేనో
ర్వత్సస్యానేతు కామ స్తృణచయ మధునాముగ్ధ
దుగ్ధంనతస్యాః ?
శ్రుత్వా, శ్రీభోజరాజ ప్రచురవితరణం వ్రీడ
శుష్కా స్తనీ సా
వ్యర్థోహిస్యాత్ప్రయాస స్తదపి, తదరిభిశ్చర్విత౦
సర్వముర్వ్యాం ॥

భోజ :— (సింహాసనమునుండి లేచి) మహాత్మా ! నమస్కారము.

కం॥ భారతి కావ్యామృతఫల
సారంబెఱుఁగంగ సర్వ ♦ సామాన్యంబే
యారయ సత్కవియొకనికి
ధారుణిచిను బోలునట్టి ♦ ధన్యునికినా ॥

మహానుభావా ! నీయద్భుత కవితామాధుర్యమున కచ్చెరు వొంది పారవశ్యుఁడనైతిని. తాము సాక్షాత్సరస్వత్యవ తారమై యుండవలయును గాని సామాన్య మానవునిఁగా దలంపను. దయచేసి తమ నామమునఁగల ప్రవిత్రాక్షరములఁ దెల్పి శ్రవణోత్సవముగావింప వేఁడుచున్నాను. మఱియు,

ఉ॥ శ్లోకచతుష్టయంబుఁ గను ♦ చోద్యముదంబులు గూర్చుచుంటచే
నాకమనీయ రాజ్యమును ♦ నాలుగు దిక్కులు సక్రమంబుగా
నీకొసఁగెదఁ గొని ♦ యించి గ్రహించుచు రత్నపీఠిపై
నోకవిసార్వభౌమ యిఁక ♦ నుండి సుఖంబుగ రాజ్యమేలుమా ॥

కాళిదా :— బాగు ! బాగు ! రాజా యిదియేటి దానము. అపాత్ర దానంబనుచితంబని కదా బుధులు నుడువుదురు. యతి కప్పురనపొందువలె బ్రాహ్మణునకు రాజ్య మెందులకు ?

షడ్రసోపేతంబుగ భోజనమిడుము. కనకమణిమయ వస్త్ర వాహనంబు లొసంగి పూజించి సత్కృతుల రచింపఁ బురికొల్పుము. మఱియు,

మ॥ అనఘా ! మీరలెఱుంగరే ‹‹ సుకవితా ♦ యద్యస్తిరాజ్యేనకిం ›› మ్మనుచు నార్యోక్తిని గాన సత్కవి తపో ♦ ధ్యానైక నిష్ఠాత్ములై వినుతప్రాభవ శౌర్యధైర్య బలగాం ♦ భీర్య ప్రతాపాఢ్యులౌ మనుజాధీశుల రాజ్యమేలఁగలఁ డే ♦ మాన్కిన్ ధరాపాలకా ॥

ఇఁక నేనెవరనియా ?

గీ॥ అఖిల జగములనేలు లో ♦ కైకజనని
కాళికాదేవి పాదపం ♦ కజములందు
నిత్యసంసేవన ప్రీత ♦ నిరతిగల్గు
కాళిదాసుండ నేను భూ ♦ పాల చంద్ర ॥

భోజ :— మహాత్మా ! ధన్యాత్ముఁడను. మీరు వచించిన నాల్గు శ్లోకములకు నాల్గు దెసలు మీకిచ్చివేయుటచే నేసీ సింహాసనమునఁ గూర్చుండుట కనర్హుఁడఁ గావున దామధిష్ఠింపుఁడు.

కాళిదా :— రాజా ! యిట్టిదానములు ముమ్మాటికిని నేను బరిగ్రహింపఁజాలను. నాయం దేశక్తినిగాంచి నీవీరాజ్య మర్పింప నుంటివో యాశక్తి లోకోపకారమునకై వినియోగించు పదవినిమ్ము. ఇట్టిదియ నాజనని యాజ్ఞ యగుటచే నీయెడ కరుదెంచితిని.

భోజ :— మంత్రీ ! బుద్ధిసాగరా ! యీమహనీయుఁడెంత చెప్పినను వినకున్నాఁడు పరిత్యక్తరాజ్యము నెట్లు తిరిగి పరిగ్రహింతును ?

బుద్ధిసాగ :— రాజా ! నాబుద్ధికొకటి తోఁచుచున్నది. ఈకవి సార్వభౌముని క్షేమంబుగా ధన మొసంగి యీరాజ్యమును దిరిగి కొనినట్లు నీరాజ్యమును నీవు గ్రహింపుము.

భోజ :— మంత్రీ ! నీవు నిజముగా బుద్ధిసాగరుఁడవే. నీయూహా యెంతయు బాగుగనున్నది. లోనికిఁబోయి ధనము గొని రమ్ము. (మంత్రిపోయి ద్రవ్యముతో వచ్చును)

భోజ :— కవీంద్రమా ! యీరాజ్యము నీకక్కర లేకున్నచో నేనొసంగు ద్రవ్యమున కారాజ్యము నాకిమ్ము.

కాళిదా :— అటులనే కానిమ్ము. (అని ద్రవ్యమును బరిగ్రహించు చున్నాఁడు)

భోజ :— (తిరిగి సింహాసనమునఁ గూర్చుండి) కాళిదాస మహాకవీ ! నీవు కవి సార్వభౌముఁడవగుటచే నాయాస్థానమునఁ గూర్చుండి నాయాస్థాన కవీంద్రులకెల్ల శిరోరత్నమవై సుఖంబుండుము.

కాళిదా :— సంతోషము, (సింహాసనముమీఁదఁ గూర్చుండును) (కవులొకరి మొగ మొకరు చూచుకొందురు)

బాణ :— (రహస్యముగా) భవభూతీ ! ఇంతకాలమునుండి కని పెట్టుకొని యున్నను మనమిట్టులనే యుంటిమి. నేఁడు వచ్చిన యీతని కెంతదశపట్టినది. ఔరా ! రాజులు నూతనప్రియులను సూక్తి సార్థకమైనది.

భోజ.—కవీంద్రా ! తామీపురంబునకు విచ్చేసి యెంతకాలమైనది.

కాళిదా:—కొలఁదిదినములైనది. కాని తమదర్శనార్థమై ప్రతిదినము కవులనేకులువచ్చి తిరిగిపోవుటవింటిని. ఎందువల్లననఁగా మీ యాస్థానమందున్న యేకసంథాగ్రాహి ద్విసంథాగ్రాహి యను వారలు తమకంటె గొప్పకవులెవరైన వచ్చినచో వారుచెప్పిన శ్లోకములెల్లఁదిరిగి చెప్పుచు నాశ్లోకములు క్రొత్తవిగావని వారలఁబంపుచున్నారు. ఈకుతంత్రములనెల్ల నెఱింగి యాచనార్థమైవచ్చినట్లు నచ్చెఁజెప్పి నాకునుగవిత్వము నందొకింత ప్రవేశముగలదని యొక నీచశ్లోకమును జెప్పితిని. అప్పుడు వారు నన్ను లోనికి విడచిరి. నానిజస్థితి యిది.

భోజ :— కవిసార్వభౌమా! మావారి దోసములు నావిగాభావించి క్షమింప వేడుచున్నాఁడను. (తనలో) వరశ్రేయస్సాహసము లేమిచే నీపండితులిట్లు చేయుచున్నారు. వీరల మందలింప వలయును

సేవకుడు :— (ప్రవేశించి) దేవా! జయమగుగాక! కొంతమంది పల్లెవాండ్రిదియో యొక శిలాశాసనమును గొనివచ్చి తమ దర్శనమునకై వేచియున్నారు.

భోజ :— సత్వరముగ లోనికిఁ గొనిరమ్ము.

సేవకుఁడు :— చిత్తము. (అని పోయి పాఁచిమున్నుతోఁ గూడి యున్న యొకబండను జేతఁబుచ్చుకొనియున్న పల్లెవారలతోఁ బ్రవేశించును)

పల్లెవాండ్రు :— (నమస్కరించుచు) బాబూ! నర్మదా నదిలో శాపలు పట్టుకోటానికి వలేత్తే యీరాయి సిక్కింది. యిదేంటో అనిసూత్తే యిందులో అచ్చరాలుంవాయి. అందుకని మీాకప్పగించాలని తెచ్చేం.

భోజ :— చాలసంతోషము. (అని ఱాతివద్దకువచ్చి చూచి) "అయిఖలు విషమః పురాకృతానాం భవతిహిజంతుషు కర్మణాం విపాకః" అని కానఁబడుచున్నది. పైపజ్క్తులు తెలియకున్నవి. ఇది యేసందర్భములోఁ జెప్పినదియుఁ గూడఁ దెలియలేదే ?

బాణకవి :— రాజా! పూర్వపురాజులు ధర్మబోధన కొఱకుఁ దమ రాజ్యమందెల్ల నీరీతి శిలాశాసనముల వ్రాయించి యక్కడక్కడఁ బాతించి యుండిరఁట. ఇది యందులో నొకటి గావచ్చును.

భవభూతి :— అంజనేయుఁడు, రామాయణమును ఱాతిమీాఁద వ్రాసెనని యొక ప్రతీతికలదు. ఇది యందులోని భాగమై యుండవలెను.

భోజ :— నిజము, రామాయణమేయై యుండవలెను. కావున నీయుత్తరార్థశ్లోకమునకు సరియైన పూర్వార్థమును, గవిహృదయము ననుసరించి, పూర్తిచేయుండు— మాతము.

బాణకవి — శ్లో॥ క్వనుకుల మకళంక మాయతాక్ష్యాః
క్వచ రజనీచర సంగమాపవాదః
అయిఖలు విషమః పురాకృతానాం
భవతిహిజంతుషు కర్మణాం విపాకః॥

భోజ :— (ఆలకించి) బాణకవీ! ఏమంటివి? పవిత్రకులములోఁ బుట్టిన సీతాదేవి యెక్కడ? రాక్షసునితో నున్నదను నపవాద మెక్కడ? ఇదే జన్మాంతర కర్మ పరిపాకము యొక్క కార్యమనియేగదా! సీభా ... కాని సీతాదేవి రాక్షసునితో నున్నదను స్థలమున ద్వందోషమున్నది సుమా! పవిత్రురాలగు సీతాదేవి విషయములో నీప్రయోగము యోగ్యముగా లేదు. (భవభూతినిజూచి) భవభూతీ! నీవేమి చెప్పెదవు?

భవభూతి :— రాజా!

శ్లో॥ క్వజనక తనయా? క్వరామజాయా?
క్వచదశకంధర మందిరే నివాసః?
అయిఖలు విషమః పురాకృతానాం
భవతిహిజంతుషు కర్మణాం విపాకః॥

భోజ :— భవభూతీ! ఇదియు నాకంత ప్రశస్తముగాఁ దోఁపఁలేదు ఏమనఁగా జనక మహారాజునకుఁ గూఁతురగుట యెక్కడ? రామునకుఁ బత్నియగుట యెక్కడ? అట్టిసీత రావణాసురుని యింటనుండుట యనఁగా నెట్టిది. ఇది జన్మాంతరప్రారబ్ధ పరిపాకమునుమా యనియేకదా! నీతలంపు. సీతాదేవి

యశోకవనమునందుండెను గాని రావణునియింట నుండలేదు. (తనలో) కాళిదాసుఁడేమి చెప్పునో చూచెదను. (ప్రకాశముగా) కాళిదాసకవి చంద్రమా! యిందలి కవిహృదయమును నీవు దెల్పుము చూతము.

కాళిదా :— రాజా!

శ్లో॥ శివశిరసి, శిరాంసియాని రేజు
శ్శివశివ! తాని లుఠంతి గృధ్రపాదైః
అయిఖలు విషమః పురాకృతానాం
భవతిహి జంతుషు కర్మణాం విపాకః॥

భోజ :— ఆఁ! ఇది తృప్తికరముగా నున్నట్లున్నది. ఏమంటివి? ఏరావణుని తలలు సంధ్యా శివపూజాసమయమున శివుని తలపై నర్పింపఁబడి ప్రకాశమానముగా వెలుఁగనో యా తలలు గ్రద్దల కాళ్లక్రిందఁ దొక్కుడువడి పొర్లాడుచున్నవి. అయ్యో! ఇదియేకదా జన్మాంతర పరిపాక మనియా! చక్కఁగా నరిపోయినది. కాని వారిర్వురు జెప్పినభావము, నీభావమునకు విపరీతముగా నున్నది. ఇందు నిజమేదియో తెలవలెను.

బాణకవి :— రాజేంద్రా! శిలమీఁదనున్న పాఁచిని శుభ్రముగా గీకించినచో శ్లోకముయొక్క పూర్వార్థము గోచరించును.

భోజ :— అవును! అటులనే చేయింతము (సేవకుని దిక్కు) ఓరీ! యీరాతిని శుభ్రముచేసి తీసికొనిరండు.

సేవకుఁడు :— చిత్తము! (అని రాతిని శుభ్రపఱచి యిత్తురు)

భోజ :— (రాతిని దేరిపాఱఁజూచి) ఆశ్చర్యము! కాళిదాస మహాకవీ! నీప్రతిభ యద్భుతముగా నున్నది (బాణునిజూచి) బాణకవీ! యీశిలమీఁది పూర్వార్థశ్లోకమును చదువుము!

బాణ :— (శిలను జూచి)

శ్లో॥ శివశిరసిశిరాంసి యానిరేజు
శ్శివశివ ! తాని లుఠంతి గృధ్రపాదైః ॥

ఈ మహానీయుఁడు చెప్పినటులనే యున్నది. ఈతఁడీ శ్లోకము నిదివఱ కెక్కడనేని వినియుండెనా ? కాదు కాదు. ఈతఁడు తప్పక సరస్వతీ దేవ్యవతారమై యుండవలెను.

భవభూతి :— కానున్నచోఁ బూర్వకవిభావమును జూడకయే యుత్తరమిచ్చి పొల్లుపోవకుండఁ జెప్పుట సాధ్యమా !

భోజ :— మంత్రీ ! కాళిదాస మహాకవీంద్రునకుఁ గనకాభిషేకము చేయు నేర్పాటును జేయుము. ఈశిలాశాసనమును దెచ్చి మన కానందము గూర్చిన వల్లెవాండ్రకేదేని బహుమతి యొసఁగి వారిని బంపివేయుము.

మంత్రి :— చిత్తము. (అని యొకకాగితముమీఁద వ్రాసి) ఓరీ ! మీరు దీని దీసికొనిపోయి యావలఁజూపినచో మీకు డబ్బు నిచ్చెదరు పొండు.

వల్లెవాండ్రు :— చిత్తము బాబూ ! (అని దానిని దీసికొని పోవుదురు)

సేవకుడు :— రాజేంద్రా ! జయము, జయము. ఇరువురు వైదిక బ్రాహ్మణులు మీ దర్శనార్థమై వేచియున్నారు. ఆజ్ఞయైనచోఁ గొనివచ్చెదను.

భోజ :— వారలను లోనికిఁ బంపుము

సేవకుఁడు :— చిత్తము. (అని పోయి—బ్రాహ్మణులను బంపును)

భోజ :— పూజ్యులకు నమస్కరించుచున్నాను. ఉచితాసనాలంకరింపుఁడు.

బ్రాహ్మ :— కళ్యాణమస్తు ! (అని) „ అణోరణీయాన్ మహతో మహీయాన్ "

భోజ :— అగుఁడు ! ఇదేమి యిట్లారంభించితిరి

1. బ్రాహ్మణు :— ఓహో! ఈబుఱ్ఱ నొక్కసారి చెప్పనప్పటికే రాజుగారికి విసుగుఁబుట్టినదే! కానిమ్ము.

2. బ్రాహ్మణు :— ("యజ్ఞోపవీతం. పరమం పవిత్రం."

భోజ :— చాలు! చాలు! ఊరకుండుఁడు. (తనలో) వీరు కేవల వేదాభ్యాసజడులవలెఁ గాన్పించుచున్నారు. (ప్రకా) అయ్యా! మీవేదపాండిత్యమును నేనడుగలేదు. కవిత్వమందేదేని పరిశ్రమ యున్నచోఁ దెల్పుడు.

బ్రాహ్మణు :— (అన్య) కవిత్వమన నేదియో యెఱుంగక కేవల వేదాభ్యాస మొనర్చిన మేము దీనికేమి ప్రత్యుత్తర మొసఁగవలెను. (ఊరకుందురు)

భోజ :— కవిత్వమెఱుఁగని బ్రాహ్మణులకు నేనేమి బహుమతి యొసంగెదను?

కాళిదా :— (పీఠమునుండి దిగి తనలో) పాపము. అత్యాశతో వచ్చిన యీ భూసురుల కాశాభంగ మాయెను. (యోజించి) కానిమ్ము! కొంచెము చమత్కారము చేసెదను. (రాజును జూచి) రాజా! ఈ బ్రాహ్మణులు కవిత్వముఁ జెప్పవలెనని యుద్దేశ్యముతోడనే శ్లోకముయొక్క మొదటిపాదమునే ప్రారంభించినారు. అప్పుడు తాము 'చాలు చా'లని గద్దించుటచేఁ జివరపాదమును గూడఁ జెప్పియూరకుండిరి.

భోజ :— కవిచంద్రా! నీవును జమత్కారముగా మాటాడుచున్నట్లున్నదే! ఇవి వేదవాక్యములు గావా?

కాళిదా :— మధ్య రెండుపాదములుగూడ విన్నచో నవి యెట్టి వేద వాక్యములో తమకే తెలియఁగలదు. కాని యీ బ్రాహ్మణులిప్పుడు భయపడిపోయిరి. కవి హృదయమును గ్రహించి చెప్పవలసిన నేనా శ్లోకమును బూర్తిచేసెదను.

భోజ :— ఏది! చెప్పుము.

కాళిదా :— శ్లో॥ 'అణోరణీయాన్ మహతో మహీయాన్'
మధ్యం నితంబశ్చ యదంగనాయాః
తదంగ హారిద్రి నిమజ్జనేన
యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రం ॥

భోజ :— (నవ్వి) కాళిదాసకవివర్యా! యెంతచమత్కారముఁ జూపితివి. 'అణోరణీయాన్ మహతోమహీయాన్' అనఁగా భగవంతుఁడత్యంత సూక్ష్మముఁగను నత్యంతస్థూలముఁగను నుండు ననిచెప్పు వేదవాక్యమునకు మీచమత్కారముచే శృంగారభావమును గల్పించుచు నేసుందరియొక్క నడుమత్యంత సూక్ష్మమో, పిరుదులత్యంతస్థూలమో, యటువంటి స్త్రీశరీరమందున్న పసుపే పురుషుని యజ్ఞోపవీతమునకంటుకొనునో యదియే పరమపవిత్రమైనదియని 'యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రం' మ్మను యజ్ఞోపవీత ధారణమంత్రమునకు విపరీతార్థము గల్పించిననీకు సమానులెవరు? ఏరికారణమున నీచమత్కారముఁజూపి మాకానందమును గల్గింపజేసితివో యా విప్రులకు బహుమతి యొసంగుచున్నాను. మంత్రీ! యీ బ్రాహ్మణులిర్వురకును జెరియొకవేయి వరహాలనిమ్ము.

బుద్ధిసాగ :— చిత్తము.

సేవకు :— దేవా! జయమగుఁగాక! కృష్ణశర్మయను బ్రాహ్మణోత్తముఁడొకఁడు తమ దర్శనార్థమై వేచియున్నాఁడు.

భోజ :— లోనికిఁ గొనిరమ్ము!

సేవ :— చిత్తము! (అనిపోయి బ్రాహ్మణునితో వచ్చును)

కృష్ణశర్మ :— (ప్రవేశించి— తనలో) లోకములో దారిద్ర్యదోషముకన్నఁ జెడ్డదిలేదు. రాజసన్నిధికి, రిక్తహస్తములఁతో బోఁగూడదని చెప్పుదురు, ఒకఫలమేనియుఁ దెచ్చియిత్తమన్న దానికిని శక్తిలేదుగదా? ఏవియో నాల్గుచెఱుకుతుండ్లు

దొరికిన వానినిమాత్రము తీసికొనివచ్చినాను. ఇవిరా
ఱేనికి సమర్పించి యాశీర్వదించెదను. (సమీపించును)

భోజ :— పూజ్యులకు నమస్కరించుచున్నాను.

కృష్ణశర్మ :— కళ్యాణమస్తు. (కొంగునఁగట్టుకొనిన చెఱకుతుండ్లను దీసి రాజునకు సమర్పింపవలెనని విప్పఁగా నవి కట్టెపుల్లలుగా నున్నవి—తనలో) అయ్యో! యింకేమిగతి? నేనుదెచ్చిన చెఱకుతుండ్లను దారిలో ముడివిప్పఁదీసి బాలురెవ్వరో యపహరించి యీ కట్టెపుల్లల నిందుఁ గట్టియుందురు. ఇప్పుడేమిచేయుదును?

భోజ :— (కోపమున) ఓయీ! బ్రాహ్మణుడా! యేమి యీ తెలివితక్కువ? ఇది రాజాస్థానమని తెలియదా? ఇక్కడికి నీవు కట్టెపుల్లలఁ దెచ్చిన కారణమేమి? భయభక్తులులేక యెవరినిగాల్చుటకుఁదెచ్చితివి?

కృష్ణశర్మ :— (వణఁకుచు నిల్చియుండును)

కాళి :— (తనలో) గోరుచుట్టుపై రోఁకటిపోటువలె నీతనిని దారిద్ర్యమొకటి బాధించుచుండ రాజుయొక్క కోపమింకొకటి యధికమయ్యెను. రాజానుగ్రహమునకై వచ్చిన వీనికి రాజాగ్రహము లభించెను. పాపము! దురదృష్టవంతుఁడు (రాజునుజూచి) రాజా! కోపింపకుము. ఈతఁడు మహానుభావుఁడు. ఇతని భావమువేఱు. మీ యాగ్రహమునకు భయపడి నిలచియున్నాఁడు, అతఁడీయింధనములు తెచ్చిన కారణము నేనుజెప్పెద,

భోజ :— అతని యుద్దేశ్యమేమి?

కాళి :—

శ్లో॥ దగ్ధంపంచశరః పినాకధనుషా కేనాప్యయుక్తం కృతం
దగ్ధంఖాండవ మర్జునేనచవృథా దివ్యద్రుమైర్మండితం
దగ్ధారావణపాలితా హనుమతా దివ్యాచ లంకాపురీ।
దారిద్ర్యం బహుదుఃఖకారి జగతాంకేనాసి దగ్ధంపరమ్।

భోజ :— కాళిదాసకవివర్యా! నన్ను క్షమింపుము. కవియన నీకే తగును. ఏమీ! పరమేశ్వరుఁడు మన్మథుని, నర్జునుఁడు ఖాండవవనమును, నాంజనేయుఁడు లంకాపురమును దహింపఁ జేసి ప్రఖ్యాతివడసిరిగాని సర్వలోకములకును దుఃఖభాజన మగు నీదారిద్ర్యము నెవరును దహింపలేదు. గావునఁ దన మహాదారిద్ర్యమును దహింపఁజేయుటకు నాకే తగిన శక్తి గలదని యీయింధనముల నా చేతికిచ్చుచున్నాఁడనియా! సమయోచితమగు చాతుర్యముతో నీరీతిగాఁ గవిత్వముఁ జెప్పఁ గల నీశక్తి నెంతని కొనియాడుదును. నీవు మదాస్థాన విద్వాంస మండలికి శిరోరత్నమవు. వాని యభిప్రాయమెట్లున్నను నీయభిమతముచొప్పున నీభూసురుని దారిద్ర్యమును నాశన మొనర్చెదను. మఱియు బ్రాహ్మణునిమీఁదఁ గోపించి నందులకు మన్నింపుము. (మంత్రిదిక్కై) మంత్రీ! ఈ విప్రోత్తమునకుఁ బదివేల వరహాలను బహుమతిగానిచ్చు శాసనమును వ్రాసియిమ్మా!

మంత్రి :— చిత్తము. (వ్రాసి రాజముద్రికను వేసియిచ్చును)

(తెరలో వైతాళికుల హెచ్చరిక)

భోజ :— ఓహో! సాయంసమయమయినదని వైతాళికులు హెచ్చరించుచున్నారు.

శ్లో॥ ‘ పరిపతతి పయోనిధౌ పతంగః ’

(పశ్చిమ సముద్రములో సూర్యుఁడు పడుచున్నాఁడు)

బాణ :— ‘ సరసిరుహాముదరేషు మత్తభృంగః ’

(కమలములలోపల భ్రమరములు చేరినవి)

భవభూతి :— ‘ ఉపవనతరుకోటరే విహంగః ’

(వృక్షముల తొఱ్ఱలలోనికి పక్షులు చేరినవి)

కాళి :— ‘ యువతిజనేషు శనైశ్శనైరసంగః ’

(యౌవనస్త్రీలలో మెల్లమెల్లఁగా మన్మథుఁడు చేరుచున్నాఁడు)

భోజ :— కవిశ్రేష్ఠులారా! నా సమస్యను మిగులఁజక్కఁగాఁ బూరించినందులకు సంతోషము. కాళిదాస కవిచంద్రమా! సంధ్యాసమయ వర్ణన నీయొక్కవివలన వినగుతూహలపడు చున్నాను.

కాళిదా :— వినవచ్చును.

శ్లో॥ వ్యసనినఇవ విద్యాక్షీయతే పంకజశ్రీః
గుణినఇవ విదేశేదైన్యమాయాంతి భృంగాః
కునృపతిరివలోకం పీడయంత్యంధకారో
ధనమివకృపణస్య వ్యర్థతామేతి చక్షుః ॥

భోజ :— ఆహా! యెటువంటి సమయోచితభావమునుజెప్పెను. భవభూతీ! వింటివా? వ్యసనాక్రాంతుఁడగువానివిద్యవలెఁ గమలము వాడినదఁట. పరదేశమునకువచ్చిన గుణశాలివలె భ్రమరము దైన్యమొందెనఁట. దుష్టరాజువలెఁ జీఁకట్లు లోకమును బీడించుచున్నవఁట. లోభియొక్క ధనమువలెఁ గన్నులుండియుఁ గానరాకున్నవఁట. ఆహా! యెంత స్వభావ సిద్ధమగు వర్ణన. మహాకవులారా! ప్రొద్దుగ్రుంకినది గాన నేఁటికీసభ చాలింతము.

అందఱు :— చిత్తము. (నిష్క్రమింతురు)

రంగము. ౩.

[రాజమార్గమున వెన్నెలలో భోజ కాళిదాసులు వినోదముగా మాటాడుచు వచ్చుచుందురు]

భోజ :— (చంద్రునిఁజూపి) మిత్రమా! షోడశకళా పరిపూర్ణుఁడగు చంద్రుఁడెంత హృదయాహ్లాదకరముగాఁ బ్రకాశించు చున్నాఁడో చూచితివా?

కాళిదా :— అతఁడును రాజగదా ! కనుక నీవలెనే ప్రకాశించు చున్నాఁడు.

భోజ :— అట్లనిన నేమి ?

కాళిదా :— అనఁగా !

కం॥ గురుకవులకు బుధలితులకు
నరసామోదమునుగూర్చ ♦ చంద్రుఁడు దిశలన్
మెఱయుచు నున్నాఁడదిగో !
నిరుపమతేజంబుగల్గి ♦ నీవలెభోజా ! ॥

భోజ :— ఓహో ! శ్లేషాభిప్రాయగర్భితమగు నీవర్ణన వర్ణనీయమే కాని నాఁడేక శిలానగరమునుగూర్చి వర్ణించిన శ్లోకమును విన నభిలషించుచున్నాను. ఒక్కసారి చెప్పుము.

కాళిదా :— రాజా ! వినుము.

శ్లో॥ అపాంగ పాతై రపదేశ పూర్వై
రేణీ దృశా మేకశిలానగర్యాం
వీధీషు వీధీషు వినాపరాధం
పదేపదే శృంఖలితా యువానః ॥

(ఏకశిలానగరమందు యువకులు కాంతామణుల కుటిల కటాక్ష వీక్షణములచేగ నపరాధము లేకయే వీధులలోఁ బ్రతి పదమునందును సంకెలలు వేయఁబడి యుండెదరు. అనగా—మేడలపైనుండి భావసూచకములగు క్రీగంటిచూపులచేఁ గాంతామణులు, వీధినిబోవు యువకులను జూడఁగా, వారు మదనబాణవిభిన్నధైర్యులై సంకెలలువేసి నిలిపినట్లు కొంతసేపునిలచి ధైర్యము తెచ్చుకొని యొక్కయడుగుఁ బెట్టఁగా మఱియొకస్త్రీచే నట్లుచూడఁబడి నిలిచిపోవుచుండెదరు.)

[విలాసవతి వీధి గుమ్మమువద్ద నిలచియుండును]

భోజ :— అదిగో! నీవర్ణనకుం దగినట్లైవ్వ తెఱవా వీధిగుమ్మమున నిలచియున్నది. ఇట్టి రాత్రిసమయమునందీపె యెవరి రాకకో నిరీక్షించు చున్నది.

విలాసవతి :— (తనలో) ఆహా! వేశ్యావృత్తి నెంత నీచముగా వర్ణించిరి!

సీ॥ ధనమిచ్చువానికై ♦ తనువు దానముసేసి
నిద్రాధిదేవికి ♦ నీళ్లొడి
పరనరచిత్తాను ♦ సరణంబుగావించి
స్వాతంత్ర్యబుద్ధికి ♦ స్వస్తిఁజెప్పి
కల్లబొల్లులనాడి ♦ కపటదాస్యమునల్పి
కలిపురుషునకు స్వా ♦ గత మొసంగి
చింతాకులితయయ్యు ♦ సంతోషమునుజూపి
సత్యదేవత నూరు ♦ సాగనంపి
గీ॥ మానమనుగంట ద్రవ్యాభి ♦ మానమునను
నిహపరంబులకును జెడి ♦ యేహ్యముగను
బరులచేఁ జూడఁబడునట్టి ♦ పాపజాతి
వారకాంతల బ్రతుకు దు ♦ ర్భరముగాదె॥

భోజ :— ఆగుము! ఆగుము! దానిమాట సాంతముగా నిచట నుండి యాలింపుదము. (చెట్లుచాటున దాఁగుదురు)

విలా :— ఇట్లు వేశ్యలయొక్క జన్మము బహుకష్టతరమును దూష్యమునై యున్నను గులవృత్తియగుటచే ననుసరింపక తప్పదు. రూపవంతుఁడైనను, గురూపుఁడైనను, సరసహృదయుఁడైనను, నాఁటికిదొరికినవిటునే యాకాలమునకుఁ బతిగా భావించి, సేవించి ద్రవ్యమార్జించుటయే మాకుజీవనము. అయిన నవనాగరికతాభివృద్ధిజెందిన యీ కాలమున మా వృత్తి

క్షణించుచున్నది, (ప్రక్కకుం జూచి) ఎవ్వరో! పురుషుఁ డొకఁడిదెనకే వచ్చుచున్నాఁడు. వలువన్ని సేఁదాతని నా తలలో వేసికొనవలెను.

(విద్యాధరి పురుషవేషమునఁ బ్రవేశించుచున్నది)

విద్యా :— [తనలో] ఎట్టులనో ప్రచ్ఛన్నవేషంబున దేవియనుగ్రహముచే నీపురిం జేరితిని. ఇంక నామనోరథసిద్ధిగల్గుటెట్లో? నాకీకార్యమున సాయమొనర్చువారెవరు? ఈరాత్రి యెందేనిగడిపి పటినుండి ప్రయత్నముచేసెదను.

విలా :— (విద్యాధరినిజూచి) అహా! యేమిసౌందర్యము! ఎంత యసదృశరూపలావణ్యము! వేశ్యాస్త్రీనగు నేను సామాన్యముగా ధనమునకు వలతునుగాని రూపమునకు వలవనుగదా! అట్టినాకు వీనిని గాంచినతోడనే నాదు తను ధనమానముల నితనికర్పింపవలెననెడి యుత్సాహముకల్గుచున్నది. ఈతని ముఖలక్షణములుచూచిన నీతఁడెవ్వఁడో క్షత్రియకుమారుని వలెఁ దోఁచుచున్నది. కానిమ్ము! ఇంటిలోనికిఁబిలచి యాతని వృత్తాంతమరసెదను.

కాళిదా :— (తనలో) ఈతనిరూపము చిత్రముగానున్నది. (ప్ర) మిత్రమా! చూచితివా! కుముదిని పద్మినినిగాంచి చంద్రుఁడని భ్రమించినట్లు దోఁచుచున్నది,

భోజ :— మిత్రమా! అదెట్లు? ఆపె వేశ్యయగుటచేఁ గుముద భావమును జెప్పిన నొప్పునుగాని పురుషుఁడైన నీతనికిఁ బద్మిన్యుపమానమెట్లు చెల్లును?

కాళిదా :— మంచుగప్పిన పద్మినియుఁ జంద్రునివలెఁ గాన్పింప వచ్చునుగదా?

భోజ :— అయినచో నాతఁడును స్త్రీయనియే యూహింతువా?

కాళిదా :— సందేహమేమి ?

సీ॥ కమనీయకమలినీ ♦ కలహంసగమనంబు
చెలికిఁగాకెటుఁబురు ♦ షులకుఁగలుగు
చెలువంకఁగికురించు ♦ నిరుపమవదనంబు
చెలికిఁగాకెటుఁ బురు ♦ షులకుఁగలుగు
కనకవిద్యుల్లతా ♦ కలితలావణ్యంబు
చెలికిఁగాకెటుఁ బురు ♦ షులకుఁగలుగు
కందోయిచందంబు ♦ విందొనర్పువనందు
చెలికిఁగాకెటుఁ బురు ♦ షులకుఁగలుగు
గీ॥ పాలుగారెడి మృదుల క ♦ పోలయుగము
స్త్రీలకేకాని పురుషుల ♦ కేలకల్గు
పురుషవేషంబుఁదాల్చిన ♦ తెఱగుఁదోఁచె
నత్యమీబిడ స్త్రీయె భో ♦ జక్షితీంద్ర॥

భోజ :— సరి! సరి! నీవు సదా శృంగార రసలోలుఁడవు. వేద వాక్యములకుసహితము, నాఁడుసభలో శృంగారభావమును గల్పించితివి. కావున నీకుఁ బురుషులుకూడ స్త్రీలవలెఁ గాన్పింపవచ్చును.

కాళిదా :— అట్లుగాదు ఇప్పుడు పరీక్షింపవచ్చునుగదా !

భోజ :— అట్టులేని మనమిచ్చటనే దాఁగియుండి యేమిజరుగునో చూతము.

విలా :— (విద్యాధరినిజూచి)· ఆహా! యీతని ముఖమునందు రసికభావ ముట్టిపడుచున్నది. ఈతని నవినయముగ బల్క రింతును.

విద్యా :— (తనలో) ఇందీరాత్రి వసించుటకుఁ దగిన స్థలము దొరకునో దొరకదో విచారించెదను. (ముందునకు వచ్చి నిలుచును)

విలాసవతి :— అయ్యా ! తామెవ్వరు ? ఇదేమి ! యిక్కడనే నిలుచుంటిరి. లోనికి దయచేయుఁడు.

విద్యా :— కాంతామణీ ! నాది పరదేశము. నేనీరాత్రి వసించుటకు సమీపములో సత్రమేదైనఁ గలదా ?

విలాసవతి :— (తనలో) ఆహా ! నాకార్యము నెఱవేఱినట్లే (ప్రకాశముగా) అయ్యా ! సత్రము చాల దూరము నందున్నది. ఇది మాగృహమే. లోనికి దయచేయుఁడు. మీకుఁగావలసిన వసతులంపుర్చఁబడును. ఈరాత్రి యిండే యుండి రేపు మీయిష్టముగ వచ్చిన చోటికిఁ బోవచ్చును. రండు. ఆయాసనముపైఁ గూరుచుండుఁడు

విద్యా :— (సంతోషమున) అటులనే కానిమ్ము. (కూరుచుండును.)

విలా :— కోమలాంగా ! మీవంటివారి రాఁకచే మాగృహము ధన్యమయ్యెను. ఈనాప్రార్థన మన్నించి నాయుపచారముల గ్రహింపవేఁడుచున్నాను.

విద్యా :— (తనలో) పరపురుషుల నింత నిర్భయముగాఁ బల్కరించుచున్న యీపె కులమెద్దియో ? (ప్రకాశము) రమణీమణీ ! మీకులనామము లేనెఱుంగ వచ్చునా !

విలాసవతి :— మేము కళావంతులము. విలాసవతి నానామము

విద్యా :— (ఆత్మగతము) ఆహా ! మోసపోతినే. ఇది కళావంతుల గృహమని తెలిసిగినచో నిందు రాకయుందునే. ఇప్పుడేమి సేయుదును ?

కాళిదా :— రాజా ! యీచెట్లచాటునదాఁగి యీచోద్యమును జూతము. (అని కొంచెము సమీపింతురు)

విద్యా :— (ప్రకాశముగా) ఓవారాంగనా ! కాశ్మీరదేశమునుండి కార్యాంతరమునవచ్చిన నాకు నీయుపచారములతో నిమిత్తము లేదు. విశ్రాంతికై నేఁటిరాత్రి స్థల మొసంగితివి అదియే నాకుఁ బరమోపకారము.

విలా :— అట్లయిన నాయుపకారమునకుం దగిన ప్రత్యుపకారమును జేయవలదా ?

విద్యా :— నావలన నీవభిలషించెడి యుపకారమెద్దియో తెల్పిన సాధ్యమైన నొనర్చెదను.

విలా :— అట్లయిన వినుఁడు !

కం॥ యువతీజన మదనుండవు
నవయౌవన వతిని నేను ♦ నాటిన మోహం
బ్బవరించితి నిను గాదన
క వరాంగక! యేలుకొనుము ♦ కామసమానా ॥

విద్యా :— ఓకాంతా! నీచమత్కారమును మాని మర్యాదగాఁ బలుకుము. స్త్రీవయ్యును సిగ్గువిడిచి యిట్లు మాటాడఁ జెల్లునే ?

విలా :— మోహనాంగా! నీవంటి రసికశిఖావతంసులిట్లు మాటాడఁదగునా ?

శ్లో॥ సమస్తశృంగార వినోదశీలా
లీలావతీ కోకిలకంఠనాళా ।
విలాసితానో నవయౌవనేన
వృథాగతంతస్య నరస్యజీవితం ॥

కావున నెంతశృంగారవతినైనను, నవయౌవనవతిగానిచో నట్టిదానిని గూడువానిజన్మము వ్యర్థమని నీవు వినలేదా ?

విద్యా :— ఓచతురికా !

శ్లో॥ సమాధిహంత్రీ! జనమోహయిత్రీ!
ధర్మైకమంత్రీ! కపటస్యతంత్రీ!
సత్కర్మహంత్రీ! కలితాచరేన
వృథాగతంతస్య నరస్యజీవితం ॥

అని పాపహేతుభూతంబగు నిట్టి స్త్రీసంపర్కముగలజన్మము వ్యర్థమనికూడఁజెప్పిన పెద్దలవాక్యము నీవు విననట్లున్నది.

విలా :— మనోహరా ! స్త్రీలెల్లరట్టివారనియే చెప్పెదరా ?

విద్యా :— యోగ్యురాండ్రగు పతివ్రతలు పరపురుషునిట్లు వల్క-రింపరు. ఇఁక గణికవగు నీయందు నేను జెప్పిన గుణము లుండుటకాశ్చర్యమేమి ?

భోజ :— మిత్రమా ! నీసందేహమింకను నివారణకాలేదా ?

కాళిదా :— అయినది ఈమె స్త్రీయగుటచేతనే యాయువతి ప్రార్థనను నిరాకరించుచున్నది.

భోజ :— చాలు ! చాలు. తనంతఁదాను బ్రార్థించినవేశ్యను దిరస్కరించిన యాతఁడు తరుణుఁడైనను, దరుణియనియే నీవభిప్రాయపడుచున్నావా ?

కాళిదా :— తరుణుని దరుణియంటినో, తరుణిని దరుణుఁడంటినో కొంచెమునేవున్నచోఁ దెలియఁగలదు.

విలా :— (విద్యాధరినిజూచి) కోమలాంగా ! పెక్కుమాటలేల ? నీవు రాజకుమారుఁడనని చెప్పితివి. శరణాగతరక్షణ మీకుల ధర్మము. ఆధర్మమును బరిపాలింతువా, లేదా ?

విద్యా :— నాకులధర్మమును గాపాడుకొనుభారమునాది. అందులకు నీనిర్బంధమేల ?

విలా :— రసికాగ్రణీ ! నీతోడి సుఖమనుభవింపఁగోరి నీపాదము లపైఁబడి ప్రార్థించుతరుణిని నిరాకరింపన్యాయమగునా ! ధర్మజ్ఞుఁడా ! ఆర్తులైవేఁడు, నబలకోర్కె నెఱవేర్చుట మీ ధర్మము. అఁకలిగొన్నవారికన్నదానమొనర్చినట్లును, శుష్కించిన వృక్షముపైఁగురిసియు సువృష్టిపోలె మిమ్మింతగావేఁడికొను నామీఁద మీకరుణారసవృష్టి గురిపించుటయే మీ దయకు సార్థక్యము.

విద్యా :— (ఆత్మగతము) ఆహా ! యెంతనిర్బంధమునకు, నెంత విషమపరీక్షకుఁ జిక్కితిని. ఏమిచేయుదును ? [యోచించి] నామీఁదనీమెకు మోహముకల్గుటయే యింతయనర్థమునకుఁ గారణము. ఇంకఁ గోపమువచ్చినట్లుగామాటాడి యామెను

స్థను దప్పించుకొనవలెను. ఓ వారాంగనా! నీ మాయా వాగురులంజిక్కి మోసపోవు మందమతులకడ నీచమత్కారములు చూపింపుము. స్త్రీలకు భూషణమగు మానమును బజారున వెచ్చఁబెట్టు నీచోక్తులు నాముందు పలుకకుము. మఱియుఁ బణ్యాంగనలయొక్క సహవాసదోషమునఁ గల్గు మేల్లు లోకమునకు విశదమైయున్నవి. కావునఁ దుచ్ఛసుఖములకై నన్ను బురికొల్పకుము. ధనాకర్షణకై చూపు నీ మోహమునకు వశమగుదునని యెన్నఁడును దలంపకుము.

విలా:— ఇది నీవుచెప్పినట్లుగా ధనాకర్షణకై చూపు ప్రీతిగాదు. నీధనము నాకువలదు. నీమనసిచ్చినఁజాలును.

కాళిదా:— తరువాత ధనము తనంతటఁదానే వశమగునుగదా?

విద్యా:— ఇట్టికోర్కెల విడనాడుమని చెప్పుటలేదా?

విలా:— అయినను దనంతటఁదాను వలచివచ్చిన సుందరిని నిరాకరించుట ధీర లక్షణమా? మోహనాంగా, నీమనోహర రూపముచే నాకర్షింపఁబడిన నన్నిట్లు త్రోసివేయుదురా? నేను నీకుఁ దగినయువతినిగానా? రూపవతినిగానా? ఒకవేళ రసికురాలనుగానా? నావంటితరుణి యింతగా వేఁడుకొను నప్పుడు జితేంద్రియులు నయిత మూరకుండఁగలరా? నావంటి రసికురాలి ప్రార్థనమన్నించుటచే నీవంటివాని రూప యౌవన సంపదకు సార్థక్యము. ఈ చిత్తస్థైర్యమునర్హమగుపట్ల నుపయోగింపుము. ఇదియా నీవివేకము? నీమాటచే నీకు లోకానుభవముగాని సుఖానుభవముగాని యున్నట్లుతోఁపదు. అందువలననే నీహృదయమింత కఠినముగా నున్నది.

కాళిదా:— (చాటున) ఈప్రాయంబునఁ దరుణులందుఁ గఠినత్వమే వాంఛనీయముగదా?

భోజ:— నీమాట మనస్సునకా! దేహమునకా! రెంటికి నన్వయించు చున్నది.

విద్యా :— (ఆత్మ) ఏటువంటి సందిగ్ధావస్థ సంప్రాప్తమైనది. (ప్రకాశము) ఓ నారనారీమణీ ! నన్ను వ్యర్థముగా నేల నిందించెదవు. నీయభీష్టము నెఱవేర్పఁజాలను.

కాళిదా :— అది నేను దొలుతనే చెప్పితిని.

విలాసవతి — కృపారహితుఁడా ! నిన్నేల నిందింపవలెను.

చం॥ కమలదళంబులన్ ♦ గనులు కల్పనచేసియుఁ గాలుసేతులన్
గమలములన్ ఘటించియు సు♦నాసిక సంపెగతోడఁజేసి రొమ్
మ్ములఁజివుళ్ల నేర్పఱచి ♦ చంచ బుద్ధివహించి నీదు చి
త్తముశిలతో నొనర్చిన వి ♦ ధాతఁడు మూఢుఁడు గాక సుందరా॥

అయ్యో ! ఈనీకోమలాంగములు నీమృదుకపోలములు నీబాహులతలు నరణ్యముఁబూచిన కుసుమములవలె వ్యర్థములు గావలసినవే ? అనుభవించి యానందమును బొందుటకు నాకు ప్రాప్తిలేదా ? నాయందుఁ గరుణజూపవా ?

విద్యా :— నీవిట్లు మాటాడుటచూడ నాకే సిగ్గగుచున్నది. చాలు, ఊరకుండుము.

కాళిదా :— అవును, కులస్త్రీ యగుటచేత.

భోజ :— పురుషుఁడైనను జెప్పవచ్చును.

విలా :— ఇది లజ్జకు సమయముకాదు, ఒకవేళ నీకంత సిగ్గుగానున్నచో నేనే నీమృదుకపోలముల స్పృశించెదను.

విద్యా :— నీకుఁ బిచ్చి మితిమీరుచున్నది.

విలా :— నిజము. నీబాహుపాశములచే నన్ను బంధించినచో నీపిచ్చికుదురును. (అని సమీపించును)

విద్యా :— దుడుకుతనమువలదు దూరముగనిల్చి మాటాడుము.

కాళిదా :— (తనలో) ఇవుడు తేలవలెను.

విద్యా :— (తనలో) ఇంక నాపంతముచెల్లదు. వారస్త్రీల చేతిలోఁజిక్కినవారెంత నేర్పరులైననేమి ? ఇఁక నానిజస్వరూ

వమును దెల్పినఁదాని లాభములేదు. (ప్రకాశము) గణికా శిరోమణీ! నీకు నాయందు నిజమైనప్రేమ జనించినట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. నేనింత పట్టుపట్టుటకుఁ గారణముగలదు. నీవభయ మొసంగినచో దానిని దెల్పెదను

విలా :— ఇదే నాయాన. నీకభయ మొసంగితిని, సంశయింపక తెల్పుము

విద్యా :— నవమోహినివలె రూపయౌవనములుగల్గి రసికురాల వగు నీయట్టి గణికి తనంతవలచి ప్రార్థించినఁ బురుషుఁడ నైతినేని మనస్సు చలింపకుండునా?

విలా :— (ఆశ్చర్యముతో) ఏమేమీ! పురుషుఁడనైన ననియా! అయినచో నీవు పురుషుఁడవు కావా? [చక్కఁగాఁజూచి] మహాచతురవని యనుకొంటిని. నేనే మోసపోయితినే ఈమె స్త్రీ. పురుషవేషము ధరించినది.

విద్యా :— (లజ్జచేతఁ దలవాల్చును)

కాళిదా .— రాజేంద్రా! యిప్పటికైనను నీసంశయము నివారణ మైనదా?

భోజ :— నిజము. నీవు మహానుభావుఁడవు. నన్ను మన్నింపుము.

విద్యా :— (వేషమునుదీసి) ఓ సఖీ! క్షమింపుము. నావృత్తాంతము నాప్రాణమగు నీకు మఱుఁగుసేయక తెలియఁజేసెదను. ఇంక నాప్రాణమానములు నీయధీనముందున్నవి. అవి నీవు కాపాడవలెను. నీకోర్కెను నెఱవేర్పఁజాలక నీకుఁ గోపముగల్గునట్లుచేసి నీవొనర్చు నిర్బంధమునుండి తప్పించు కొనుటకై వేషమును దూలనాడితిని. దానిని నీవు మనస్సు నందుంచుకొనవలదు. నాకిక్కడ దిక్కెవరును లేరు. నీవే తల్లివి. నీవే తండ్రివి. నీవు నాకభయ మొసంగితివేని కొలఁది దినంబు లిందుండెదను. లేనిచో నేనాత్మహత్య గావించుకొనవలసి వచ్చును.

విలా :— ఈసర్వలావణ్యమున్న నీ యౌవనము గావించుకొనవల యునా? నీవొక మాత్రిమును కల్పించవలయు. నీయిష్టాను సారముగ నాగృహమునందే యుండవచ్చును

విద్యా :— ఉండవచ్చును గాని, నాకొక్క నియమము గలదు అందువలనఁ బ్రత్యేక గృహమున్నచో నాకనుకూలముగా నుండును.

విలా :— నీనియమ మెట్టిదని తెలిపినచో దాని కనుకూలముగ నేర్పాటుగావించెదను.

విద్యా :— సోదరీ! నానియమ మెట్టిదో వినుము.

కం॥ పరపాకము భుజియింపను
బరపురుషుల సేవనొల్లఁ • బ్రియముల భక్తిన్
నిరతము నిర్మలకాళీ
చరణాంబుజయుగళ సేవ • సల్పెద వ్రతమా॥

విద్యా :— ఇది యేకదా! సరే కానువలె. నా యుద్యానవనమున విలాసభవన మొకటిగలదు. అందు నీవు యథేచ్ఛముగ నుండవచ్చును.

కాళిదా:—(తనలో) నేనూహించినట్టుగ నీపె సత్కుల ప్రసూతయై యుండవలెను. కాని యీపె నిజస్థితి తెలియలేదు.

విలా :— నెచ్చెలీ! నీపేరేమి? నీవీపురుషవేషమును ధరించుటకుఁ గారణమును దెలియఁజేసెదవా?

విద్యా :— నన్ను మధురవాణియని పిలిచెదరు. నావృత్తాంతము విస్తరించి చెప్పినచో నేననుభవించిన కష్టములెల్ల జ్ఞప్తికి వచ్చి మిగుల దుఃఖము గలిగించును. కావునఁ గ్లుప్తముగాఁ జెప్పెదను తల్లిదండ్రులున్నను దైవగతిచే దుఃఖమును బొంది మా పరతక్షణమో అకీరితి వేషమును దాల్చి మూర్ఖజనముల నిటకగుదెంచితిని. నిష్కపటముగ నీవకు దెలియ జేసెదను.

విలా :— మంచిది, మిగుల సలసటఁ జెందినట్లున్నావు. లోనికివచ్చి విశ్రాంతిఁ దీసికొనుము. (పోవుదురు)

భోజ :— మిత్రమా! విషయమంతయుఁ దెలిసినదిగదా. ఇఁకఁ బోవుదము రమ్ము.

కాళిదా :— (ఆత్మ) ఈమోహనాంగిరూప మసదృశముగనున్నదే. యీమె వృత్తాంతమును వివరముగాఁ దెలిసికొనుటకు నామనస్సు వేగిరపడుచున్నది. ఏమి చేయుదును? ఇది సమయముగాదు. (ప్రకాశము) రాజా! అటులనే పోవుదము రమ్ము.

(నిష్క్రమింతురు)

మహాకవి కాళిదాస చరిత్రము

పంచమాంకము

రంగము 1.

[విలాసవతి యింటిముందునుండి కాళిదాసుఁడు పోవుచుండును]

కాళిదా:— రాజగోనున్న రత్నసువణె విలాసవతిగృహమునందున్న యానూతన రమణిని జూచినదాది యామె వృత్తాంతమును తెలిసికొనుటకు నామనం బాతురపడుచున్నది ఆమెసౌందర్యము చాతుర్యము మిగుల సద్భుతముగానున్నది పరస్త్రీపైఁ జిత్తమును బోనీయరాదని యెంతేఁగియున్నను నేఁడేలకో నాచిత్తము చలించుచున్నది.

కం॥ సుజనుల మదిచలియించుట
నిజకల్పిత ఘటనగాక ♦ యాస్యంబగునే
భజనగుచో బుధవాక్యము
గజగామిని నాకు సతిగ ♦ గాఁగ్రాహ్యంబగుతన్॥

పరికింపఁగా నామె యవివాహితయని తోఁచుచున్నది. నియమముగల్గి [illegible] దశవర్షముల సేవించుచుండునని చెప్పెను దీనిచే ననుకూలుఁడగు పతిని బడయుటకుఁ గాళికాసేవనుజేయుచున్నదని తలంపవచ్చును. మహాకాళికి నామీఁదఁ గటాక్షముండుటచే నామెకు నన్నే పతినిగాఁ

జేయునో యేమో! అరఃకుగిరిమీఁదనే నాచిత్తము లీనమగుటచే నాకు విద్యావిహారములు సహింపము రుచింపకున్నవి. ఆపె నాకు లభించుటెట్లు? కాళికమ్మ! ముందు విలాసవతిమూలమున నాపెవృత్తాంతమును గ్రహించి తదుపరి యాపెను బొందుమార్గము నన్వేషించెదను (పరిక్రమించి జూచి) ఇదియే విలాసవతిగృహాంగణము కాఁబోలు. కాళికాదర్శనము చేసికొని వచ్చినప్పుడు దీని బరికించెదను (అని నిష్క్రమించును)

మధురవాణి.— (విద్యాధరి ప్రవేశించి తనలో) లోకములో సుఖదుఃఖములు రెంటిని సరిసమానముగాఁ గల్పించు దైవమాయ మిగుల నాశ్చర్యముగానున్నది నా యైశ్వర్యపాండిత్యములందు సమానులు లేరని నేనత్యంత గర్వముననుంటిని కాని పామరునికిఁ బత్నిగాఁ జేయుటచే మిగుల దుఃఖము నొందితిని. తిరిగి యాతఁడే మహాకాళియనుగ్రహముచే మహావిద్వాంసుఁడగుటచేఁ బరమానందమందితిని కాని వెంటనే నన్నతఁడు వర్జించి పోవుటచేఁ దిరిగి దుఃఖముల పాలైతిని అయిన నశరీరవాణియై కాళి సంతోషబీజముల నాటుటచే శాంతించితి ఆపె యానచే నీధారానగరమునకు బహుకష్టముమీఁద వచ్చితిని ఇఁకముందాపె యనుగ్రహముచే సుఖకరమగు నిష్టార్థము నెఱవేఱవలెను కాని దీనికిఁ దగిన మనుష్యప్రయత్నమేదియో తోఁచకున్నది (యోచించి) నేని వేశ్యాగృహమున కరుదెంచుట యొకవిధముగ ననుకూలమే. ఏలయనఁ బట్టణమునందలి విశేషములెల్ల సాధారణముగ నిట్టిస్థలములలోఁ దెలియును. కావున నాకాంతుని విషయమును విలాసవతిమూలమునఁ దెలిసికొనఁ బ్రయత్నించెదను. (పరిక్రమించి చూచి) ఆపె యీయెడకే వచ్చుచున్నది

విలాసవతి :— [ప్రవేశించి తనలో] మధురవాణి యెంతరూపవతి! ఇట్టి సౌందర్యరాశి నాయొద్దఁ జేరుట నాయదృష్టము నియమములోఁ గొలఁదిదినములిందుండెదనని చెప్పెను. నాచేతికిఁ

జిక్కినమీఁద నియమమునసెట్టిది? రెండుమూఁడు దినము లూరకుండి యుపాయముచే నామార్గమునకుఁదిప్పి యాపె మూలమున నాప్రయోజనమును గావించుకొనెదను. (మధురవాణినిజూచి) ఏమి యిట్లాలోచించుచున్నావు?

మధురవాణి .— మఱేమియునులేదు. ఈ నగరమునుజూడ నాకు మిగుల నానందమాయెను. ఇందలివిశేషముల నీవలనఁదెలిసి కొనవలెనని యోజించుచున్నాను.

విలాసవతి :— ఓహో! చాలసంతోషము (తనలో) నాబోధన కవకాశమిప్పుడే చిక్కినదే (ప్రకాశము) ఓ చంద్రాననా! వినుము.

చం॥ అనుపమ చాతురిన్ దగు మ ♦ హా రసికాగ్రణులుండు దీవినా
మనసిజు రాణిపెన్ దెగడు ♦ మానినులుండెడి రాజధానినా

మధురవాణి :— (ఆత్మ) కుల విద్యాశ్రయమే మొదటఁ బ్రారంభించెనే?

విలాసవతి :—

ధనదుని వెక్కిరించు ధన ♦ ధాన్యసమృద్ధి వహించినట్టి పెన్
ధనికుల కాలవాలమునఁ ♦ దాల్చెఁ బ్రతీతి జగత్త్రయంబునన్॥

మధురవాణి :— (నవ్వుచు) మీకవశ్యమగు ధనయౌవన విషయములఁగూర్చి నేనడుగలేదు. ఇక్కడి రాజెవ్వరు? అతని పరిపాలన యేవిధముగానున్నది? అతని యాస్థానమందు విద్వాంసులెవ్వరైనఁగలరా? ఈవిషయములఁగూర్చి నీకేమియుం దెలిసినఁ జెప్పుమంటిని.

విలాసవతి :— (ఆత్మ) ఔరా! నాయుద్దేశ్యమిప్పుడే గ్రహించినదే (ప్రకాశము) చెలియా! రాజును ధన యౌవన సంపన్నుఁడే. అతఁడు మహారసికుఁడైన కవుల కాశ్రయమొసంగి యుత్కృష్టమ కవిత్వము చెప్పువారల కతులితములిచ్చుచుండును. అందువల్ల నేనట్లు చెప్పితిని.

మధురవాణి.— సంతోషము. అతని పేరేమి ?

విలాసవతి :— భోజరాజు, ఆతడు

ఆ॥ వె॥ బాణకాళిదాస ♦ భవభూతి ముఖ్యులౌ
నష్టదిగ్గజంబు ♦ లందులోన
నవరరాజ్యమేలు ♦ కవిసార్వభౌముడు
కలఁడు కాళిదాస ♦ ఘనయశుండు ॥

మధురవాణి :— [ఆత్మ] ఆహా ! ఈ కాళిదాస శబ్దము వినినంతనే నాహృదయ మాందోళనపడుచున్నది (ప్రకాశము) చెలీ ! ఆ కాళిదాసుఁడను మహానుభావుని నీవెప్పుడైనఁ జూచితివా?

విలాసవతి :— భువనప్రకాశుఁడగు కాళిదాసునే చూడకుందునా ?

మధురవాణి :— అతఁడేమి వృద్ధుఁడా ?

విలాసవతి :— విజ్ఞానమున మాత్రము వృద్ధుఁడే

కం॥ నవయౌవన సౌందర్యము
రవిసమ తేజంబుఁగల్గి ♦ రసికాగ్రణియై
కవిసార్వభౌమ బిరుదము
భువిలోఁ గలఁ గాళిదాస ♦ పూజ్యుండండదెన్ ॥

మధురవాణి :— (ఆత్మ) ఆహా ! నా ప్రియుఁ డీకీర్తిగనే యుండును గదా.

విలాసవతి :— ఇంతయే కాదు. అతఁడు శృంగారరస ప్రియుండు గానకళావిశారదుఁడు హాస్యప్రసంగి అతని చరిత్రమెంత వర్ణించినను జాలదు. రాజాతని కర్ధాసన మొసంగి మన్నించును.

మధురవాణి :— (ఆత్మ) మహాకాళి యనుగ్రహముచే మహానుభావుఁడైన యాతఁడట్లుండుట కాశ్చర్యమేమి ? కాళిదాసుఁ డను పేరే సందేహము గల్గించినది. ఇప్పుడాతని రూప

పాండిత్య విచారణచే నానాథుని కథ స్మరణకు వచ్చు చున్నది. (ప్రకాశము) నెచ్చెలి! అతఁ డేదేశమునుండి వచ్చినది నీకుఁ దెలియునా?

విలాసవతి :— అతఁడు తేజోవతీనగరమునుండి వచ్చినాఁడఁట

మధురవాణి :— [ఆత్మ] ఆహా! ఇంకను సందియమేల? అతఁడే నాప్రాణవల్లభుఁడు.

విలాసవతి :— (తనలో) అతనినిగూర్చి యింతవివరముగా బ్రశ్నించినది. అతని సౌందర్య పాండిత్యములఁగూర్చి విని యీపె చిత్తము చలించియుండనోవు. ఇది తన నియమమును విడుచుటకు మొదలు

మధురవాణి :— చెలీ! ఆమహానుభావుని దర్శనము గల్గినచో నాజన్మము పవిత్రమగును. అదెట్లు నాకు లభించును?

విలాసవతి :— [ఆత్మ] విన్నమీఁదట జూడవలసి వచ్చెను. చూచిన మీఁదట......ఏమగునో (ప్రకాశము) సఖ! అతనిగాంచుట కష్టముగాదు. అతఁడు సర్వసులభుఁడు. నిత్యము సంధ్యాసమయమునఁ గాళికాదేవి దర్శనమున్కై మన యింటిముందునుండియే పోవును. అప్పుడు నీవాతని జూడవచ్చును.

మధురవాణి :— సర్వసులభుఁడంటివే, అతనితో మాటాడుటకు సాధ్యమగునా?

విలాసవతి :— (ఆత్మ) ఈపె చిత్తవృత్తి వ్యక్తమైనది. ఇంక సులభముగ దారికి దీసికొనిరావచ్చును. (ప్రకాశము) చెలీ! దానికిని బ్రయత్నింతము. నీకుఁ గుతూహలమున్నచో నేను జెప్పినట్లు వినుము. అతఁడిక్కడకువచ్చు ప్రయ[illegible] [illegible].

మధురవాణి :— ఆ మహానుభావుని జూచు కుతూహలము నాకు మిక్కుటముగఁ గలదు. ఏమి చెప్పెదవో చెప్పుము. వినెదను.

విలాసవతి :— మఱేమియు లేదు. నీవు మహావిద్వాంసురాలవై యున్నావు. ఆ కాళిదాస కవిచంద్రుని వర్ణించుచు నొక గీతమును వ్రాయుము. అతఁడు కాళికాదేవాలయమునుండి వచ్చు సమయమునకు దానిని నీవు పాడుచున్నచో నాతని చిత్తమాకర్షింపఁబడి లోనికి రావచ్చును. అపుడు నీయిష్టార్థము నెఱవేఱును.

మధురవాణి :— (ఆత్మ) ఈయాలోచన చాల బాగుగా నున్నది. పరపురుషుఁడైనచో నాతని వర్ణించిపాడుట దోషము కాని యగ్నిసాక్షిగ వివాహమాడిన మహానుభావుఁడైన నాప్రాణప్రియుని వర్ణించి స్తోత్రముచేయుట నాకు శ్రేయస్కరమే. ఈపె యేమియుఁ దెలిసికొననిమ్ము. అతని నీయెడకు రప్పించుట కిది యొక మంచి యుపాయమే. (ప్రకాశము) చెలీ! చక్కని యుపాయమును జెప్పితివి. జగద్విఖ్యాతి వహించిన యాకవిసార్వభౌముని జూచుటయే ముఖ్యమైన కారణము గాన నీవు చెప్పినట్లు గీతమును నాలోచించి వ్రాసెదను. కాగితమును గలమును దెచ్చి యిచ్చెదవా?

విలాసవతి :— తెచ్చియిచ్చెదను. (పోయి కాగితముఁ గలమును దెచ్చియిచ్చును)

మధురవాణి :— (ఆలోచించుచు వ్రాయుచుండును)

విలాసవతి :— (ఆత్మ) ఈమె యింతసులభముగ దారికి వచ్చునని కలనైనఁ దలంపలేదు. జనాకర్షణకు నాకు మంచి సమయము దొరికినది.

మధురవాణి :— చెలీ! ఇదిగో వ్రాసితిని వినుము. (చదువును)

కీర్తన.

రూపకం — ఆఠాణ

సరసాలాపవిలాస - సురుచిర శ్రీకాళిదాస
నిరుపమ సత్కావ్యరచనా, నిపుణా! సుందరగుణ।
మృదుతరగాన కళోన్నత సదముల విజ్ఞానసహిత
విదితమహాశీల ప్రథిత - విద్వజ్జనసన్నుత
సుందరమోహనరూప - యిందుసుందరముఖ ఆ
నందచంద్రవదన హృ - న్మందిరావాస శ్రీశ।
శ్రీకాళీవరప్రసాద - సిద్ధకవితాధురీణ
ప్రకటవైభవాభరణ - శ్రీకల్యాణ మృదుచరణ ॥

విలాసవతి :— అహా! యింతత్వరలో నెంతచక్కని గీతమును రచించినది. ఈపెకు సౌందర్యమునకుఁ దగినంత సంగీత సాహిత్య పాండిత్యముగూడఁ గలదే. పురుషులలోఁ గాళిదాసకవి యెట్లటి రూపరూపవిద్యాసంపన్నుఁడో స్త్రీలలో నీపెయు నంతటిదియే యని చెప్పవచ్చును. (ప్రకాశము) చెలీ! నీగాన మాధురిము వినినదో నాతని మనస్సు చలించితీరును. కావున దానినే తిరిగి పాడుచుండుము.

మధురవాణి :— (తిరిగి పైకీర్తనను పాడుచుండును)

కాళిదా :— (ప్రవేశించి తనలో) జగజ్జనని దర్శనము చేసికొని నే నిచ్చటకు రావలయునని యోజించి వచ్చుచుండ నన్నీ మధురగానము మిక్కిలి యాకర్షించుచున్నది. ఆహా గానమునందెట్టి మహిమగలదు. మురళీనినాదమునకు విహ్వలచిత్తులై శ్రీకృష్ణునిలో నైక్యమైన గోపికలవలె నేనును లోకసమ్మోహనమగు నీగానమువలన విహ్వలచిత్తుఁ

కాళిదా :— విలాసవతిది బాహ్యాడంబరము మాత్రమే కాని మధుర వాణియందు మానసికానందముండునుగదా.

మధురవాణి :— (ఆత్మ) ఈతని మాటలయందు నాకనుకూలముగు, శ్లేషార్థము స్ఫురించుచున్నది.

విలాసవతి :— విలాసవతులవలన సరసులకు మనస్సంతోషము గలుగదా ?

కాళిదా :— విలాసవతియందానందింపఁ దగినవారు విటులు. నేను మధురవాణి కానందించువాఁడను. కావున విలాసవతిని విటులకొఱకు పంపుము. నాకు మధురవాణియే కావలయును

మధురవాణి :— (ఆత్మ) ఈతఁడు వచించు మధురవాణిని నేను గాదుగదా

విలాసవతి :— మహాభాగా ! మీకు మధురవాణియందే కోర్కె యున్నచో గాన మొసఁగెదను.

కాళిదా :— (ఆత్మ) నేనే చమత్కారముగా మాటాడుచుంటి నను కొనుచుండ నాకన్నఁ జమత్కారముగా మాటాడుచున్నది. (ప్ర) అంగనా ! యిప్పుడు వినఁబడిన మధురవాణినే వినఁ గోరి వచ్చితిని.

మధురవాణి :— [ఆత్మ] అనఁగా నన్నపేక్షించి వచ్చినట్లు స్పష్టమైనది.

విలాసవతి :— కవివరా ! అది నా చెలికత్తె పాడినది. నేనంతకన్న మధురముగాఁ బాడెదను.

కాళిదా :— అగుగాక. ఆ నీసఖిపేరేమి ?

విలాసవతి :— మధురవాణి

కాళిదా :— ఓహో ! స్వభావమధురవాణి యగు నామె నామ మును మధురవాణియా ? మంచిది. ఆమె పాడిన గీతమును రచించినదెవరు ?

విలాసవతి :— (ఆత్మ) నిజముచెప్పకతప్పదే ? (ప్రకాశము) నా ప్రోత్సాహముచే నామెయే రచించినది.

కాళిదా :— ఓహో! యీమెకు సంగీతసాహిత్యముల రెంటియందును పాండిత్యమున్నదా?

విలాసవతి :— ఉన్నది. (ఆత్మ) మధురవాణివిషయము తప్ప వేఱువిషయమితనికిఁ గావలసినట్లులేదు. ఆమె నీతఁడెక్కడఁ గాని యిదివఱకే చూచెనో యేమో!

కాళిదా :— అయిన నామె యిక్కడనేయుండునా?

విలాసవతి :— ఔను. ఆమెను మీరింతవఱకెక్కడైన చూచినారా?

కాళిదా :— చూచితిని.

విలాసవతి :— ఎప్పుడు?

కాళిదా :— పురుషుఁడుగానున్నప్పుడు.

విలాసవతి :— (ఆత్మ) ఓహో! నాఁడీవిషయమెల్ల నెట్టులనో తెలిసికొనియే నేఁడామెయందనురక్తుఁడై యిట్లువచ్చెను.

మధురవాణి :— (ఆత్మ) ఆహా! నేనేధన్యురాలను.

కాళిదా :— ఆమెను జూడవచ్చునా?

విలాసవతి :— అవశ్యముచూడవచ్చును. (ప్రక్కకుఁబోయి) మధురవాణీ! యిటురమ్ము!

మధురవాణి :— (వచ్చితలవంచి దూరముగా నిలుచుండును.)

కాళిదా :— (చూచి తనలో) ఆహా! యిప్పటికిఁగదా నేత్రసాఫల్యము గల్గినది. పూవునకుఁ దావివలె నీమె శారీరసౌష్ఠవమునకుఁ దగిన శరీర సౌందర్యమొసంగి బ్రహ్మ తన సామర్థ్యమును బ్రదర్శింపఁగల్గెను. (ప్ర) ఈమె లక్షణములు చూచినచో సత్కులప్రసూతయగు మహా పతివ్రతవలె నున్నది. ఈమె నీకెట్లు చెలియాయెను?

మధురవాణి :— (ఆత్మ) ఆర్యపుత్రునికి నాయందు సంశయము గల్గినట్లు వ్యక్తమైనది.

విలాసవతి :— మహానుభావా! యీమె క్షత్రియపుత్రిక. కొలంది దినములక్రిందటనే యిక్కడకువచ్చి నాకుఁ బరిచితురాలయ్యెను.

కాళిదా :— (ఆత్మ) నేనూహించినట్లు యీయాపె నాకుఁ బరిగ్రహణార్హురాలై యుండవలెను. కానిమ్ము. విచారించిచూచెదను. (ప్రకాశము) ఈపె యే దేశమునుండి వచ్చినది?

విలాసవతి :— కాశ్మీరదేశమునుండి

కాళిదా :— ఇట్టులొంటరిగా వచ్చుటకుఁ గారణము?

విలాసవతి :— బుద్ధాగ్రణీ! విద్యావతియైన యీయాపెకు వివాహప్రయత్నములు జరుగుచుండఁగా నొకనాఁడు కాశీనగరమునకుఁ బోవుచు మార్గమున గంగానదిలోఁబడవమునిఁగి దైవయోగముచే నీపెయొక్కతెయు యొక బ్రాహ్మణుని సహాయమున నొడ్డునకుఁజేరి మానరక్షణకొఱకై పురుషవేషమున నీనగరమునకువచ్చినదఁట.

కాళిదా :— [ఆత్మ] సరియే. నాయూహకుఁ దగినట్లుగనే విషయములన్నియుఁ ననుకూలపడినవి. ఇప్పుడు నాకత్యంత సంతోషమైనది నిర్మలమైన సత్కులజాతియై విద్యావతియై యున్న యీయాపె పరిగ్రహణమున కర్హావస్తువని స్పష్టపడినది.

మధురవాణి :— (ఆత్మ) ఈతనికి నామీఁద ననురాగము కలదనుట కనేక నిదర్శనములు గలవు. నన్నుఁజూచినను, నా పూర్వకథ జ్ఞప్తికి రాకుండుటయు, నన్ను గుర్తుపట్టకుండుటయుఁ జూడఁగా నాకభయమొసఁగిన మహాకాళి వరప్రభావమని తలంచెదను. దేవీమాయ యెంతటివారికి నభేద్యము కదా! ఈతనితో నెట్లు మాటాడుదును? ఇంకను లజ్జాభయములు బాధించుచున్నవే?

విలాసవతి :— సఖి! మధురవాణీ! పూజ్యులు మధురవాణినే కోరివచ్చినారఁట. నీయిష్టార్థము ఫలించును లెమ్ము.

మధురవాణి :— [శృంగారలజ్జతో] చాలు, ఊరకుండుము. ఆశ్రేష్ఠులగు మహనీయులవద్ద నీవిట్లు చెప్పఁదగదు.

కాళిదా :— (మధురవాణినిజూచి) ఓకోకిలవాణీ ! నిన్నుఁ జూచుటకుఁ బూర్వము నేను జితేంద్రియుఁడనై యుంటిని. కాని నీవేకదా దానిని దొలఁగించితివి.

మధురవాణి :— అయ్యో ! నేనే యపరాధినైతినే, యింకేమిగతి!
[భయమును నటించును.]

కాళిదా :— ఓభీతురాలా ! భయపడెదవేల ?

మధురవాణి :— మహాభాగా ! అపరాధులకు శిక్షయగునని భయముండదా ? అందు రాజానుగ్రహపాత్రులగు తమకే నేనపరాధమొనర్చితిని. కావున శిక్షింతురేమో యని భయమగుచున్నది.

విలాసవతి :— (అసూయచే) ఇంకనాకిక్కడఁ బనియేమున్నది ?
(పోవును)

కాళిదా :— నీయొనర్చిన నేరమునకై నాబాహుపాశములచే బంధించి నీకుఁ దగిన శిక్షయొనర్చెదను.

(అని కౌఁగలింపఁబోవును.)

మధురవాణి:—ఆర్యపుత్రా ! తమ స్థిరచిత్తమెంతలో మెత్తబడినది.

కాళిదా :— ఓ మనోహారిణీ ! నేను మొదటనే చెప్పితినిగదా. ఆచిత్తము మొదట స్థిరముగానేయున్నది. కాని

శా॥ నీలావణ్యము, నీకళానిపుణతల్ ♦ నీదివ్యచాతుర్య వా
చాలత్వంబును మంజుభాషలును నీ ♦ సంగీతసాహిత్యముల్
నీలోలాలకముల్ ముఖేందురుచులున్ ♦ నీరేజ నేత్రంబులున్
బాలామద్ధృఢమానసంబుఁ గఱఁగిం ♦ పన్ జేసె చిత్రంబుగన్॥

మధురవాణి :— (ఆత్మ) ఇదంతయు మనుపెక్కడికిఁబోయినది !
(ప్రకాశము) నాథా ! సర్వముం దెలిసిన మీరీరీతిఁజెప్పిన నేనేమని ప్రత్యుత్తర మిచ్చుదానను.

కాళిదా :— అనుకూలమగు ప్రత్యుత్తరమును నీవే చెప్పవలెను.
కాని నీవివాహము విషయములో నేరీతిగా నాలోచించితివి ?

మధురవాణి — అనాథనగు నేను, మహాకాళికి దాసిని గావున
నాపెరయే యీవిషయమై విచారింపవలెను.

కాళిదా :— ఓహో, సరే, ఆపెయాలోచన తెలిసికొనియున్నది.

మధురవాణి :— ఏమని ?

కాళిదా :— కాళిదాసి కాళిదాసుని వరింపవలెనని.

(లోపలనుండి) రసికాగ్రణీ! తాము సత్వరము దయచేయ వలయునని రాజాజ్ఞయైనట్లుగా నొకసేవకుఁడరుదెంచి చెప్పెను.

కాళిదా :— ఏమి సత్వరముగా రావలసినదని రాజు కబురంపెనా?
నేనిక్కడ నున్నట్లాతని కెట్లు తెలిసెను ? (ఆత్మ) అసూయాపరులై నామీఁద రాజేంద్రునితోఁ గొండెములు చెప్పుచుండు బాణమయూరాదికవులెవరో నేనిక్కడకువచ్చుటఁ జూచి, రాజున కెఱింగించియుందురు. కానిమ్ము మధురవాణీ! పోయివచ్చెదను

మధురవాణి :— మీదాసిని మఱువకుడు (కాళిదాసుఁడు వెడలి పోవును) అహా! యెంతటి యాశాభంగము గల్గెను.

కం॥ కరగత దివ్యామృతమును
పరమానందమునఁ ద్రాగ ◆ వచ్చెడువేళన్
బరుఁడెవఁడో యొలుకఁ ద్రోసిన
తెఱఁగునఁ బతిసుఖము త్రెటిని ◆ దీనాధరలోన్ ॥

(తెరపడును.)

॥ మహాకవి కాళిదాస చరిత్రము ॥

షష్ఠాంకము.

రంగము 1.

భోజరాజాస్థానము.

భోజ:— సకలశాస్త్ర పారంగతుఁడును, దత్త్వజ్ఞానుఁడునైన కాళిదాసుఁడు వేశ్యాలంపటుఁడయ్యెనన్న నమ్మఁదగిన విషయము కాదు. కాని యాస్థానపండితులెల్ల నాతని విషయములో విపరీతాభిప్రాయమును వెలిపుచ్చుచున్నారు. నేఁటిసాయంకాలమున నాతఁడు విలాసవతియను వేశ్యయింటికిఁ బోయినట్లుగాఁ గొందఱుచూచి చెప్పిరి. [తనలో] కాని నాఁడు చూచిన తరుణీమణికై యాతఁడాయింటి కేగెనని తలంతును స్త్రీల మానమును కాపాడుట రాజధర్మము గాన వానిని దండించి వాని బారినుండి యామెను రక్షించెద.

కాళిదా:— [ప్రవేశించును]

భోజ:— కాళిదాస కవీంద్రా! నీవెచ్చటికిఁ బోయియుంటివి?

కాళిదా:— నేను పోయినస్థలము నీకుఁ దెలియకపో యాస్థానమునకు నేగువఁడని యెంచితివా?

భోజరాజు :— అయిన నీవక్కడనున్నమాట నిజమా! నీవట్టి స్థలములకేగుదువని నేనిన్నాళ్ళును దలంపలేదు. నీవిద్యాజ్ఞాన కౌశలము నీవిధముగాఁ బరిణమించినదా? నీగౌరవమును బోఁగొట్టుకొనుటయేకాక నిన్ను సన్మానించుచున్న వారి గౌరవమునకుఁగూడఁ గళంకము తెచ్చుచున్నావు ఇదినీకు యోగ్యమా?

కాళిదా :— రాజేంద్రమా!
త్రిపురారియగు పరమశివుఁడే మన్మథుని బారికిఁజిక్కి యర్ధ పౌరుషమును గోల్పోవ నిఁకనావంటివారి మాటయేల? ఈర్ష్యాళువుల మాటలనమ్మి నన్నిట్లు పిలిపించి ప్రతిపక్షసమక్షమునఁ బ్రశ్నించి, యవమానమొనర్పనెంచిన నీవెంత యవివేకనృపుఁడవు!

భోజ :—

మ॥ అప్పనా! తొత్తులయింటఁజేరి కులవిద్యా గౌరవఖ్యాతి యె
ల్లవినాశంబొనరించు భ్రష్టుని నిరుక్కలాలించి పోషించి మ
న్నవరత్నాంచిత సింహాసనమిడి సన్మానంబుగావించు నే
నవివేకుండను గాక ప్రాజ్ఞుఁడనె? దుర్వ్యాపార పారంగతా!

ఆవలకుఁబొమ్ము [మంత్రిదిక్కై] బుద్ధిసాగరా! మన రాష్ట్రమున దురాచారములు చాల జరుగుచున్నవి. నేఁటి నుండియే మనము ప్రచ్ఛన్నవేషమున సంచరించుచు నవి యెల్లఁ గనిపెట్టి వారల శిక్షయొనర్పవలెను

బుద్ధిసా :— చిత్తము.

కాళిదా :— [ముందునకువచ్చి తనలో] ఈతఁడు ధర్మపరుఁడును బరనారీ సహోదరుఁడునగుటచే నాకవుల ప్రేరణచే నామీఁద నాగ్రహముఁజెందెను ఇందు నేను గుణమును గ్రహింపవలసినదిగాని యాతనిపైఁ గోపించుట తగదు. కాని యిప్పటికి వెళ్లిపోయి సమయోచితముగా నీతని

కంగించి సహృదయ మహింపఁజేయునుగు బశ్చాత్తాపపడునట్లును
సీకొండెములు చెప్పు గవ్వలకుఁ బరాభవమును జేసెదను.
[వెడలిపోవును]

భోజ :— బుద్ధిసాగరా! ప్రతిదినము కాళిదాసకవియు నేను నౌకవిహారము జేయుచుండఁగ దేశాంతరముల నా విలాసవతి యింటికేగితిమి. ఆపె యింటికి నవలావణ్య సంపన్నురాలగు మదనచాతురసుతియనగు నొకబాల యప్పుడే వచ్చినది. ఆ పిల్లదాని వీరవతిపత్రాలలక్షణములు పొడకట్టినవి. ఈ కవివర్యుఁడు మోహనుండు మాత్రే మా పెయందే నిటు వినట్లు వారించేగా పెట్టితిని. అదియే యీయనర్థమునకు మూలకారణమై యుండవచ్చును.

బుద్ధిసా :— రాజేంద్రా! బలవానింద్రియగ్రామో విద్వాంసమపి కర్షతి యనుమాట తమకుఁ దెలియనిది కాదు. కాని కాళిదాసుని నొంచెను శాంతిపహించిన జాలబాగుగ నుండెడిది. ఆతఁడు సంభావనీయ మాహాత్మ్యము గలవాఁడు సుమా!

భోజ :— అదియుండనిమ్ము. వర్ణాశ్రమధర్మములను కులస్త్రీల పాతివ్రత్యమును గాపాడుట రాజులకుఁ గర్తవ్యమై యున్నది కావునఁ గాళిదాసునకుఁ దెలియకుండ నా పతివ్రతను గొని వచ్చి మా నివసనమునందే యా పెమానరక్షణమునకుఁ దగిన ప్రత్యేకవసతులఁ గావించి యా పెనందు భద్రపఱచెదము. తరువాత సావకాశముగా నాపె విషయమై విచారింతము.

బుద్ధిసా :— చిత్తము.

(నిష్క్రమించును)

వేషమును మున్నింగవలె. ఈవేళ రాజుగారి గొలువుకూటం బునకు వచ్చెదను.

భోజ :— మంచిది. (పరివారముతో ముందునకు బోవును]

కాళిదా :— ఇక్కడికి రాజావనియైనది. ఇంక బాణమయూరాదికవుల వని పట్టవలెను. వీరికి నాపై నసూయ దినదినాభివృద్ధి యగుచున్నట్లున్నది. నృపునితో నాపైఁ గొండెములు చెప్పి నన్నవమాన పఱుపఁ జూచిరని వీరాలోచించుచున్నట్లుగా నాకుఁ దెలియవచ్చినది. కొన్ని యనుభవములవలన నట్టివి. కాని వారిప్రయత్నములు నిష్ఫలములయ్యెను. దేనికి నాపై నేవిధముగానైనఁ గోపమును బుట్టింపవలెనని వ్యభిచారదోషమును నాపై నారోపించిరి. కాని దానివల్లను వారికోర్కె నెఱవేఱలేదు. నేను బ్రాహ్మణుఁడనయ్యును మత్స్యమాంసముల భక్షించుచున్నాఁడనని రాజునకెఱిగించి ఋజువు చేసెదమని చెప్పినట్లు నాయాప్తుఁడొకఁడు నాకెఱిగించెను. అదిగో వారీమార్గముననే వచ్చుచున్నట్లున్నది. కావున వారు చూచుచుండఁగనే యొకమత్స్యమునుగొని తీసికొని పోయెదను. వారేమిచేయుదురో చూచెదను. (అని యొక మత్స్యమునుగొని వారుచూచునట్లు జంకనిడికొనును.)

[బాణమయూరాదికవులు ప్రవేశింతురు]

మయూ :— బాణకవీ! సూర్యప్రకాశముముందు, నక్షత్రములుగాన్పింపనట్లు, కాళిదాసప్రాబల్యమువలన మనపాండిత్యము గణనకువచ్చు నవకాశమే కలుగుటలేదు. ఇక్కడనుండి పోవుదమన్న మనలఁజేపట్టురాజులెవ్వరులేరు. ఈ కాళిదాసుఁడనువ్యాధి మనకుఁ దప్పునెట్లు?

బాణ :— ఏమిచేయుదము? ఎట్లైనను రాజునకు గాళిదాసునకును మనోవైకల్యమును బుట్టింపఁ బ్రయత్నించి విఫలమనోరథులమైతిమి. ఇంకఁ జేయఁదగిన యుపాయము దెలియకున్నది.

మయూ :— నిజము. (ముందునకుఁ జూచి) ఓహో! అదెనఁ జూడుము. (మెల్లఁగా) కాళిదాసుఁడు మత్స్యమునుగొని వచ్చుచున్నాఁడు.

బాణ :— (చూచి) మనకు జాల మంచిసమయము చిక్కినది. కాళిదాసుఁడు మత్స్యమాంసముల భక్షించునని మనము రాజునకుఁ గొండెములు చెప్పియుంటిమిగదా. దాని నిప్పుడు ప్రత్యక్షముగఁ జూపుటకు మిగుల ననుకూలముగానున్నది. దీనిచే రాజునకు నిశ్చయముగా వీనిపై నసహ్యము గల్గి తీఱును. (ముందునకుఁ జూచి) కాళిదాసకవివర్యునకు నమస్కారము.

కాళిదా :— శుభమగుగాక! ఇదేమి మీరంతటిట్లువచ్చుచున్నారు? (మత్స్యమును జంకలోఁ బెట్టుకొని సేలువ కప్పుకొనును.)

బాణ :— నేఁడు మిమ్ముసభలోఁ దూలనాడినందులకెంతయు వగచుచు రాజుగారు మిమ్మొకసారి తక్షణము గొనిరావలసినదిగా మమ్మంపినారు. గావున దయచేయఁగోరుచున్నాము.

కాళిదా :— (ఆత్మ) వట్టిది. రాజప్పుడే కదా పోయెను. నేనూహించినట్లే వీరున్ను భోజునిసమీపమునకుఁ దీసికొనివెళ్లవలెనని ప్రయత్నించుచున్నట్లున్నది. కానిమ్ము నాకును మంచిసమయమే చిక్కినది. (ప్రకాశము) ఏమి రాజ కబురంపెనా? మంచిదట్లైన వచ్చెద. నడువుఁడు.

బాణ :— [మయూరునిఁ జూచి చెవిలో] మయూరకవీ! మొదట నీవుపోయి మహారాజున కీసంగతి వివరముగాఁ జెప్పుము. నేనిట్లే మత్స్యసహితముగా నీతని గొనివచ్చెదను.

మయూ :— అట్లే కానిమ్ము (వెళ్లును)

బాణ :— (ఆత్మ) ఈతడు చంకలోనున్న మత్స్యమును దీసి పాఱవేయుట కవకాశము లేకుండ నితని వెంటనే యుండి భోజునియొద్దకుఁ గొనిపోయెదను. (అందఱు పోవుదురు)

రంగము. 8

(రాజు, బుద్ధిసాగరుఁడు, మయూరకవి, కూర్చుండియుందురు)

భోజ :— మయూరకవీ ! కాళిదాసుఁడు కుత్స్యముగా గొనిపోవు చుండఁగా నీవు చూచితివా ?

మయూ :— రాజేంద్రా ! తమకో సన్మానము లాడుదునా ! మేమందఱమును జూచితిమి. అతఁడు వచ్చినచోఁ దగునే ప్రత్యక్షము గాను

(కాళిదాస బాణకవి ప్రభృతులు ప్రవేశింతురు)

భోజ :— ఎల్లరకు నమస్కారము.

అందఱు :— విజయీభవ!

భోజ :— (కాళిదాసునిజూచి) కక్షే కింతవ ?

[చంకలో నున్నదేమి ?]

కాళిదా :— పుస్తకమ్

[పుస్తకము]

భోజ :— కిముదకం ?

[కారుచున్న నీరేమి ?]

కాళిదా :— కావ్యార్థ సారోదకం

[కావ్యసారము నీరు]

భోజ :— గంధః కిం ?

[వాసనయేమి ?]

కాళిదా :— రఘురామ రావణ మహాసంగ్రామ రంగోద్భవః

[అందులో వివరించిన రామరావణ మహాసంగ్రామమందలి రక్తము పొంద

భోజ :— కింపుచ్ఛః ?

[తోఁకవలె నున్నదేమి ?]

కాళిదా :— నవరాగవల్లి లిఖితం

[క్రొత్త తాటియాకులతో వ్రాసిన పుస్తకము]

భోజ :— కింపుస్తకం పేటకవే ?

[పేటికవి అదేమి పుస్తకము ?]

కాళిదా :— రాజన్ భూసుర దైవతైశ్చపఠితం రామాయణంపుస్తకం

[బ్రాహ్మణులును దేవతలును - చదివినట్టి రామాయణపుస్తకము]

భోజ :— ఏది తీయుము. చూచెదము.

కాళిదా :— (పైన కప్పిన నీలువను తీయఁగాఁ జంకలోనుండి రామాయణపుస్తకము జారిపడును. భోజరాజును మిగిలిన వారందఱు కాళిదాసుని పాదములపైఁబడుదురు]

భోజ :— పూజనీయుఁడవగు కాళిదాస కవిచంద్రమా ! నాయపరాధమును మన్నింపుము. నీమహిమ నెఱుంగక యీకవుల మాటలనమ్మి నిన్నుఁదిగి పరీక్షించి నేనవివేకినైతిని. నీవు దైవాంశసంభూతుఁడవు.

బాణ మయూరాది కవులు :— మహానుభావుఁడవైన యోకాళిదాస కవి సార్వభౌమా ! నీమహిమ నెఱుంగక మేము నర్పిన యపరాధములనెల్ల క్షమింపుము.

భోజ :— (ఆత్మ) ఈకవుల మాటలునమ్మి నేనవమానమొందితిని. వీరు పరస్పరాసూయాపరులని స్పష్టమైనది. వీరెల్లరును స్వప్రయోజనముకై నన్నాశ్రయించిరే కాని నా యభ్యుదయమునకును గీర్తికిని వన్నెవెచ్చునట్లగపడలేదు. నాయనంతరము వీరు కృతజ్ఞతతో నొక చరమ శ్లోకమేని చెప్పెదరని తోఁపదు. కాళిదాసుఁడు మహానుభావుఁడు. భవిష్యద్విషయములు నూహించి చెప్పఁగలఁడు. కావున వీనిచే నాచరమశ్లోకమును జెప్పించి మనసార వినియెద.

(కాళిదాసుని జూచి) కవిచంద్రమా ! నాచరమశ్లోకమును నీనోటి నుండి వినవలయునని కుతూహలపడుచున్నాను. కాని దయచేసి వచింపుము

కాళిదా :— (ఆశ్చర్యము) రాజేంద్రా ! రాజసేవ మిగులఁ గష్టము నీవు మహాపండితుఁడవనియు రసికాగ్రణివనియు నీయాస్థానమునఁ జేరితిని. కాని నీవీకవుల కృత్రిమోపదేశమున ననేక విధములఁ బరీక్షించి యవమానపఱచ సాహసించితివి. బ్రాహ్మణుఁడనైన నేను మత్స్యమాంసముల భక్షింతునని వీరు నీకుఁ జెప్పినది యటుండనిమ్ము నీవామాటలు నమ్ముట న్యాయమా ? ఇది తెలిసికొనియే వీరిదుర్మార్గ్యతలు బయటఁ బెట్టుటకు నేఁడుద్దేశ్యపూర్వకముగా, మత్స్యమును గొని వచ్చినమాట నిజము. కాని మహాకాళిమహిమచే నేను వచించినట్లుగా నది రామాయణపుస్తకమైనది. కేవల పండితమాత్రుఁడై వీరికంటె శక్తివంతుఁడెవఁడేని యున్నచో వానిని వీరలూరక విడుతురా ? వానికి నీవలన నెంతపరాభవమైనను, జేయించెడివారు. నన్ను మీ యొద్దనుండి తప్పింపవలెనని వీరుచేసిన ప్రయత్నములకెల్ల నీవు సాయ మొనర్చితివి. ఇప్పుడు నీవు జీవించియుండఁగనే యమంగళమునెంచి నీపైఁ జరమశ్లోకమును వచింపవలసినదని నాకాజ్ఞాపించుచున్నావు. మీయాశ్రితుఁడనగుటచే, మీయాజ్ఞాప్రకారము నడుచుకొనకున్నచో మీకాగ్రహము గలుగ వచ్చును. కాని మీరు జీవించియుండఁగనే మీపైఁ జరమశ్లోకమును జెప్పునంతటి విశ్వాసహీనుఁడను కాను. కావున మీసేవనైన మానుకొనిపోవుదునుగాని మీకోర్కె మనసులోనైన భావింపను. ఇదే నేవెడలిపోయెదను. (అనిపోవును)

భోజ :— మిత్రమా ! కాళిదాసా ! కోపమువలదు. పోవలదు. పోవలదు. (ముందునకువచ్చిచూచి, అయ్యో! వెడలిపోయెనే.

బుద్ధిసా :— రాజేంద్రా! కాళిదాసుఁడు మహాతపస్వి. సమస్త యంత్ర తంత్ర యోగసిద్ధుల నెఱింగినవాఁడు. అతఁడెచ్చటికిఁబోయినను సన్మానము జరుగును. అతని విషయమై మనమింతగాఁ బరీక్షింపఁదగదు

భోజ :— నిజము! అతఁడు మహామహిముఁడు. అసూయాపరులగు నీకవులమాటలు విని నాయమూల్యరత్నమును బోఁగొట్టుకొంటిని. తిరిగి నాకది యెట్లుదొరకును.

బుద్ధిసా :— రాజేంద్రా! అతని మనస్సునకుఁ గొంచెము నొప్పి గల్గినట్లున్నది. అయినను మీయందుఁ బరమవిశ్వాసము గలవాఁడు. కోపము శాంతించినమీఁద నాతని మీసముఖమునకుఁ గొనివచ్చెదను

భోజ :— అట్లనే చేయుము.

కంచుకి :— రాజేంద్రా! జయమగుఁగాక. కవిరాక్షసుఁడను మహాసిద్ధుఁడొకఁడు దేవ రాజ్ఞకై వేచియున్నాఁడు.

భోజ :— సవినయముగఁ గొనిరమ్ము.

కంచుకి :— చిత్తము (అని కవిరాక్షసునితో వచ్చును)

భోజ :— పూజ్యులకు నమస్కారము. ఈయాసనమలంకరింపుఁడు.

కవిరాక్ష :— విజయీభవ! (కూర్చుండి)

ఉం॥ పల్కవ భవత్ప్రతాపము నొ • సర్చిన మీఁదటఁ దన్నిరస్తమా
పల్కపరమాణువుల్ గొని న • భంబున నెట్టెలు చండభానునిన్
జలనిధిలో నడంగెను కృ • శానుని నిందుని చేతి వజ్రమున్
సలిపె సుమా విచిత్రముగ • సత్కవి పండితమండిత ప్రభూ॥

భోజ :— కవీంద్రమా! మీపాండిత్యము, రసికత్వము, మిగుల నాశ్చర్యకరముగానున్నవి. (బుద్ధిసాగరునిజూచి) మంత్రీ! పూజ్యులగు వీరికిఁ బదివేలసువర్ణముల బహుమతిగా నిమ్ము.

బుద్ధిసా :— చిత్తము.

కవిరాజు :— రాజా, నీవదివేల సువర్ణములెవరికిగావలెను? నేనిచ్చు సమస్యను బూర్తిచేయువారికి, నేనే పదివేలసువర్ణముల నిచ్చెదను, సకలరాజాస్థానములం దిరిగితినిగాని నాసమస్యను, సరిగం బూరించువారు లేరైరి. కాని నీవు సరస్వత్యవతారమ వనియు, నీ యాస్థానమందుండువారు మహాకవులనియు పెద్దలనేకులు చెప్పవింటిని గాన, నీయాస్థానకవు లెవరేని పూరింతురేమో చూచెదంగాక యని యిటవచ్చితి.

భోజ :— కవీంద్రమా! సమస్యను దెలుపఁగోరుచున్నాను.

కవిరాజు — "కుసుమే కుసుమోత్పత్తిః శ్రూయతే నచదృశ్యతే" దీనిని నాయుద్దేశమును సరించి పూర్తిచేయవలెను ఇది సరిగాంబూర్తిసేయువారికిం బదివేల సువర్ణములిచ్చి నేను వారికి శరణాగతుండ నగుదును. లేనిచో వారు నాకు శరణాగతులై తామిదివఱకుం బొందిన బిరుదులన్నియు నాకు సమర్పింప వలెను

బాణకవి :— (ఆత్మ) ఆహా! మహాకఠినపరీక్షయే.

భవభూతి :— బాణకవీ! యీసమస్య "పుష్పమునందుం బుష్పము పుట్టినది. ఇదివఱకు వినలేదు కనలే" దను నర్థమును దెలుపుచున్నది. ఇందలి భావమేదియో స్ఫురించుటలేదు. తొందరపడి పూర్తిచేసితిమేని యతని భావమునననుసరించియుండనిచో పరిహాసించును. కావున, నాల్గుదినముల వ్యవధి నడుగుదము.

బాణకవి :— ఔను మంచియాలోచనచెప్పితివి. (రాజునుజూచి) రాజేంద్రా! నాల్గు దినములు వ్యవధియొసంగిచోం గవి ప్రాశయమును గ్రహించి దీని బూర్తిచేయుదుము.

కవిరా .— నాల్గురోజులా! (ఆత్మ) నాల్గుమాసములిచ్చినను బూరింపఁగలరా! చూతము. నాయుపాసనాబలముచే,

పరస్వతిని నిర్బంధించి, వీరికి వాగ్బంధనము నర్చెదను- (వ్రి)
అటులనే కానిండు- నేఁటి కైరవదనమున నేను దిరిగివచ్చెదను-
నాఁడు నాకుత్తరమును జెప్పవలెను.

భోజ :— సరియే. (కవిరాక్షసుఁడు వెడలిపోవును) అహా!
యిట్టిసమయములోఁ గాళిదాసుఁడు లేకపోయెనుగదా.
అతఁడుండినచో నీకవిరాక్షసుని లక్ష్యమునేయునా? పెద్దలచేఁ
బొగడ్తగనిన నాయాస్థానము నేఁటితోఁ బరువుపోఁ
గొట్టుకొనవలసివచ్చెనే?

మ॥ కుకవుల్ గొంగ బసూయచే బలుకువాక్కుల్ నమ్మియున్ మిత్రునిన్
సుకవిన్ బండితవర్యు మాయకుఁ సభాశోభాయమానాధ్యు న
త్యకలంకోజ్జ్వలునిన్ బరేంగితుని మాహాత్మ్యైక సంపన్ను నే
నకటా! యెంతటి మందబుద్ధినయి యన్యాయంబుగా వీడితిన్॥

ఛీ. ఛీ! కవులారా! మహానుభావుఁడైన కాళిదాసుని
దూషించుటలకుఁ దగిన ఫలము వెంటనే కల్గినది- నిజముగా
వ్యవధిలోపలఁ గవిహృదయమును గ్రహించి సమస్యను
బూర్తిచేసి మీమర్యాదను గాపాడుకొనెదరా?

భవభూతి :— రాజేంద్రా! మేమెల్లరము కవిమాత్రులము కాని
కాళిదాసుఁడు మహనీయుఁడగు వరప్రసాది. పరేంగితముల
నెఱిఁగి కవితఁజెప్పుట యాతనికిమాత్రమే సాధ్యము. కాని
మేము ప్రయత్నించి చెప్పినఁ గవిరాక్షసుని మెప్పింపఁజాల
మేమోయని శంకించుచున్నారము.

భోజ :—అయ్యో! మీరలింతటి వారలేకదా! ఇప్పుడేమి సేయుదును?

బుద్ధిసా :— రాజేంద్రా! యీసమస్యను, గవిహృదయము నెఱిఁగి
పూర్తిసేయువారికి గొప్పబహుమానమీయఁబడునని చాటిం
చినచోఁ గాళిదాసెక్కడనున్నను దానిని వినినతోడనే పూర్తి
చేసితీరును. అప్పుడాతఁడున్నతావు నెఱింగి యాతని బ్రార్థించి
తీసికొనివత్తము.

భోజ :— నిజము. అటులనే చేయుము. దీని బూర్తి చేయువారికిఁ బదికోట్ల సువర్ణములిత్తుఁ బనుచని చాటింపఁ జేయుము. తరువాతఁ జూతము.

బుద్ధిసా :— చిత్తము. [నిష్క్రమింతురు]

రంగము. 4.

భోజరాజసభ.

భోజ :— బుద్ధిసాగరా! కాళిదాసుని గుఱికిఁ జిక్కిన యాసాధ్వీమణి యెందున్నది.

బుద్ధిసా :— తమరాజ్ఞయిచ్చినవెంటనే, కాళిదాసునకుఁ దెలియకుండ రాజహార్మ్యమునకుఁ గొనివచ్చి తగు సపర్యలతో నందుంచితిని.

భోజ :— ఆసాధ్వీమణి యిష్టార్థసిద్ధియో యింతవఱకును విచారింతమనిన, నాపె యేమనుకొనునోయని యూరకుంటిని, ఆమెను బిలిపింపుము. విచారింతము.

బుద్ధిసా :— చిత్తము. (అనిపోయి మధురవాణితో వచ్చును)

మధురవాణి :— (వచ్చి దూరముగాఁ దలవంచి నిలుచుండును)

భో :— ఓపతివ్రతాశిరోమణీ! నీవీనగరమున కనాథవలె వచ్చిన విషయము మాకుఁ దెలిసినది. కాని మిగిలిన విషయము లేమియు మాకుఁ దెలియవు. సంశయము లేనిచో, నీయిష్టార్థము నెఱింగించిన దానిని సాధ్యమైనంతవఱకు నెఱవేర్చెద

మధురవాణి .— రాజేంద్రా! నాయందుఁ [illegible] నా [illegible]కు,
వచ్చిన యాపదనుండి [illegible] లఁ
జేయవలెను

భోజ :— మానినీమణీ! నీకాపదయుఁ గలుగుచున్నదా?

మధురవాణి .— తనుపోషణకై గుట్టుగా నున్నాను

భోజ .— ఓహో! నీతండ్రెవ్వరో తెలుపఁ గోరుచున్నాను.

మధురవాణి .— రాజేంద్రా! నా కావ్యప్రసాదయు సూక్తత్వం
తాప్పుఁగా నున్న కవిని ప్రభావముఁ

భోజ :— ఏమేమీ! కాళిదాసుఁడా?

మధురవాణి .— నిజము, ఆ మహానుభావుఁడే.

భోజ .— బాగున్నది, (ఆత్మ) ఇది నిజమై యుండునా?
(ప్రకాశము) కాంతామణీ! ఆతఁడు నిన్ను వివాహమాడెనా?

మధురవాణి — రాజేంద్రా! నిండుసభలో నగ్నిసాక్షికముగ
నా జనకుఁడు నన్నాతనికి ధారవోసెను

భోజ :— ఇది మిగుల నాశ్చర్యకరమైన విషయము నారీశిరోమణీ!
నీవృత్తాంతమింకను వివరముగాఁ దెలిసికొనఁ గుతూహల
పడుచున్నాము.

మధురవాణి .— రాజేంద్రా! వివరముగ్రంబుగాఁ దెలుపఁజాలను. రహ
స్యముగానుంచి నాప్రార్థన నెఱవేర్తుమని, వాగ్దానమిచ్చినచో
సర్వముఁ దెల్పెద.

భోజ :— నీకు భయమువలదు. నీయభీష్టము నెఱవేర్చెద.
సర్వముఁ దెల్పుము.

మధురవాణి :— నేను దేవోవతీనగరాధిపుఁడగు విజయవర్మ మహా
రాజుగారి కుమార్తెను. నానిజనామము విద్యాధరి మంత్రి

యుకు గురుకుమారీయుఁడు తన పుత్రిని నేను బరిణయమాడ లేదను మాత్సర్యమున నన్ను యజ్ఞసపుత్రి పామరుఁడగు గొల్లవానినొకని, మహావిద్వాంసుఁడని చెప్పి నాకు వరునిగాఁ దెచ్చి వివాహము చేసెను. ఏకాంతమునందు నతని వృత్తాంతమును నేను గ్రహించి నాయనా దేవతయగు మహాకాళిని బ్రార్థింప నామె యాతనికి ప్రత్యక్షమై, సమస్తవిద్యల నొసఁగ నంతర మాతని పూర్వవృత్తాంతము విచారింప, నాతఁడు మహావిద్వాంసుఁడనియు, గురుశాపమున గొల్లలలోఁ దిరుగుచుండెననియు దెలిసికొంటిని, కాని గొల్లయై పెండ్లి యాడినయాపెను, శాపవిమోచనమునఁ దాను బ్రాహ్మణుఁ డగుటచేఁ జెల్లెలిగాఁ బరిగ్రహింపఁజాలనని తిరస్కరించి వెడలిపోయెను.

బుద్ధిసా.—రాజేంద్రా! కాళిదాసుఁడెంతటి తెలివిగలవాఁడో తెలిసినదా?

భోజ. — నిజము, నేనే మోసపోయితిని.

మధురవాణి. — అప్పుడు నేను నావృత్తాంతమును గహస్యముగా నొక కాగితముపై వ్రాసి, నాతఁడిని కిందుకొనఁ బెట్టి, యీ సాధువులను సహింపఁజాలక, యెవరికిఁ దెలియకుండ నొంటరిగా వచ్చి మానరక్షణకై పురుషవేషము దాల్చి నా ప్రాణవల్లభుని వెదకుచు నిక్కడికి వచ్చితిని. విలాసవతిచే, నాతనివృత్తాంతము నెఱింగి యాతఁడాపె యింటికి వచ్చు మార్గమును బన్నితిని.

బుద్ధిసా — లేకపోయిన, వేశ్యాగృహమున కామహనీయుఁడు పోవుటయు నెట్టిది?

మధురవాణి. — కాని మహాకాళిమహిమచే నింతవఱకు. నానిజస్థితి యీతనికిఁ దెలియలేదు. తెలిసినచోఁ దిరిగి నన్నుఁ దిరస్కరించి పోవునేమోయని భయపడుచున్నదాన.

భోజ :— (ఆశ్చర్యముతో) ఆహా! నిజము. ఇది యగ్రాహ్య వస్తువైననో మహానుభావుని మనస్సు చలింపకుండెడిది. కాని యాతని యర్థశరీరమగుటచేతనే యాతని గారీతి నాకబ్బిందినది. అయ్యో! తెలియక యాతని నిందించి పాపినైతిని. ఛీ! ఛీ! నేను నిజమును మొదట విచారింపక యవివేకినైతినిగదా! (ఆలోచించి) ఏమైన యీకథ యంతయు నాకు నచ్చెట్లు? స్వకార్యనిర్వాహణమునకై స్త్రీలెట్టి యద్భుతచరిత్రలనైనఁ గల్పింపఁగలరు.

కంచుకి :— రాజేంద్రా! జయము కలుగుగాక! తేజోవతీనగరాధీశు [illegible]నుండి చారుఁడొక కమ్మను గొనివచ్చినాఁడు.

భోజ .— ఓహో! మంచిసమయమున వచ్చెను. (ప్రకాశము) సత్వరముగఁ గొనిరమ్ము.

చారుఁడు :— (ప్రవేశించి కమ్మనిచ్చును.)

బుద్ధిసా :— [కమ్మను జదివి] రాజా! తమకిప్పుడు కలిగిన సంశయము నివారణకాఁగలదు. కానఁ దామే యవలోకింపఁ గోరుచున్నాను. (కమ్మనిచ్చును)

భోజ .— (చదివికొని) ఆహా! ఈమె శాస్త్రపారంగతురాలఁట. మనమిప్పుడు చిన్నదానికిని, నిండువార్ధక్యము బడసిన దానికిని వ్యాఖ్యాన మావశ్యకము లేదు. మఱియు [ఉత్తరమును పరికించి కొనసాఁగించి] బుద్ధిసాగరా! కుత్సితుఁడైన మంత్రియు వానికుమారుఁడు నేమైరో వింటివా? తమ దుర్మార్గమును రాజెఱింగి శిక్షించునను తలంపున వారిరువురును నాఁటి రాత్రియే పరరాజుకొల్వునకేగిరఁట. వీరి వృత్తాంతము నంతయు నెఱింగి యిట్టి నిర్భాగ్యుల మాటలకు తావొసంగిన నిట్టులనే మోసగింతురని వారల నిర్బంధముగా కారాగారమునకుఁ ద్రోయించెనఁట

బుద్ధిసా:— ఇంతే! పరులకొఱకుఁ దలంచినవాఁడు తాఁజెడకమానునా!

భోద:— ఆదంపతులను వెదకి తెచ్చినవారికిఁ దన యర్ధరాజ్యము నిచ్చెదనని విజయవర్మరాజు వ్రాసినాఁడు మనము వెదకి తెచ్చి యాయర్ధరాజ్యము నీదంపతులకే యొసంగుదము. అయినఁ గాళిదాసుఁడు దొరకవలెనుగదా

బుద్ధిసా:— ఆతఁడేకశిలానగరమున కేగినట్లిప్పుడే చారులవలనఁ దెలిసివచ్చినది

భోద.— మంచిది. ఇంక నాతని వెంటను గొనిరావచ్చును.

ఈలోన ముందు విజయవర్మ మహారాజునకు దంపతు లిరువురు సుఖముగా నున్నారని కమ్మ వ్రాసిపంపుము మిగిలిన విషయములు స్వయముగాఁ దెలియఁజేయవచ్చును

బుద్ధిసా:— చిత్తము [అని లేఖవ్రాసిపంపును]

భోద.—

మ॥ తరుణీరత్నమ! శ్లాఘనీయమగు నీ ♦ ధైర్యంబమోఘంబు నీ
స్థిరచిత్తంబున బుద్ధిమాహాత్మ్యమును బా♦తివ్రత్యమాహాత్మ్యముల్
బరికింపంగ నశక్యముల్ శుభములౌ ♦ ప్రాప్తించు నీకింక నీ
వరునిన్ గూర్చెద శాంతచిత్తవగుమా ♦ ప్రాజ్ఞైక విద్యాధరీ ॥

మఱియు

తే॥ గీ॥ కెల్లరయొకసారి మెఱుఁగిడి ♦ రాళ్లపగిది
ప్రజల నిత్యప్రభావంబు ♦ బయలుపరచు
వహ్ని మలములకాలిన ♦ పసిఁడికెందు
కాంతులంతకంతకు హెచ్చు ♦ గల్గునటుల ॥

నీపడిన కష్టములే నీసుగుణపుంజముల బయలుపరచెను. నీవు నిశ్చింతగా నంతఃపురమునందుండుము.

మధురవాణి :— చిత్తము (అని వెళ్లును)

కంచుకి :— రాజేంద్రా! మధురముగాఁగా విలాసవతియను వేశ్య తమ దర్శనమునకై వచ్చియున్నది

భోజ :— (ఆత్మ) ఆశ్చర్యమా! ఏమి కారణమై యుండును? [పరిక్షేపము] తీసివేయుము

విలా .— పరివేష్టించి నమస్కరించి) ఈసమస్యను గాళిదాసునిచేఁ బూర్తిచేయించి తెచ్చితిని. కాని మధురవాణి యీనగరమునకే యున్నదని ... నాతఁడింకదేశముండి నాగుట్టుబయటఁ బెట్టునను భయముచే ... యొక శిలానగరమునకుఁ బోయె నని యుంబగ్గమా చెప్పి గాళిదాసుఁడు నిరాశుఁడై యొక శిలానగరమునకు వెడలిపోయెను. అపూర్వ కీర్తి నీసమస్యను భోజునకు వినిపించి బహుమతి వడయఁగలను (ముందర కొకపచ్చి) దేవా! నమస్కారము.

భోజ — ఏమది?

విలా — తాము ప్రకటించిన సమస్యను బూర్తిచేసితిని.

భోజ — నిజమా? ఆ సమస్యను బూర్తిచేసితివా? ఏదీ చూతము

విలా .— (వ్రాసిన కాగితమునిచ్చి) చిత్తగింపుఁడు.

భోజ — (చదివి) శ్లో॥ కుసుమే కుసుమోత్పత్తిః
శ్రూయతే నచదృశ్యతే
బాలే తవ ముఖాంభోజే
దృశ్యమిందీవరద్వయం ॥

ఆహా! ఏం హృద్యభావము. బాలా! నీముఖమనియెడి తామరపువ్వున రెండు కన్నుదోయి యనియెడి కలువపూవుల జత యుత్పన్నమైనది యనిగదా దీనిభావము. ఈపె

యెంత విద్యావతియైనను బాణుఁడు భవభూతి మొదలగు వారలు పూర్తిచేయఁజాలని యీసమస్య నింత చమత్కారముగాఁ బూర్తిచేయఁగలదా ? ఇదియే కవిభావస్థైర్య యుండును. కాని యిది రాత్రియని విచారించుచున్నట్టే యిపుడు గోవర్ధనోక్తి విని రచించియున్నట్టులున్నది, (ఆలోచించి) ఒకవేళ కాళిదాసుఁడచ్చి యింటనుండి కవిని బూర్తిచేసి పంపెనా ? ప్రమోదము గాని యుండు. సమస్యమాత్రము పూర్తి యైనది. ఇది కవిరాక్షసునకుఁ జూపి యనంతరము కాళిదాసుని బిలిచెదను.

కవిరా.— (ప్రవేశించి) రాజేంద్రా! సమస్య పూర్తియైనదా ?

భోజ.— కవివరా! ఇదిగో మా రాజధానిలోని యీ వేశ్య పూర్తిచేసెను. (అని కాగితము నిచ్చును)

కవిరా.— (చదువుకొని) ఏమేమీ! యీ వేశ్యయా పూర్తిచేసినది ? ఛీ! నేను నమ్మఁజాలను. దీనికే యింత శక్తి కలదా ? (కాగితము పైకెత్తి చదివి)

శ్లో॥ కుసుమే కుసుమోత్పత్తిః
శ్రూయతే నచదృశ్యతే
బాలే తవ ముఖాంభోజే
దృష్టమిందీవరద్వయం॥

ఇదియే నా భావము. సమస్యను బట్టి యింగితమెఱిఁగి యింత లలితముగా వ్రాయుటకు బూర్తిచేయుశక్తి దేహాంతరీయ మొసర్చి జీవించు నీ వేశ్యకుఁ గలదా ? (ఆలోచించి) కాళిదాసుఁడు దీనియింటికి వెళ్ళుటచే రాజు సెలవిచ్చినఁబడి వెళ్ళిపోయినట్లుగా వింటిని. (ప్రకాశము) కావున నిది నిక్కముగా మహానుభావుఁడగు కాళిదాసుని ప్రయోగమై యుండును. ఇది యన్యుల మాట చాలదు కావున నీవని బరీక్ష చేయవలెను.

విలా :— సరేసరి. కాళిదాసుండెను. [illegible] వేసెదనుగనే

కవిరా :— [illegible]
గుడును ([illegible]) కాళిదాసు
[illegible]

విలా :— [illegible] కాళిదాసుడు
నా యింట నెట్లుండును ?

భోజ :— కవిరాజా! కాళిదాసు [illegible] శిలాసింగరమున
కేగినట్లు వర్తమానము వచ్చినది.

కవిరా :— ఈ సమస్యను పూర్తిచేసి యూరకిచ్చి యేలవెళ్ళఁ
గూడదు. అదిగాక కాళిదాసకవి వసంతో యెఱుఁగనని
చెప్పి యిప్పుడు వారి నిండి వెళ్లెను కాళిదాసుడు నా యింట
నెట్లుండునని చెప్పుచున్నది. ముందుగా పరీక్షింపవలెను.

భోజ :— ఇప్పుడేమిచేయుదుము (యోచించి) ఒకవిధముగా
నిదియు మంచిదే. ఇప్పుడు నేనొకశిలాసింగరమునకు మారు
వేషమున వెళ్లి కాళిదాసునిగాంచి యుపాయముచే నాచరమశ్లోక
మును జెప్పించుటకు మంచి సమయము దొరికినది. (మంత్రిని
జూచి పరిహాసముగ) బుద్ధిసాగరా! ఎప్పు తక్షణ మీవేశ్య
యిల్లు పరీక్షచేసి యందుఁ గాళిదాసుఁ డున్నాడు నేమో తెలిసి
కొనిరమ్ము. అంతవఱకు వేశ్యను మా కట్టడిలో నుంచున
ట్లేర్పాటుచేసి నిజము తెలిసినమీఁద నీ పెనుఁ దగినమర్యాద
చేయుదము.

బుద్ధిసా :— చిత్తము. (వేశ్యతో నిష్క్రమించును)

భోజ :— పూజ్యులారా! మనమును బోవుదము రండు.

(నిష్క్రమింతురు)

శ్రీ మహాకవి కాళిదాస చరిత్రము

సప్తమాంకము.

రంగము.

(ఏకశిలానగర ప్రాంతము)

[యోగివేషమున భోజరాజు ప్రవేశించుట]

యోగి :—

మ॥ జనముల్ గుర్తుపట్టకుండుటకునై • సన్యాసిరూపంబు గై
కొని యీ యేకశిలాపురి కరిగెద • న్నా సుకవిధుర్యుం డెం
దున్నను మా వెంచునో ? యేమొ ? సిరు మచే • నా కాళిదాసుం డున
న్ననుమానింపక యుండఁ గాంచెద నిఁక • న్ సర్వవిద్యాంబరో॥

ప్రతిదినము సంధ్యాకాలమందు గాళిదాసుండు కాళికాదేవి దర్శనముకై వెళ్లుచుండుట నిశ్చయముగదా. ఇదే సంధ్యాసమయమై యున్నది కావున నీమొదఁ గనబడు సన్నిధి కాళికాలయమున కాతఁడు రావచ్చును. అచ్చటనే యాతనిఁ గలిసికొని మాటాడెదను. (అని మందిరమునకుఁ బోవును)

కాళిదా :— (ప్రవేశించి తనలో) భోజభూపాలుఁడు నాయిలనఁ జరమశ్లోకమును జెప్పింపఁబూనుట కే నమంగళమును జెప్పఁ గూడదని నేనాతని విడిచిరావలసివచ్చెను. ఇట్టి రసికశిరో

మణియగు ప్రభుని నేనెందును జూడలేదు. చరమశ్లోకవిచార మాతఁడు వినువకుంటచేఁ గోపమును నటించి యాతని విడిచి యీయేకశిలానగరమునకువచ్చితిని. ఆతనిపాండిత్యము రసికతయును, స్మరించుకొనినచో నాతని దర్శనభాగ్య మెప్పు డబ్బునాయని యాతురపడుచుందును. ప్రాణతుల్యుఁడగు నాతని విడిచినదినములు యుగములుగానున్నవి కానిమ్ము! తిరిగి ధారానగరమునకుఁబోయి చరమశ్లోకమునుజెప్పెదను, ఏమిసేయుదును ? (ముందునకుఁజూచి) ఓహో! యెవరో పరివ్రాజకుఁడరుదెంచుచున్నాఁడు. (ముందునకువచ్చి) పూజ్యులకు నమస్కారము

పరివ్రాజకుఁడు :— కల్యాణమస్తు !

కాళిదా :— స్వామీ ! తామెవరు ? ఎందుండివచ్చుచున్నారు ?

పరివ్రా :— (ఆత్మ) ఆహా ! ఈతఁడే మహనీయుఁడగు కాళిదాసుఁడు. ఇప్పటికిఁగదా యీతనిదర్శనము తిరిగి దొరకినది. (ప్రకాశముగా) అయ్యా !

శా॥ కాశీక్షేత్రమునున్ గయాపురిఁ బ్రయాగన్ శ్రీహరిద్వారమున్
శ్రీశైలంబును వేంకటాచల మహా శ్రీరంగ ముఖ్యంబులౌ
నానాకాంత సుపుణ్యభూములను గన్నార న్విలోకించుచున్
దేశంబందలి ముఖ్యపట్టణముల న్వీక్షింపఁగా వచ్చితిన్॥

ఔత్తరేయ పట్టణరాజములన్నియుఁ జూచుచు నిన్నటిదినం బుననే ధారాపురంబునువిలోకించి నేఁడీపట్టణరాజముం జేరితిని.

కాళిదా .— యతీంద్రా! చాలసంతోషము. కాని ధారానగరమున భోజభూపాలుఁడు కుశలుఁడై యున్నవాఁడా ?

పరివ్రా :— అయ్యా ! యింకెక్కడిభోజరాజు ! అతని ప్రాణాప్తుఁడును, మహానుభావుఁడునగు కాళిదాసకవీంద్రుఁడాతనిమీఁదఁ గోపించి నగరమును విడిచిపోయెనఁట. అదిమొదలు చింతాక్రాంతుఁడైయుండఁగా రాజాస్థానమునకుఁ గవిరాక్షసుఁడను

నాతఁడొకఁడువచ్చి సమస్యనొకదాని నియ్యఁగా దానిని బూర్తిసేయఁగలవారాసభాస్థానమునందు లేమిఁ దనకవమానము గలిగెనని కాళిదాసునిస్మరించుచు మనోవ్యధచే భోజభూపాలుఁడసువుల విడచెను

కాళిదా. — ఏమేమి! భోజభూపాలుఁడు మృతినొందెనా? హా విధీ! నా మిత్రప్రాణమేపోయెనే. హా భోజరాజా! మహానుభావా! నావియోగముచేఁ బ్రాణములువాసితివా? నాపై నీకెంతప్రేమగలదు. ఛీ! కాళిదాసా! నీవెంత దురదృష్టవంతుఁడవు ప్రాణసమానుఁడగు భోజుని దర్శనము నీకు నాఁటితోనే తీఱెనదా? హా! ప్రియమిత్రా! హా రసికశిరోమణీ!

శ్లో॥ అద్యధారా నిరాధారా నిరాలంబా సరస్వతీ
పండితాః ఖండితాః సర్వే భోజరాజే దివంగతే॥

(పరివ్రాజకవేషమునన్న భోజరాజు పడిపోవును)

కాళిదా. — (ఆశ్చర్యమున) అయ్యో! యిదేమి? ఇతఁడెందువలన మృతుఁడయ్యెను! (చక్కఁగాఁజూచి) హా! విధీ! యీతఁడే మహానుభావుఁడైన భోజరాజు. అయ్యో! రసికశిరోమణీ! కలియుగకర్ణ! ప్రాణమిత్రుఁడనగు నావలనఁ జచ్చితివా? నేను జెప్పఁగూడని యమంగళ చరమశ్లోకము నీరీతి మోసముచేసి కృత్రిమవేషమున వచ్చి నాచేతనే చెప్పించి యిట్లు మృతుఁడవైతివా. కాళీయనుగ్రహముచే నీవాఁడినమాటకింతశక్తి కల్గియున్నచో నేనీశ్లోకమును జెప్పియుండను. అయ్యో! ఇప్పుడేమిసేయుదును? (ధ్యానించి) తల్లీ! మహాకాళీ! నీయనుగ్రహము నిజముగ నామీఁద నున్నచో, నేనాచరమశ్లోకమునే వ్యత్యస్తముచేసి సుఖకరముగఁ బరిణమించునట్లు చెప్పెదను. అప్పుడు భోజరాజు తిరిగి జీవించునట్లుచేసి నావాక్యమును బాలింపుము.

శ్లో॥ అద్యధారా సదాధారా సదాలంబా సరస్వతీ
వండితా మండితా స్సర్వే భోజరాజే భువంగతే॥

భోజ :— నారాయణ! నారాయణ! (అని లేచి కూర్చుండును)

కాళిదా :— (భోజరాజును కౌఁగలించి) హా మిత్రమా! చివరకు నన్నే మోసగించి నీచరమశ్లోకమును నావలననే చెప్పించి యనర్థమును దెచ్చిపెట్టితివిగదా.

భోజ :— మిత్రమా! కాళిదాసా! నన్ను క్షమింపుము. ఆశ్లోకము వినవలయుననెడి కుతూహలముగలిగి నిను విడనాడవలసివచ్చినది నీవులేనిదినాకొకక్షణమేని యుసుఖము లేదు.

చం॥ మొలఁకువతోడనున్నపుడు ♦ మేదినిపై నడయాడు నప్పుడున్
నిలిచిన వేళలందు సుఖ ♦ నిద్రనుజెందెడి కాలమందు ని
స్తులమగు భాగ్యభోగ్యముల ♦ సౌఖ్యమునాఁడు నదేల సర్వదా
నిలుచునుగాక నామనము ♦ నీయెడ నోకవిరాజపుంగవా॥

నీవు లేని నాయాస్థానము చంద్రుఁడులేని రాత్రివలెనున్నది. నిన్నుఁజూడవలెననెడి కోరికచే నీరీతిఁ గృత్రిమవేషమున వచ్చితిని. నా సర్వాపరాధములను మన్నింపుము. ధారానగరమునకుఁ బోవుదమురమ్ము.

కాళిదా :— భోజరాజా! నిన్నువీడి నేను క్షణమొకయుగముగఁ గడుపుచు నిన్నే స్మరించుచుంటిని. నీవిషయమై యమంగళకర శ్లోకమును జెప్పఁజాలక నీకంటికిఁ గనఁబడకుండ నుండ నా చేతనే తిరిగి యీ శ్లోకమును జెప్పించి మృతుఁడవైతివిగదా?

భోజ :— మిత్రమా! మృతుఁడనైన నేనెట్లు తిరిగి బ్రతికితిని?

కాళిదా :— మహాకాళి యనుగ్రహముచేత. అంబికను ధ్యానించి యాచరమశ్లోకమునే వ్యత్యాసమొనర్చి

శ్లో॥ అద్యధారా సదాధారా సదాలంబా సరస్వతీ
పండితా మండితా స్సర్వే భోజరాజే భువంగతే॥

అని చెప్పితిని. అప్పుడు నీవు తిరిగి బ్రతికితివి.

భోజ :— ఆహా ! జీవనమరణములు నీయధీనమందున్నవిగదా. మహానుభావుఁడవు «త్వమే వాహం ననంశయ» యని మున్ను నీతో సరస్వతీదేవి చెప్పిన వాక్యములుసత్యములని దృష్టాంతమునకు వచ్చినవి. నిన్ను దూఱి నేనవివేకి నైతిని. మిత్రమా !

శా॥ మాకందంబుల లేఁజివుళ్లఁ దినుచున్ ♦ మాధుర్యగానంబుతో
లోకానందముఁ గూర్చి నిస్తుల యశో ♦ లోలత్వముం జెందఁగా
నీకాఁగాని తదన్యవృక్షముల పై ♦ నీవున్నఁ దచ్ఛోభితా
స్తోకానందము సత్కరింపఁ దగునే ♦ చూవట్టునే చెప్పుమా॥

కాళిదా :—

ఉ॥ ఓకవిరాజ రాజ ! రసి ♦ కోత్తమ ! భోజనృపాలసత్తమా !
లేకితనంబునన్ గుణము ♦ లేక తదన్యుల సద్గుణంబులన్
గాకొనరింపఁజూచు ద్విజ ♦ కాండమునన్ గనుసీచమైన వ
ల్గాకులు లేకయున్న సహ ♦ కారముఁ బాయునె? కోకిలంబిలన్॥

భోజ :— నాకుఁ బ్రాణదానమొసంగిన నీకు నేనొక పారితోషిక మర్పింపవలెనని కుతూహలపడుచున్నాను గావున నీవు ధారా నగరమునకువచ్చి దానిగ్రహింపవలెను. రమ్ము.

కాళిదా — అటులనేకావచ్చును. [పోవుదురు]

రంగము 2

ధారానగరము — భోజాస్థానము.

[భోజ, కాళిదాస, బుద్ధిసాగర కవిరాక్షసులు కూర్చుండియుందురు]

కవిరా :— రాజా ! పూజ్యుఁడగు కాళిదాస కవిచంద్రునకు నా సమస్య నెఱింగింపుము.

భోజ :— అవును. కాళిదాసా ! « కుసుమే కుసుమోత్పత్తిః శ్రూయతే నచదృశ్యతే »

కాళిదా :— "బాలే తవ ముఖాంభోజే చక్షురిందీవర ద్వయ" మన్న యీసమస్య నిదివఱకే విలాసవతికిఁ బూర్తిచేసి యిచ్చియుంటినే.

కవిరా :— రాజేంద్రా! యిప్పుడైనను నీసంశయము నివారణ మైనదా? యిప్పుడు నేను గాళిదాస కవిచంద్రునికి శరణాగతుఁడ నైతిని (అని నమస్కరించి) ఈవేశ్య సభామధ్యమునఁ దానీసమస్య పూర్తిచేసితినని చెప్పినందులకు దానికిఁ దగిన శాస్తిచేయవలెను.

భోజ :— (బుద్ధిసాగరుని బ్రేరేపించి) మంత్రీ! కాళిదాసకవీంద్రుఁడు నాచేఁ బారితోషికము స్వీకరించుట కంగీకరించెను. కాన మధురవాణి నితనికర్పించుట కిదియే మంచిసమయము. ఆమెను గొనిరమ్ము (బుద్ధిసాగరుఁడు వెడలి మధురవాణితో వచ్చును)

భోజ :—

చం॥ రసికశిఖావతంస కవి ♦ రాజనకే యనురూపమంచు నీ
కుసుమ సుగాత్రినిన్ సుగుణ♦ కోవిదనున్ విదుషీమణిన్ మహా
రసిక శిరోమణిన్ మిగుల♦ శ్రద్ధను బ్రోచియు నీకొసంగు యీ
పసదనమున్ గ్రహింపుము వి♦వాహమునన్ భువనైకపూజితా॥

కాళిదా :— (ఆత్మ)

మ॥ భళిరే! యెంతటి చిత్రసంధి నమకూ ♦ ర్చన్ జాలితీవార! యే
లలనారత్నము పై మనం బెవనికి ♦ న్లగ్నంబుగానౌనొ త
జ్జలజాక్షిన్ బహుమానమీయఁగను వి♦శ్వంబందెవం డేనియున్
వలదంచున్ వచియింపఁగాఁగలఁడె భూ♦పాలైక చూడామణీ!

రాజేంద్రా! యీపె నాటిరాత్రి మనముచూచిన బాలగాదా?

భోజ :— అవును, ఈపె వృత్తాంతము వివరముగాఁ దెలియదుగాని సత్కులజాతయైన యీపె పాండిత్య కౌశలమునుజూచి నీ కనురూపమగు వస్తువని తలంచి యంతఃపురంబునఁ గాపాడు చుంటిని. కావున నాయిష్టార్థమును నీవు నెఱవేర్పవలెను.

ళిదా :— రాజా! నీమాటకు మాఱుచెప్పుదునా ?

జ:— మధురవాణీ! అదిగో నీప్రాణకాంతుఁడు. నమస్కరింపుము.

ధురవాణి — (ముందునకువచ్చి పాదముల నమస్కరించుచు) ఆర్యపుత్రా! మీయర్ధాంగిని బరిగ్రహింపుఁడు.

ళిదా:— మనోహారిణీ! భోజభూపాలుని చేఁగూడఁ బ్రసాదింపఁబడు ంచే నిదే నిన్నుఁ బరిగ్రహించుచున్నాఁడ లెమ్ము. (అని లేవనెత్తును)

ధురవాణి :— ప్రాణేశ్వరా! తమపంతము నామహాకాళిమహిమయు నీభోజభూపాలుని యనుగ్రహమును జయించుటచే నేను ధన్యురాలను.

ళిదా :— ప్రాణేశ్వరీ! నీమాటలేమియు నాకర్థమగుటలేదు.

ధురవాణి :— (తనలో) మహాకాళి వరప్రభావమున నన్నాతఁడు గుర్తింపక పరిగ్రహించెను. ఇఁక మెల్లఁగ నావృత్తాంతము నెఱుంగఁజేసెదను. [ప్రకాశముగా] క్షమించి నావృత్తాంతమాలకింపుఁడు.

సీ॥ కమనీయమగు మీరు ♦ కపట విప్రాకృతిఁ
గాంచి వరించిన ♦ గరితయెవతె ?
కుముదప్రియుఁడు నన్ను ♦ కుట్రలెఱుంగక
మీపాండితి యటంచు ♦ మెచ్చెనెవతె?
కలరూపెఱింగియు ♦ కాళీమహిమ మిమ్ము
విద్యాసనాథుఁ గా ♦ వించె నెవతె ?
విద్యాసనాస్కృతె ♦ వెడలెను మీచేతఁ
గనుఁగూరిరత వినువఁ ♦ బడియెనెవతె ?
గీ॥ యట్టి హతభాగ్యురాలు న ♦ హోభవాని
వరమకృపనేఁటకి మధుర ♦ వాణి యగుచుఁ
ద్వత్పరిష్వంగ సౌఖ్య మో ♦ దమునఁ దేలు
గాకుమారిమె విద్యాధ ♦ రీ కుమారి॥

వా :— అహా! మోసపోతిని! విద్యాధరీ! మోసముచే నన్నుఁ జేపట్టనెంచితివా?

మధురవాణి :— (భయముతో) నాథా ! మహాకాళియాజ్ఞయే కాని యిందు మోసమింతయును లేదు.

కాళిదా :— ఛీ ! యిట్టి పాపకార్యమునుజేయు మహాకాళి నీకనుజ్ఞ యిచ్చునా ? నేను నమ్మజాలను [కాళికి నమస్కరించి] తల్లీ ! నా మహాపరాధమును క్షమింపుము.

మధురవాణి :— అయ్యో ! నాపతి నన్ను విడచునా యేమి ! యిప్పు డేమిగతి ! ఆ మహాతల్లియే నన్నుఁ గాపాడవలయును. (భర్త దగ్గరకు) నాథా ! యిప్పుడు మీకొనర్చిన మహాపరాధ మేమి ?

కాళిదా .— పూజింపవలసినదాని గౌఁగలించు టపరాధముకాదా?

మధురవాణి .—నిండుసభలో నాడినమాట దప్పుటపరాధముకాదా?

కాళిదా .— మధురవాణీ ! నీవాదనములతో నాకునిమిత్తములేదు. మోసమొనర్చువారెప్పుడును బరిత్యాజ్యులేకదా !

భోజ :— కాళిదాసా ! ఏమంటివి ఈమె మోసమొనర్చెననియా !

సీ॥ కపటవేషమున యీ ♦ గతను బెండ్లాడు
సరకుజూడగను మో ♦ సంబుగాదె ?
పెండ్లియాడితివి పో ♦ పేర్మి సంసారంబు
సలుపమిజూడ మో ♦ సంబుగాదె ?
పోనిమ్ము! మితృవా ♦ గ్దానమ్ము చెల్లింప
సైపమిఁజూడ మో ♦ సంబుగాదె ?
అదియు బోనిమ్ము నీ ♦ యర్థాంగికిడిన బా
సయు తప్పుటరయ మో ♦ సంబుగాదె ?
గీ॥ ఇన్ని మోసంపు దోసంబు ♦ లెన్నవీవు
సరమలర్థాంగి స్వల్ప దో ♦ షంబునెంచు
గణనసేయుట భావ్యంబు ♦ గాదలంతె !
కవిజనోల్లాస! శ్రీమహా ♦ కాళిదాస॥

కాళిదా:— [ఆలోచనతో] ఎట్టివిషమావస్థ తటస్థించినది! ఎట్లొనర్పుటకును నాయంతరాత్మ వెనుకాడుచున్నది. ఇప్పుడు

జగజ్జననియగు మహాకాళియే నాకుఁ గర్తవ్యమును దెల్పవలెను. తల్లీ !

శ్లో॥ బాలామృతాంశునిభఫాలా మనాగరుణచేలా నితంబఫలకే
కోలాహలక్షపిత కాలామరాకుశల కీలాలశోషణరతా
స్థూలాకుచే జలదనీలాకచే కలితలీలాకదంబవిపినే
శూలాయుధప్రణతిశీలా విధాతుహృది శైలాధిరాజతనయా॥

శ్లో॥ వందారులోక వరసంధాయినీ విమలకుందావదాతరదనా
బృందారబృందమణి బృందారవిందమకరందాభిషిక్తచరణా
మందానిలాకలిత మందారదామభిరమందాభిరామ మకుటా
మందాకినీ జవనభిందానవాచమరవిందాననా దిశతుమే॥

తల్లీ ! నాయపరాధములు మన్నించి కింకర్తవ్యతామూఢుఁడనై యున్న నాకు నీదివ్యదర్శనమొసంగి కర్తవ్యము బోధపఱచి నన్నుఁ గృతార్థునిజేయుము.

[కాళి ప్రత్యక్షమగును. అందఱు నమస్కరింతురు]

కాళి :— వత్సా ! కాళిదాస ! నీవు వెనుక గొల్లఁడవుగానున్న సంగతి నీకు జ్ఞాపకమున్నదా !

కాళిదా :— జననీ ! లేదు !

కాళి :— మంచిది ! వినుము. నాసంకల్పముచేతనే నీవీపెను ద్యజించి మఱచిపోయితివి. ఈపె పవిత్రురాలు. మహాపతివ్రత. నీయనుగ్రహమునకు బాత్రురాలు. నాఁడు గొల్లఁడు విద్యాధరిని వరించినాఁడుగాని నేఁడు కాళిదాసుని మధురవాణి వరించినది. అందుచే దోషమేమాత్రమునులేదు. కావున నీసుదతీమణిని బత్నిఁగాఁ బరిగ్రహించి చిరకాలము యశోరాజ్యరమను బరిపాలింపుము.

కాళిదా :— తల్లీ ! నీయాజ్ఞను శిరసావహించుచున్నాను. నీదివ్యకృపారసంబు నాపైఁజూపినందులకనేకవందనములు.

కాళి :— కాళిదాసా ! సంతోషము. బాలా విద్యాధరీ ! నీవు మహాపతివ్రతవు. కాళిదాసుఁడు సత్యసంధుఁడు. జితేం

దిరియుండు. నీకీర్తి లోకవిఖ్యాతమగుటకై నేనివిచిత్రి మెల్లఁ గావించితిని. కాని నీవు మహావిద్వాంసుల నవమానపఱచుటచే నీకీకష్టములు సంప్రాప్తములవి. కావున నిగర్వచూడామణివై యుండుము. నీవుకోరఁదగిన దేమైనఁగలదా ?

విద్యాధరి .— తల్లీ! క్షమించి నీపరిపూర్ణ కృపాకటాక్షము మాత్రము నాపై నుంచుము.

కాళి :— నీయభీష్టము నెఱవేఱుఁగాక. ఓభోజభూపాలా! నీవు సరస్వత్యవతారమవు, ఈకాళిదాసుఁడనేను ఈమహాకవి సాహచర్యమునచే నీకీర్తి దిగంతముల వ్యాపించును గాన వీనిని ప్రత్యేకభూషణముగా నెంచుకొని రాజ్యపరిపాలన మొనర్చుము.

భోజ .— (నమస్కరించుచు) జననీ! ఈమహానీయునిమూలమున దర్శనభాగ్యమబ్బినది ధన్యుఁడనైతిని.

సీ॥ హా! సునీలాంగ ♦ కాళీ మహాకాళి!
పాలిత నరసుర ♦ పాళివగుచు
చూతా సుహీనమై ♦ ప్రాతా! జగత్త్రయ
ప్రాంతా! పరివిమల వి ♦ ఖ్యాతవగుచు
శ్యామా! లతాంగి ♦ కామా! సురక్షిత
నామ! సాహిత్యాధి ♦ రామవగుచు
శాంతా! శివప్రియ ♦ కాంతా! దయాకర
స్వాంతా! దురిత నిచ ♦ యాంతవగుచు

గీ॥ సద్విభుం దివ్యదర్శన ♦ భాగ్యమొసఁగి
ధన్యుఁగావించితివి నన్ను ♦ దయదలిర్చి
పరమకల్యాణి! నిఖిల ప్రి ♦ పంచమునకు
హాయిగూర్పుము లోక క ♦ ల్యాణివగుచు॥

కాళి :— భోజరాజా! నీయభీప్సితము సిద్ధించుఁగాత కాళిదాసా ఇంక నీయభీష్టమేదేనియున్నఁ గోరుకొనుము.

కాళిదా :— తల్లీ! లోకానుగ్రహముగాక నాకింకఁగావలసినదేమి! (తనలో) అయిన నిట్లుకోరెదఁగాక (ప్రకాశము) జననీ!

— భరతవాక్యము —

తే॥ గీ॥ ధర్మమార్గంబు నప్పక ధరణిధవులు
నీర్ష్యసూంతియు లేక కవీంద్రచయము
నఘమెఱుంగక భక్తితో నఖిలజనులు
క్షితిఁ జరింతురుగావుతఁ జిరంజీవులగుచు॥

కాళి :— మహాకవీ! నీయభీష్టము ఫలించుఁగాక! (అదృశ్యయగును) (తెరపడును)

శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ

ఇది సప్తమాంకము

సంపూర్ణము.